

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“BANK RİSKLƏRİNİN KOMPLEKS MONİTORİNQİ SİSTEMİNİN
FORMALAŞDIRILMASI MEXANİZMLƏRİ”**
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Əsədli Zərqələm Mehman qızı

BAKİ-2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **20__-ci il**

**“BANK RİSKLƏRİNİN KOMPLEKS MONİTORİNQİ SİSTEMİNİN
FORMALAŞDIRILMASI MEXANİZMLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 - Maliyyə

İxtisaslaşma: Bank işi

Qrup: 604

Magistrant:

**Əsədli Zərqələm Mehman
qızı**

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

**i.e.n., dos. İbrahimov Zöhrab Həsən
oğlu**

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ-2021

Elm andı

Mən, Zərqələm Əsədli Mehman qızı and içirəm ki, “Bank risklərinin kompleks monitorinqi sisteminin formalaşdırılması mexanizmləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“BANK RİSKLƏRİNİN KOMPLEKS MONİTORİNQİ SİSTEMİNİN FORMALAŞDIRILMASI MEXANİZMLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Bu gün bank risklərinin kompleks monitorinqi üçün milli bir sistemin nəzəri və metodoloji formalaşmasına prinsipial olaraq yeni bir yanaşma tələb olunur ki, bu da monitorinq sistemlərinin problemlərini aradan qaldırmağa və bu sistemin bütövlükdə necə işləməsi üçün şərait yaratmağa imkan verəcəkdir. Yuxarıda göstərilənlər bank risklərinin kompleks monitorinq sisteminin ayrılmaz konsepsiyasının formalaşdırılması, o cümlədən nəzəri, metodoloji və tətbiqi problemlərinin inkişafı məsələlərini aktuallaşdırır.

Tədqiqatın məqsədi: İşin əsas məqsədi cari təcrübənin təhlili əsasında bank risklərinin kompleks monitorinq sisteminin formalaşdırılmasına dair nəzəri və praktik məsələləri öyrənmək, habelə Azərbaycan Respublikasında bank bazarında risklərin kompleks monitorinqi üçün fəaliyyət mexanizmi təlimatlarını hazırlamaqdan ibarətdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Dissertasiyada tədqiqatın hər mərhələsində həm ümumi elmi analiz metodlarından, həm də məntiqi təhlil, iqtisadi və statistik metoddan, müqayisə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat işi hazırlanarkən yerli və xarici ədəbiyyatlardan, tədqiqat işlərindən, konfrans materiallarından, məqalələr və məruzələrdən, Mərkəzi Bankın, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin statistik nəticələrindən, bankların statistik göstəricilərindən və internet resurslarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Hazırkı dövrdə COVID-19 pandemiyası ilə əlaqədar olaraq bütün məlumatlar internet üzərindən araşdırılıb yazılmışdır. Yetərli məlumatın olmaması tədqiqat işinin məhdudiyyətidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqat işində bank sektorunda yaranan risklərin kompleks monitorinqi aparılmışdır.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Əldə olunan nəzəri və praktik müddəalar, tövsiyələr, xüsusi ümumiləşdirmələr bank risklərinin kompleks monitorinqi zamanı, bank risklərinin kompleks monitorinq sistemi mexanizmlərinin formalaşdırılmasında istifadə oluna bilər.

Açar sözlər: Bank sektoru, risk menecmenti, yanaşma modelləri, rəqəmsal bankçılıq, risklərin kompleks monitorinqi

“MECHANISMS FOR THE FORMATION OF A COMPREHENSIVE BANKING RISK MONITORING SYSTEM”

SUMMARY

The actuality of the subject: Today, a fundamentally new approach to the theoretical and methodological formation of a national system for comprehensive monitoring of banking risks is required, which will eliminate the problems of monitoring systems and create conditions for how this system works as a whole.

Purpose and tasks of the research: The main purpose of the work is to develop guidelines for the mechanism of action for comprehensive monitoring of risks in the banking market in the Republic of Azerbaijan based on the analysis of current experience.

Used research methods: The method of systematic analysis is applied, in which the problem is analyzed from the point of view of historical development related to economic development.

The information base of the research: Local and foreign literature, research papers, conference materials, articles and reports, statistical results of the Central Bank, the Ministry of Economic Development, the Ministry of Finance, statistical indicators of banks and internet resources were used during the research.

Restrictions of research: At present, all information related to the COVID-19 pandemic has been researched and written on the Internet. Lack of sufficient information is a limitation of research.

The novelty and practical results of investigation: The research conducted a comprehensive monitoring of risks in the banking sector.

Scientific-practical significance of results: The obtained theoretical and practical provisions, recommendations, special generalizations can be used in the formation of complex banking risk monitoring system mechanisms.

Keywords: Banking sector, risk management, approach models, digital banking, integrated risk monitoring

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AMB	Azərbaycan Mərkəzi Bankı
AR	Azərbaycan Respublikası
ASC	Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
BAH	Booz Allen Hamilton
COVID-19	Koronavirus
FERMA	Avropa Risk Menecerləri Assosiasiyaları Federasiyası
XİF	Xarici İqtisadi Fəaliyyət
ISO	Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı
KOM	Kiçik və Ortaölçülü Müəssisələr
KTN	Kreditin Təminatına Nisbəti
MB	Mərkəzi Bank
MHBS	Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq standartları
NPV	Xalis bugünkü dəyər
SSR	Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. BANK RİSKLƏRİNİN KOMPLEKS QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ İDARƏ EDİLMƏSİNƏ NƏZƏRİ YANAŞMALAR.....	11
1.1. Bank risklərinin kompleks qiymətləndirilməsi: əsas anlayışlar və metodlar ..	11
1.2. Mövcud yanaşmaların və risk idarəetmə standartlarının təhlili.....	19
1.3. Risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi metodlarının inkişafında müasir tendensiyalar.....	25
II FƏSİL. AZƏRBAYCANIN BANK SİSTEMİNDƏ RİSKLƏRİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ	32
2.1. Azərbaycanın bank sisteminin inkişaf istiqamətləri və banklarda risklərin kompleks monitoring sistemi	32
2.1. Müasir dövrdə Azərbaycanın bank sistemində risklərin idarə edilməsinin təhlili və xarakteristikası.....	41
2.3. Azərbaycanda bankların kredit risklərinin tənzimlənməsinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi.....	51
III FƏSİL. İQTİSADI QEYRİ-SABİTLİK ŞƏRAİTİNDƏ BANK RİSKLƏRİNİN KOMPLEKS MONİTORİNQİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ	60
3.1. Azərbaycanın bank sistemində rəqəmsal bankçılığa keçdin zəruriliyi və rəqəmsal bankçılıqda risklərin kompleks monitoringinin rolu	60
3.2. Bank sistemində risklərin kompleks qiymətləndirilməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	67
3.3. Müasir bank sistemində yeni risk əsaslı yanaşma modellərinin Azərbaycanda tətbiqi və bank sektorunun bu modellərə inteqrasiyası.....	72
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	78
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	80
Cədvəllərin siyahısı	83
Qrafiklərin siyahısı.....	83
Sxemlərin siyahısı	83
Diaqramların siyahısı	83

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Müasir bank sistemi hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatının ən vacib sahələrindən biridir. Keçid dövründə Azərbaycanın bank sistemi müəyyən dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bank sisteminin bütün sahələri dəyişdirilmişdir. Maliyyə bazarının yaradılması kredit təşkilatlarının milli iqtisadiyyatı idarə etdici rolunda köklü dəyişiklik və iqtisadi münasibətlər sistemində kreditin əhəmiyyətinin artması deməkdir. Bank riskləri problemi dövrümüzdə xüsusilə aktualdır və bunları idarə etmək lazımdır.

Beynəlxalq təcrübədən görünür ki, banklarda zəif korporativ idarəetmə, risklərin idarəedilməsi və daxili nəzarət problemləri çox vaxt ayrı-ayrı banklarda böhranlara səbəb olur və bank sektorunun maliyyə sabitliyini təhdid edir. Bank biznesinin sürətli inkişafının hazırkı şəraitində risklərin idarəedilməsi problemi də Azərbaycanın bank sisteminin vəziyyətinə mənfi təsir edə bilən ciddi amillərdən birinə çevrilməkdədir. Bank riskləri idarə olunmazsa, banklarda böhranlar yaranaraq bank sektorunun maliyyə sabitliyi təhdid edilə bilər. Bank risklərinin idarə edilməsində də ciddi problemlər var.

Kredit təşkilatlarının sabitliyini və bank sistemində sabitliyi təmin etməkdən ötrü potensial zəif tərəfləri mümkün qədər tez müəyyənləşdirmək və ola biləcək təhdidlərin baş verəcəyini proqnozlaşdırmaq lazımdır. Bu, ilk növbədə Azərbaycan Respublikasında da bank risklərinin monitorinqi üzrə milli sistemin yeni modernləşdirilmiş mexanizmini təmin etmək məqsədi daşıyır.

Qlobal iqtisadi böhranların nəticələri Azərbaycanda və dünyada mövcud olan bank risklərinin monitorinqi sisteminin səmərəsizliyini göstərdi və təşkilatında bir sıra problemləri üzə çıxardı:

- həm kommersiya banklarında, həm də Mərkəzi Banklarda monitorinqdə tarazlığın olmaması;
- hüquqi tənzimlənmənin parçalanması və metodoloji dəstəyin olmaması;
- qeyd komponentinin üstünlüyü və diaqnostik və proqnostik funksiyaların az qiymətləndirilməsi;

- milli miqyasda risk monitorinqinin aparılması üçün təşkilati strukturların olmaması;

- müxtəlif növ bank risklərinin izləmə sistemindəki deformasiyalar.

Xarici maliyyə bazarlarının vəziyyətinin pisləşməsi əhəmiyyətli dərəcədə kapital axınına səbəb olduğu və ölkələrin bank sektorundakı likvidlik problemlərinin kəskinləşməsi ilə nəticələnən vəziyyətlə bunu olduqca aydın şəkildə göstərir.

Bu gün, bank risklərinin kompleks monitorinqi üçün milli bir sistemin nəzəri və metodoloji formalaşmasına prinsipial olaraq yeni bir yanaşma tələb edilir ki, bu da monitorinq sistemlərinin problemlərini aradan qaldırmağa və bu sistemin bütövlükdə necə işləməsi üçün şərait yaratmağa imkan verəcəkdir. Yuxarıda göstərilənlər bank risklərinin kompleks monitorinq sisteminin ayrılmaz konsepsiyasının formalaşdırılması, o cümlədən nəzəri, metodoloji və tətbiqi problemlərinin inkişafı məsələlərini aktuallaşdırır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: İnkişafın indiki mərhələsində bank sektorunda tədqiqatçıların artan elmi marağı bir kommersiya bankının və bank sisteminin fəaliyyətinin dayanıqlılığının təmin edilməsi problemləri tərəfindən cəlb olunur.

Artan risklər şəraitində bank sisteminin uzunmüddətli davamlı inkişafın təmin olunmasına aid ümumi nəzəri, konseptual və praktik məsələləri yerli tədqiqatçılardan Əliyev M.F., Əsgərova R., Cəfərli H., Kazımlı X., Quliyev İ., Məmmədov Z.F., Vahabzadə N.M., Zeynalov V.Z. və başqalarının tədqiqatlarında yer almışdır.

Mövzu ilə əlaqədar olaraq xarici tədqiqatçılardan Fırat C.G., Babiçeviç M.İ., Voloşin İ.V., Lavruşina O.İ., Qildeva Y.R., Morozova T.Y., Malixina S., İslamoviç X.R. və başqalarının elmi əsərlərindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin məqsədi və vəzifələri: İşin əsas məqsədi cari təcrübənin təhlili əsasında bank risklərinin kompleks monitorinq sisteminin formalaşdırılmasına dair nəzəri və praktik məsələləri öyrənmək, habelə Azərbaycan Respublikasında bank bazarında risklərin kompleks monitorinqi üçün fəaliyyət mexanizmi təlimatlarını hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqat işinin obyektı və predmeti: Tədqiqatın predmeti Azərbaycan Respublikasında banklarda risklərin kompleks monitorinqi və risklərin izlənməsi prosesində inkişaf edən iqtisadi münasibətlərdir. Tədqiqatın obyektı Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının bank sektoru və bu sektorda bank risklərini izləyən müasir sistemdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat işi hazırlanarkən yerli və xarici ədəbiyyatlardan, tədqiqat işlərindən, konfrans materiallarından, məqalələr və məruzələrdən, Mərkəzi Bankın, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin statistik nəticələrindən, bankların statistik göstəricilərindən və internet resurslarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın metodları: Problemin həllində iqtisadi inkişaf əlaqəli tarixi inkişaf nöqtəyi-nəzərindən təhlil edildiyi sistemə analiz metodu tətbiq olunur. Dissertasiyada tədqiqatın hər mərhələsində həm ümumi elmi analiz metodlarından, həm də məntiqi təhlil, iqtisadi və statistik metoddan, müqayisə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Hazırkı dövrdə COVID-19 pandemiyası ilə əlaqədar olaraq bütün məlumatlar internet üzərindən araşdırılıb yazılmışdır. Yetərli məlumatın olmaması tədqiqat işinin məhdudiyyətidir.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Əldə olunan nəzəri və praktik müddəalar, tövsiyələr, xüsusi ümumiləşdirmələr bank risklərinin kompleks monitorinqi zamanı, bank risklərinin kompleks monitorinq sistemi mexanizmlərinin formalaşdırılmasında istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. BANK RİSKLƏRİNİN KOMPLEKS QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ İDARƏ EDİLMƏSİNƏ NƏZƏRİ YANAŞMALAR

1.1. Bank risklərinin kompleks qiymətləndirilməsi: əsas anlayışlar və metodlar

Klassik xarakterli banklar XVII əsrin sonlarında İngiltərədə ortaya çıxmış və ticarət-sənaye burjuaziyasını kreditlə təmin etmək kimi əsas fəaliyyəti yerinə yetirmişlər. Kredit sisteminin təkamülü Qərbi Avropada kapitalizmin inkişafı ilə sıx bağlı olmuşdur. Bu zaman bank sistemi və sahibkarlıq, kapital qoyuluşunun xüsusi sahəsinə çevrilmiş, bankların sayı artmış və onların yerinə yetirdikləri əməliyyatların dairəsi genişlənmişdir. Elə məhz bu dövrdən banklar kredit pullar - banknotlar (bank biletləri) emissiya etməyə başlamışlar. XVII əsrin sonlarında bankların meydana gəlməsi ilə yanaşı, bank tipli səhmdar cəmiyyətlər də formalaşmağa başlamışdır. Artıq XIX əsrdə banklar iqtisadiyyatda aparıcı mövqeyə malik idilər. Kommersiya bankları bank işi inkişafının ilkin mərhələsində meydana gəlmişlər. Yarandığı dövrdə onlar əsasən ticarət və əmtəə mübadiləsi əməliyyatları üzrə yaranan ödənişlərə xidmət etmişlər. Kommersiya banklarının əsas müştəriləri tacirlər hesab edilirdilər (“kommersiya, yəni ticarət bankı” adı da məhz buradan götürülmüşdür). Banklar, əmtəə mübadiləsi ilə əlaqədar əməliyyatlara - malların daşınması, saxlanması və satışının kreditləşdirilməsinə xidmət edirdilər. Sənayenin inkişafı ilə istehsal mərhələsinin qısamüddətli kreditləşdirilməsinə daha çox ehtiyac duyulur və bu iş bankların əsas əməliyyatına çevrilməyə başlayırdı. Bankların yerinə yetirdikləri əməliyyatlar dairəsinin genişlənməsi və verilmiş kreditlərin müddətinin uzadılması, onların universal işgüzar müəssisələrə çevrilməsinə şərait yaratdı (Əliyev M.F. 2012: s.120).

Hal-hazırda bank riskləri problemi xüsusilə aktualdır, çünki onları idarə etməyə ehtiyac var. Beynəlxalq təcrübələrdən görünür ki, banklarda zəif korporativ idarəetmə, risklərin idarəedilməsi və daxili nəzarət problemləri çox vaxt ayrı-ayrı banklarda böhranlara səbəb olur və bank sektorunun maliyyə sabitliyini təhdid edir. Bank biznesinin sürətli inkişafının hazırkı şəraitində risklərin idarəedilməsi

problemi də Azərbaycanın bank sisteminin vəziyyətinə təsir edən amillərə çevrilməkdədir. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir bank bazarını risk olmadan təsəvvür etmək olmaz. Hər əməliyyatda risk var. Hər hansı bir bank riskini tamamilə aradan qaldırmaq mümkün deyil. Kommersiya bankının aldığı risk səviyyəsi nə qədər yüksək olsa, potensial gəlirliliyi bir o qədər yüksək olar. Praktiki bankçılığın əsas vəzifəsi ümumiyyətlə riskin aradan qaldırılması deyil, onun gözlənilməsi, qiymətləndirilməsi və azaldılmasıdır. Bütün hallarda, risk müəyyənləşdirilməli və ölçülməlidir. Risklərin düzgün qiymətləndirilməməsi və ya onlara qarşı təsirli tədbirlərin görülməməsi halında bank üçün mənfi nəticələr yarana bilər (Морозова Т.Ю. 2017: s.20).

Bankların üzləşdiyi müxtəlif risk növləri arasında faiz dərəcəsi riski, birja riski, valyuta riski, kredit, bazar riski, likvidlik riski və cari xərclərdə dəyişiklik riski daha böyükdür (Лаврушина О.И., 2012: s.67).

Buna görə bankların əsas vəzifələri bunlardır:

- Mümkün risk hallarının müəyyənləşdirilməsi;
- Potensial zərərin dərəcəsini qiymətləndirmək;
- İtkilərin qarşısını almaq və ya kompensasiya etmək yollarını axtarmaq.

Risk təhlili mənbələrini və səbəblərini müəyyənləşdirməklə başlayır. Bu vəziyyətdə hansı mənbələrin üstünlük təşkil etdiyini təyin etmək vacibdir. Hesablanmayan risk hər zaman itkiyə və ziyana gətirib çıxarır, lakin analitik bir yanaşma ilə bu itkilərin qarşısını ala bilərsiniz. Eyni zamanda, riski qiymətləndirərkən intuisiyaya etibar etmək lazımdır. Bu, riski hesablamaq üçün məlumat olmadıqda xüsusilə vacibdir. Bu vəziyyətdə intuisiya və hesablama bir-birini tamamlayır. Fəaliyyət göstərdikləri dövrdə banklar bir-birlərindən bu risklərin meydana gəlmə yerindən və vaxtından, səviyyələrini təsir edən xarici və daxili amillər məcmusundan və bu səbəbdən təhlil metodu və təsvir üsulları ilə fərqlənən müxtəlif növ risklərlə qarşılaşırlar. Bundan əlavə, bütün növ risklər həmişə qarşılıqlı əlaqədədirlər və bankların fəaliyyətinə təsir göstərir. Vurğulamaq olar ki, bütün növ maliyyə və bank risklərində təhlil və idarə olunmaqla bağlı bir neçə müddəa mövcuddur (Vahabzadə N.M. 2013: s.153).

Risk idarəetməsi həmişə risklərin əvəzləşdirilməsi demək deyil. Risk nəzəriyyəsinin əsas müddəalarından birinə görə, bir maliyyə təşkilatının rəhbərliyi minimum risk üçün deyil, onun optimal səviyyəsi üçün səy göstərməlidir.

- Risk kompensasiyası həmişə müəyyən bir xərclə əlaqələndirilir;

- Bir maliyyə qurumunun planlaşdırılan mənfəətinin və ya mövcudluğu üçün tələb olunan mənfəətin ölçüsü birbaşa strategiya və risk siyasətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqəli olmamalıdır.

Maliyyə sektoru subyektlərinin fəaliyyətində yaranan risklərin təsnifatı sayəsində analitiklər onları təhlil məqsədlərinə görə təsnif etmək və oxşar qruplar (qruplar) yaratmaq imkanı əldə edirlər ki, bu da müəyyən təhlil və optimallaşdırma metodlarının effektiv şəkildə tətbiq edilməsinə imkan yaradır.

Bankın ümumi səviyyəsində (bazar riski: faiz dərəcəsi riski, valyuta riski, əmtəə riski), risklərin idarə edilməsi funksiyasını yerinə yetirən təşkilati struktur, bankın kapitalına mənfəət təsir göstərə biləcək və bankın kapitalını məhdudlaşdıran gözlənilməz hadisələrin qarşısını ala bilər. Kredit riski, bir borcalanın maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi, aktivin dəyərsizləşməsi və ya dəyərdən düşməsi ilə nəticələnən hadisə (balansdankənar hadisələr daxil olmaqla) nəticəsində yaranan zərər ehtimalıdır. Kredit riski idarəetməsinin məqsədi bu cür kredit hadisələrini aradan qaldırmaq, kredit riskini məqbul parametrlər daxilində saxlamaq, bankın aktivlərini qorumaq və onlardan əldə olunan gəlirin zərərləri ödəməsini təmin etməkdir. Banklar, bütün kredit portfelinin riskini, ayrıca fərdi kreditlər və ya əməliyyatlarla əlaqəli riskləri idarə etməlidirlər. Risk İdarəetmə şöbəsi kredit riskinin idarə olunması sahəsində aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirməlidir:

1. qarşı tərəfin kredit müqaviləsinin şərtlərinə uyğunluğunu izləmək;
2. işdəki dəyişiklikləri qiymətləndirmək üçün müştəri ilə müntəzəm görüşlər təşkil etmək;
3. kreditin yalnız kredit müqaviləsində göstərilən məqsədlər üçün istifadə olunduğunu daim yoxlamaq;

4. müştərinin, habelə onun zaminlərinin maddi vəziyyətinə bütün mövcud məlumatlar (mətbuatda yayımlanan məlumatlar daxil olmaqla) vasitəsilə nəzarət etmək;

5. lazım gələrsə, vaxtı keçmiş kreditlər üçün müvafiq prosedurlardan istifadə etmək.

Kredit risklərini müəyyənləşdirmək üçün aşağıdakı meyarlar hesablanıla bilər:

- Erkən ödəmə riski: bu risk, müştərinin və ya digər tərəfin krediti ödəyə bilməməsi səbəbindən zərər riskidir. Bu vəziyyətdə zərərin ölçüsü mövcud bazar qiymətlərindən asılıdır. Əvvəlcədən ödəmə riski kredit ekvivalentliyi prinsipinə uyğun olaraq qiymətləndirilməli və riskin əvəzləşdirilməsinin hazırkı dəyərindəki dəyişikliklər nəticəsində müəssisənin gələcək potensial riskinin bir çox qiymətləndirmələrinin bir hissəsini əks etdirməlidir.

- Mövcud təhlükə: Bu, qarşı tərəfin bu gün krediti ödəyə bilməməsi halında baş verən və mövcud bazar vəziyyətini yenidən qiymətləndirməyə bərabər olan zərər növüdür.

- Potensial risk, qarşı tərəfin krediti müəyyən bir müddətdə qaytara bilməməsi halında itiriləcəkləri əks etdirən bir əməliyyatın gələcək indiki dəyərinin qiymətləndirilməsidir. Ən yaxşı təcrübəyə görə, bu dəyər modelləşdirmə yolu ilə əldə edilməli və bazar dəyişkənliyi, portfel təsiri, xalisləşdirmə müqavilələri, girov və digər borc alətləri (zəmanətlər, akkreditivlər) nəzərə alınmaqla riskli dəyər baxımından bazar riskinin modelləşdirilməsinə bənzəməlidir. Nisbətən mürəkkəb alternativ təcrübələrə əsasən potensial riski hesablamaq üçün təxminlərdən etibarlı şəkildə istifadə edilə bilər.

- Gözlənilən zərər, bankın mövcud məlumatlara əsasən baş verməsi ehtimal olunan zərər səviyyəsini əks etdirir. Bu riyazi ehtimal qarşı tərəfin krediti ödəyə bilməməsi ehtimalı və yığılmış faiz dərəcələri ilə xarakterizə olunur. Gəlirlərə tətbiq olunan gəlirin kredit dəyəri kimi istifadə edilən gözlənilən kredit zərər nisbəti, bankı uzunmüddətli istifadə edilmiş kredit itkilərindən qorumaq üçün bir vasitədir.

- Gözlənilməz zərər faktiki itkinin gözlənilən itkidən daha yüksək və ya aşağı olma ehtimalını əks etdirir. Təsadüfi zərər dərəcəsi, ən pis kredit zərərinin müəyyən

edilmiş etibarlılıq səviyyəsi daxilində ölçülməsi ilə qiymətləndirilir. Gözlənilməz zərərlər, müəyyən bir etibarlılıq səviyyəsində gözlənilməz zərərlərin meydana gəlməsi üçün kifayət qədər risk kapitalının ayrılması ilə bankı gözlənilən kredit zərərlərini əhəmiyyətli dərəcədə aşan qısamüddətli zərərlərdən qorumaq üçün bir vasitədir.

- Hesablaşma riski: bank tərəfindən qarşı tərəfə artıq göndərilmişə qarşı tərəfdən gözlənilən ödənilməmiş məbləğlərdir. Məsələn, hesablaşma riski valyuta əməliyyatlarından və ya qiymətli kağızların pulsuz çatdırılmasından (əvvəlcədən ödəmə) yarana bilər. Spot valyuta əməliyyatları halında, bu risk saat zonalarındakı fərqlər, valyuta ödənildikdə və faydalananın hesabına köçürüldükdə zaman fərqləri səbəbindən meydana çıxma bilər. Likvidlik riski, bir bankın aktivlərindəki artımı təyin edə bilməməsi və öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirə bilməməsi riskidir (Məmmədov Z.F. 2013: s.480).

Banklara təsir edə biləcək üç növ likvidlik riski vardır:

1. Qısamüddətli nağd tələbatı ödəmək üçün kifayət qədər pul və qiymətli kağız saxlamamaq;
2. Əlavə maliyyə ala bilməməsi;
3. Bazar mövqeyini bağlamaq və ya ləğv edə bilməmək.

Gələcəkdə maliyyələşdirmə ehtiyaclarını müəyyən etmək üçün Risk Departamenti hər valyuta üçün proqnozlaşdırılan nağd pul axınını qiymətləndirməli və izləməlidir. Bazar likvidlik ehtiyaclarını ödəmək və ya bazar likvidliyini itirmək üçün hazırlanmış alternativ strategiyalar fəvqəladə halların planlaşdırılması prosesinə daxil edilməlidir. Bankın fəaliyyət göstərdiyi bazarlarda likvidlik riskləri mütəmadi olaraq qiymətləndirilməlidir. Uyğun olduğu təqdirdə bazar likvidlik riski bazar mövqeyini bağlamaq üçün təxmin edilən vaxtı əks etdirən risk dəyəri olan bir modelə daxil edilməlidir (Məmmədov Z.F. 2013: s.480).

Bank risklərinin monitorinqi və proqnozlaşdırılması nəzəriyyəsi və təcrübəsi maliyyə bazarlarına dair ədəbiyyatda aparıcı yerlərdən birini tutur. Bununla birlikdə, bu mövzuda çox sayda nəşr olunmasına baxmayaraq, “bank riskləri” termini ilə nəyin tam olaraq başa düşülməsi lazım olduğu və bunların necə təsnif ediləcəyi

barədə vahid bir baxışlarının olmadığı ifadə edilə bilər. Bank riskləri iqtisadi risklərin alt növüdür və bu səbəbdən mənşəyinə görə mürəkkəbdir. Bir tərəfdən bank riski spesifik və müstəqildir, digər tərəfdən, digər iqtisadi risklərdən təsirlənir və kompleks bir sistemin hissəsidir. Beləliklə, risk, birincisi, gələcəyə dair qeyri-müəyyənliyə, ikincisi, risklərdən qaçınmağın zəruriliyinə əsaslanır, çünki təriflərin özləri məhv olma, itki, ziyan ehtimalını əks etdirir.

Banklar fəaliyyətlərində risklərlə üzləşirlər. Həm də bankların risklərini ayırmaq məsələsi ortaya çıxır, çünki bəzən aralarındakı sərhədləri təyin etmək çətindir. Məsələn, həm bazar riskinə (bazar qiymətindəki dəyişikliklərə), həm də kreditə (tərəf tərəf şərtlərinin yerinə yetirilməməsi) aid olan bir fond portfelinin riskini qeyd edə bilərik. Tamamilə maliyyə riskləri birbaşa kommersiya bankının fəaliyyəti ilə bağlıdır. Ümumi risklərdən danışırıqsa, bankın fəaliyyətindən asılı olmayan xarici amillərin təsiri nəticəsində yaranır. Bank risklərinin təsnifatına gəldikdə, bazar münasibətlərinin inkişafına, bank fəaliyyətinin təşkili sahəsində yeni texnologiyalara, o cümlədən məlumatlara əsaslanaraq daim təkmilləşdirilməlidir. Müxtəlif müəlliflərin əsərlərində risk anlayışları fərqlənir. Müəyyən bir iyerarxiya var, yəni risklərin xarici və daxili bölünməsi, bununla əlaqədar onların əksəriyyəti ölkənin risk menecmenti təcrübəsinə uyğun gəlir. Cədvəl 1 bank risklərinin ümumi təsnifatını əks etdirir.

Cədvəl 1: Bank risklərinin təsnifatı

Risk qrupu	Risklərin tipi	Risk kateqoriyası
Xarici	Əməliyyat mühiti	Tənzimləmə riskləri, rəqabət riskləri, sənaye riskləri, iqtisadi risklər, ölkə riski
Daxili	İdarəetmə riskləri	Dələduzluq riski, səmərəsiz təşkilatlanma riski, bank rəhbərliyinin ağlabatan qərarlar qəbul edə bilməməsi riski
	Maliyyə xidmətləri təchizatı riskləri	Texnoloji risk, əməliyyat riski, yeni maliyyə alətlərinin tətbiqi riski, strateji bank maliyyə riski
	Maliyyə riskləri	Faiz dərəcəsi riski, kredit riski, likvidlik riski, balansdankənar risk, valyuta riski, bankın borc kapitalından istifadə riski

Mənbə: Янов В.В., Сорокина И.О. “Применение показателей оценки финансовой устойчивости в классификации коммерческих банков по зонам риска”, Финансы и кредит. 2014, № 26, s.190

Ayrı-ayrılıqda, bütün bank risklərinin vacib hissəsi olan balans risklərindən də danışa bilərik. Daxili risklərlə iki qrupa bölünə bilər: əməliyyat növlərinə və idarəetmə üsullarına görə. İkinci qrupa bankın əsas fəaliyyəti üzərində idarəetmə qəbulu və nəzarəti prinsipləri, həmçinin müştərilərin xüsusiyyətləri ilə əlaqəli risklər daxildir. Bunlar, bankın bir kredit portfelinin formalaşdırılmasında, hesablaşma əməliyyatlarının həyata keçirilməsində və nəticələrinin balansın strukturunu dəyişdirdiyi digər fəaliyyətlərdə siyasətinə təsir göstərir. Əməliyyat növləri üzrə balans riskləri aktiv əməliyyatlar və passiv əməliyyat riskləri kimi bölünür. Aktiv əməliyyatların riskləri bank resurslarının yerləşdirilməsi ilə əlaqələndirilir. Passiv əməliyyatların riskləri bankın mənbələrinin formalaşması ilə əlaqələndirilir. Bu risklərin əhəmiyyət dərəcəsi onların maliyyə sabitliyinə, yəni bankın likvidliyinə təsir göstərməsində vurğulanır.

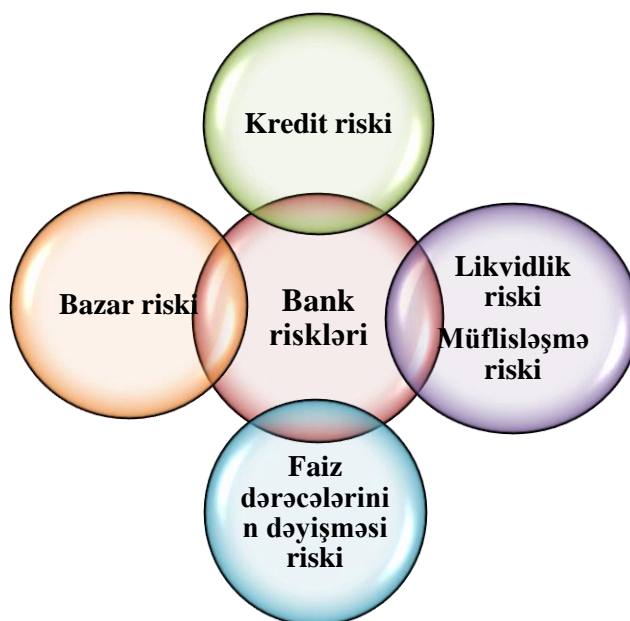
-Kommersiya bankının riskyönlü təsnifatı sistemini nəzərdən keçirə bilərik. T.L.Myaqkovaya yazılarında, yəni “Pul, Kredit, Banklar” kitabına istinad edərək riskləri aşağıdakı təsnifat üzrə bölünməsinə verir: meydana gəlmə vaxtına görə (retrospektiv, cari, perspektivli), dərəcə ilə (aşağı, orta, tam) bölünən risklər. Bank riskinin dərəcəsi, bank tərəfindən vəsait itkisinə səbəb olan bir hadisə ehtimalı ilə xarakterizə olunur:

- bank növünə görə (ixtisaslaşmış, sənaye, universal);
- təsir dairəsinə görə (daxili və xarici);
- baş verən əsas amillərə görə (siyasi və iqtisadi);
- müştərilərin tərkibinə görə (kiçik, orta və böyük);
- əməliyyatların uçotunun mahiyyəti üzrə (balans və balansdan kənar əməliyyatlar üzrə risklər).

Bank açıq riskləri məhdudlaşdırma bilmir. Qapalı risklər bankın əməliyyatlarının ümumi həcmi qoruyaraq çox sayda müştəriyə verilən kiçik miqdarda kreditlərin geniş bir şəkildə bölüşdürülməsi proseduru ilə tənzimlənir (Гильдеева Я.Р. 2016: s.196)

Rusiyalı alim V.V. Kiselev bank risklərini aşağıdakı 5 önəmli növdə göstərmişdir:

Sxem 1: Bank risklərinin növləri

1. **Mənbə:** Исламович Х.Р. (2014) “Банковские риски и их классификация Финансы, денежное обращение и кредит”, s.104

Kredit riski, müştərilərin banka verdikləri borcları qaytara bilməməsi və ya vermək istəməməsi və bankın kredit aktivlərini azaltması ilə ortaya çıxır. Bu, bankın təklif etdiyi istehlakçı, iş, ipoteka və s. Bütün bu kredit riskləri bank iflasına səbəb ola bilər.

Likvidlik bir bankın balans və balansdankənar öhdəliklərini yerinə yetirmək, borc və ya gözlənilən fondlardakı dəyişiklikləri effektiv idarə etmək və əlavə xərclər olmadan aktivlərdə planlı bir artımı maliyyələşdirmək qabiliyyətidir. Likvidlik riski, bankın planlaşdırılmış və gözlənilməz öhdəliklərini vaxtında və səmərəli şəkildə yerinə yetirə bilməməsi, əlavə likvidlik əldə edə bilməməsi və bankın aktivlərini minimum itki ilə dərhal satma ehtimalını azaltmasıdır.

Bank riskləri mövzusunda alim və iqtisadçıların araşdırmalarına əsaslanaraq, risk anlayışının qeyri-müəyyənlik və alternativlik kimi xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunduğu qənaətinə gələ bilərik. Bank riskinin mahiyyəti müxtəlif yollarla özünü göstərə bilər.

Bazar riski, investorun maliyyə bazarında yarana biləcək mənfi amillər səbəbindən maliyyə itkiləri vermə ehtimalıdır. Böhran, siyasi qarışıqlıq, faiz dərəcələrinin dəyişməsi, təbii fəlakətlər, terrorizm və s. bazar riskinə səbəb ola bilər.

Maliyyə bazarlarında fəaliyyət göstərən şirkətlər bu risklərə daha çox məruz qalırlar. Bu, şirkətləri riski düzgün idarə etməyə və risk idarəetməsini gücləndirməyə məcbur edir. Eyni zamanda, bazar risklərinə valyuta riski, kapital riski, əmtəə riski və faiz dərəcəsi riski daxildir. Faiz dərəcəsi riski, faiz dərəcəsinin müvafiq dövlət orqanları (Mərkəzi Bank) tərəfindən müəyyən edilmiş hədlərdən və pul siyasətinə uyğun olaraq fərqlənməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, risklərin vaxtında qarşısının alınması bank üçün ciddi problemlər yarada bilər və hətta iflasa səbəb ola bilər

1.2. Mövcud yanaşmaların və risk idarəetmə standartlarının təhlili

Mərkəzi bankların nəzarəti təcrübəsinə görə son illərdə reyting qiymətləndirməsi və statistik erkən qarşısını alma modelləri kimi risklərin qiymətləndirilmə modelləri geniş istifadə edilir. Milliləşmiş nəzarət orqanları bankların miqdar parametrlərinin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılma üzrə statistik erkən qarşısını almaq modellərini geniş istifadəyə uyğun hesab edirlər. Deyilən üsullara RATE (Böyük Britaniya), CAMEL (ABŞ), PATROL (Fransa), ORAP (Fransa) kimi reytingli sistemlərin istifadə edilir. Kəmiyyət və keyfiyyət baxımından bank risklərini qiymətləndirmə modellərindən istifadəsi bankların fəaliyyətində zəif və güclü tərəflərini, həm də nəzarət orqanları üzrə təsir üsullarını daha dəqiq və tam müəyyənləşdirməyə imkan yaradır. Bank nəzarətləri üzrə Bazəl komitəsinin milli nəzarət orqanları işində qeyd edilən modellərdən istifadə etməyi tövsiyə edirlər (Zeynalov V.Z. 2012: s.224).

Maliyyə bazarının dinamik inkişafı, yeni vasitələrin və institutların yaranması sabitliyə qarşı aşkar və gizli təhlükələrin yaranmasına səbəb olurlar. Böhranların qarşısının alınması bilavasitə olaraq risklərin müəyyənləşdirilməsi və onların idarə edilməsi ilə bağlıdır. Risklərin qiymətləndirilməsi üsullarının beynəlxalq təcrübədə tətbiqinin nümunəsi kimi bu zaman kapitalın kifayət miqdarının kredit, bazar və əməliyyat risklərini nəzərə alan əmsalların köməyi ilə müəyyənləşdirildiyi şəxsi

kapital normaları haqqında olan Bazel sazişini göstərmək olar. Son on il ərzində Bazel bank nəzarəti komitəsi tərəfindən faiz, kredit, əməliyyat və törəmə maliyyə vasitələri və elektron bankinqlə əlaqəli risklərin idarə edilməsi üzrə yeddi normativ dərc etdirilmişdir. Bu gün onların müəyyənləşdirilməsi və idarə edilməsi üzrə çox saylı müxtəlif üsullar mövcuddur.

Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankının əsas vəzifələrindən biri də mərkəzi bankları, bank sistemlərini sabitləşdirmək və böhranların qarşısını almaq üçün kommersiya banklarının fəaliyyətinə nəzarəti gücləndirməkdir. 1988-ci ildə qazanılan təcrübə əsasında təkmilləşdirilmiş Banklar üçün Xüsusi Kapital Məzənnələri haqqında Bazel Sazişi bağlanmışdır. Razılaşmanın yeni bir versiyası (Basel II) 2004-cü ilin iyun ayında yayımlanmışdır. Sazişin üç sütunu (hissəsini) təşkil edən böhranın qarşısını almaq üçün yuxarıda göstərilən tədbirlərin demək olar ki hamısını əhatə edir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, mümkün risklərin azaldılması, riskin qiymətləndirilməsi və idarəetmə metodologiyaları nəzərə alınmaqla bankların kapital adekvatlığına dair tələblər mövcuddur. Beləliklə, riskləri nəzərə almaq, azaltmaq və qarşısını almaq üçün bank təcrübəsinin standartları və normaları müəyyən edilmişdir.

2010-cu ilin dekabr ayında qlobal maliyyə və iqtisadi böhranın problemlərinə cavab olaraq, Bank Nəzarəti üzrə Bazel Komitəsi iki sənəd qəbul etdi. Bazel III kimi tanınan 2 sənəd “Bazel III: Bankların və bank sistemlərinin sabitliyinin yaxşılaşdırılmasına ümumi tənzimləmə yanaşmaları” və “Bazel III: “Likvidlik riskinin, standartların və monitorinqin ölçülməsinə beynəlxalq yanaşmalar” sənədi qəbul olundu (Basel Committee on Banking Supervision. Basel III. Bank for International Settlements, December 2010, rev. June 2011.).

Yeni standartlar, beynəlxalq səviyyədə bank sektorunun gücləndirilməsinə, mənbəyindən asılı olmayaraq maliyyə və iqtisadi stresslərdən yaranan zərbələrə qarşı çıxma qabiliyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş kapital və likvidliyin tənzimlənməsi islahatıdır.

Bank nəzarəti 1980-ci illərdən bu günə qədər əhəmiyyətli kredit itkisi və bank çatışmazlığı səbəbindən getdikcə narahatdır. Son illərdə dünyada baş verən bank

böhranı fonunda CAMEL, bankların təhlükəsizliyini və sağlamlığını araşdırmaq və bank çatışmazlığına səbəb ola biləcək riskləri azaltmaq üçün faydalı bir yanaşma üsuludur (Малыхина С. 2019: s.478).

Bu vəziyyətdə bir bankın maliyyə riskinin hərtərəfli qiymətləndirilməsi, müəyyən dərəcədə güvənərək bütün gözlənilməz risklər üçün tələb olunan kapital miqdarı olan iqtisadi kapital olacaqdır. Əvvəllər də qeyd olunduğu kimi, risklərin qiymətləndirilməsi üçün iqtisadi kapitalın istifadəsi, əlaqəli riski nəzərə alaraq bankın fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinin effektivliyini qiymətləndirməkdən ötrü də istifadə oluna bilər, bu fakt müəyyən sahələrdə kapitalın səmərəli paylanması problemlərini düzəltməyə imkan yaradır.

Bankın kompleks maliyyə risklərini idarə etməyin elan edilmiş prinsipləri əsasında kompleks maliyyə riskinin örtülməsinə yanaşmalar formalaşdırılmışdır, nəticələr Cədvəl 2-də göstərilmişdir.

Cədvəl 2: Bank zərərlərini ödəmək üçün yanaşmalar və yollar

Əhatə dairəsi	
Gözlənilən risk	<ul style="list-style-type: none"> – Mümkün itkilər üçün ehtiyatların formalaşdırılması – Aktiv və öhdəliklərin ədalətli dəyəri ilə yenidən qiymətləndirilməsi
Gözlənilməz risk	<ul style="list-style-type: none"> – Təxmini hesabına maliyyələşmənin hədəflənən maliyyələşdirilməsi – bölüşdürülməmiş mənfəət
İqtisadi kapitaldan artıq zərər	<ul style="list-style-type: none"> – Nizamnamə kapitalı – Əlavə kapital

Mənbə: Комплексная оценка и управление финансовыми рисками банка, https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/43122/1/m_th_y.v.shchelkonogov_2016.pdf

Risklərin idarə olunması bankların sərmayəsi və mənfəətinə qarşı təhdidlərin müəyyənləşdirilməsi, qiymətləndirilmə və idarə edilməsi prosesidir. Bu təhdidlər və ya risklər, maliyyə qeyri-müəyyənlik, hüquqi öhdəliklər, strateji idarəetmə səhvləri, qəzalar və təbii fəlakətlər daxil olmaqla, müxtəlif mənbələrdən yarana bilər. İT təhlükəsizliyi təhdidləri və məlumatlarla əlaqəli risklər və bu problemləri azaltmaqdan ötrü riskləri idarəetmə strategiyası rəqəmsallaşdırılmış şirkətlər üçün prioritet məsələdir. Nəticədə, risklərin idarə edilməsi planı şirkətlərin rəqəmsal

aktivlərinə təhlükələri müəyyənləşdirmək və idarəetmə proseslərini, o cümlədən mülkiyyətçi korporativ məlumatları, müştərinin şəxsiyyətini müəyyənləşdirən məlumatları və intellektual mülkləri daxil edir (Cəfərli H. 2019: s.290).

2000-ci illərdən başlayaraq, bir sıra sənaye və hökumət orqanları şirkətlərin risklərin idarə edilməsi planlarını, siyasətlərini və prosedurlarını nəzərdən keçirən tənzimləmə qaydalarını genişləndirmişdir. Artan bir sıra sənayelərdə direktorlar şuraları müəssisələrin risklərinin idarə edilməsi proseslərinin adekvatlığını nəzərdən keçirərək hesabat verməlidirlər. Nəticədə risk təhlili, daxili audit və risk qiymətləndirməsinin digər vasitəsi biznes strategiyasının əsas komponentləri olmuşdur. Risk idarəetmə standartları, Standartlar və Texnologiyaların Milli İnstitutu və ISO daxil olmaqla bir neçə təşkilat tərəfindən hazırlanmışdır. Bu standartlar təşkilatlara xüsusi təhdidləri müəyyənləşdirmək, onların risklərini müəyyənləş - dirmək üçün unikal zəiflikləri qiymətləndirmək, bu riskləri azaltmaq yollarını müəyyənləşdirmək və təşkilati strategiyaya uyğun olaraq risklərin azaldılması işlərini həyata keçirməkdə kömək etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Risk bütün həyatımızın bir hissəsidir. Bir cəmiyyət olaraq biz böyümək və inkişaf etmək üçün riskləri aradan qaldırmalıyıq. Sürətlə gedən dünyamızda, idarə etmək məcburiyyətində olan risklər tez inkişaf edir. Risklərin idarə edilməsi, təşkilatların öz məqsədlərinə çatmasını təmin etmək üçün riskləri anlamaq, təhlil etmək və həll etməkdir. Beləliklə, təşkilatın mürəkkəbliyi və təşkilati növü ilə mütənasib olmalıdır.

Dünyanın müxtəlif ölkələrində riskin idarəedilməsini sistemli və səmərəli şəkildə həyata keçirmək üçün bir sıra standartlar hazırlanmışdır. Bu standartlar çərçivələr, proseslər və praktikalar haqqında ümumi fikir yaradır və ümumiyyətlə tanınmış beynəlxalq standartlar orqanları və ya sənaye qrupları tərəfindən müəyyən edilir. Risklərin idarə olunması sürətli hərəkət edən bir intizamdır və standartlar mütəmadi olaraq yenilənir və yenilənir. Müxtəlif standartlar müxtəlif inkişaf və motivasiyasını əks etdirir və müxtəlif təşkilat və hallara uyğun gəlir. Standartlara uyğunlaşma normativ olaraq tənzimləyicilər tərəfindən və ya müqavilə ilə tələb oluna bilərsə də, standartlar adətən könüllüdür (Əsgərova R. 2017: s.270).

Risk və uyğunluq qabiliyyəti modeli Risk idarəetmə standartında təqdim olunan risk təsnifatına yanaşmanı da nəzərdən keçirək. Ümumi istifadə olunan standartlar aşağıdakılardır:

1. ISO 31000 2009 - Risklərin İdarə Edilməsi Prinsipləri və Təlimatları Risklərin İdarə Edilməsi Standartı;
2. IRM / Alarm / AIRMIC 2002 - Böyük Britaniyanın 3 əsas risk təşkilatı tərəfindən 2002-ci ildə hazırlanmışdır;
3. ISO / IEC 31010: 2009 - Risklərin İdarə Edilməsi;
4. Risklərin Qiymətləndirilməsi Texnikaları COSO 2004 - Enterprise Risk Management;
5. Avropa Risk Menecerləri Assosiasiyaları Federasiyası (FERMA)

Bu təsnifat risk qruplarının müəyyənləşdirilməsini əhatə edir və hər bir fərdi risk üçün daxili və xarici amillərin müəyyənləşdirilməsi planlaşdırılır. Təsnifat cədvəl 3-də təqdim edilmişdir.

Cədvəl 3: Risk idarəetmə standartının təsnifatı

Risklər	Xarici amillər	Daxili amillər
Maliyyə riskləri	Faiz dərəcəsi, məzənnə, kredit	Likvid fondları, pul axını
Strateji risklər	Rəqabət, istehlakçı riskindəki dəyişiklik, sənaye dəyişiklikləri	İntellektual kapital
Əməliyyat riskləri	Qanunvericilik, İdarə Heyətinin tərkibi	Mühasibat, informasiya texnologiyaları, işə qəbul, xammal təchizatı

Mənbə: <https://www.ferma.eu/app/uploads/2011/11/a-risk-management-standard-russian-version.pdf>

Buraya daxili təchizatçılar, ətraf mühit, ticarət xidməti, əmlak, məhsul və xidmətlər, işçilər kimi daxili risklər də daxildir. Bir-birilə əlaqəli və asılı olan çox sayda maliyyə riski ilə, əgər baş verərsə, bu bir hadisələrə səbəb olar. Bu vəziyyətdə ümumi bank riski profili əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlir. Təşkilat rəhbərliyi qarşısında, maliyyə risklərini minimuma endirməklə kommersiya banklarının iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək kimi prioritet vəzifələrdən biri qoyulur.

Risk idarəçiliyinə gəldikdə, birdən çox standart və tətbiqetmə ağla gəlir, lakin əsasən COSO ERM və ISO 31000 ən vacib tətbiq edilən standartlardandır. ISO 31000 Risk İdarəetmə Standartı, risk idarəçiliyi üçün beynəlxalq bir standartdır. Bu standart, şirkətlərə hərtərəfli prinsiplər və təlimatlar təqdim edərək risk analizində və risk qiymətləndirməsində kömək edir.

Digər tərəfdən COSO ERM, ilk olaraq 2004-cü ildə nəşr olunan və daha sonra yenidən işlənmiş çərçivəsi ilə təşkilatlara risklərin idarə edilməsində əsas standartlardandır. İlk olaraq nəşr olunduğundan, dünyanın bütün ölkələrində və təşkilatlarında hədəfə uyğun olaraq riskin müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi baxımından uğurla həyata keçirilmiş və qəbul edilmiş risk münasibəti, risk strategiyası və hədəflərə inteqrasiya baxımından inkişaf potensialı olmuşdur. Bu səbəbdən, 2017-ci ilin yenilənmiş revizyonu ilə yeni risklərin ortaya çıxması, risklərin daha mürəkkəbliyi, maraqlı tərəflərin risk idarəetmə şüurunun artırılması, daha yaxşı risk hesabatı gözləntiləri və korporativ risk menecmentindəki inkişafların çərçivəyə alınması istiqamətində inkişaf edilmişdir. Yeni çərçivə daxilində beş komponent və iyirmi prinsip müəyyən edilmişdir (Fırat C. Güçlü 2020: s.8).

Qeyd etmək lazımdır ki, bank fəaliyyəti ilə bağlı mövcud standartlar və tövsiyələr kredit, əməliyyat, likvidlik və digərləri kimi bəzi bank risklərinin idarə edilməsinə kifayət qədər ətraflı yanaşmaları açıqlayır, bununla belə, bəzilərinin idarəetmə məsələləri, məsələn, strateji risklər açıqlanmır, əksinə, yalnız onlara ehtiyac olduğunu göstərir. Beləliklə, Bazel Komitəsinin bank risklərinin idarə edilməsi sahəsindəki əsas tövsiyələri, bankın kapitalının risk ilə ölçülmüş kapitalına münasibətdə ifadə edilən kapital adekvatlığına dair minimum tələblərə uyğunluqdur. Beləliklə, Basel II razılaşmasında aktivlər bazar, kredit və əməliyyat riskləri kimi risklər nəzərə alınmaqla ölçülür və kapital tələbləri nəzərə alınmaqla toplanır.

Daha sonrakı razılaşmalarda, komitə, bankların özləri tərəfindən hazırlanmış daxili modellərə əsaslanaraq bir bankın maliyyə risklərinin qiymətləndirilməsində daha qabaqcıl yanaşmaların tətbiq edilməsini təmin edir və bununla da mürəkkəb riskin sadə toplama yolu ilə qiymətləndirilməsinə yanaşmanın uyğunsuzluğunu və

risklərin qiymətləndirilməsi və toplanması üçün daha dəqiq metod və modellərin hazırlanmasının zəruriliyini təsdiqləyir. Buna əsasən, maliyyə risklərinin qiymətləndirilməsi və toplanması üçün metod və yanaşmaların inkişafı və təkmilləşdirilməsinin əsas problemlərini və istiqamətlərini vurğulamaq mümkündür. Beləliklə, əsas problemlər və onları həll etməyin mümkün yolları kompleks maliyyə riskinin fərdi göstəricilərinin əlavə edilməməsini əhatə edir, yəni, risklərin sadə cəmlənməsi onların real ümumi dəyərini əks etdirmir, bir seçim olaraq portfel modellərinə əsaslanan yanaşmalardan istifadə etmək olar.

Modellər qurarkən, müxtəlif maliyyə riskləri komponentləri üçün müxtəlif bölgülərin mümkünlüyü nəzərə alınmalı və ayrıca fərdi risk faktorlarının bir-biri ilə mümkün əlaqəsi nəzərə alınmalıdır, çünki bu fakt maliyyə riskinin ümumi məbləğinin yekun dəyərini birbaşa təsir edir. Beləliklə, müəyyən risk növlərinin bir-biri ilə korrelyasiyasına nümunə olaraq, bazar və kredit risklərinin əməliyyat və ya səhm və kreditdən asılılığını göstərə bilərik, həm müsbət, həm də mənfi korrelyasiya müşahidə oluna bilər və bununla da riskləri ödəmək üçün tələb olunan kapitalın yekun həcminə təsir göstərir.

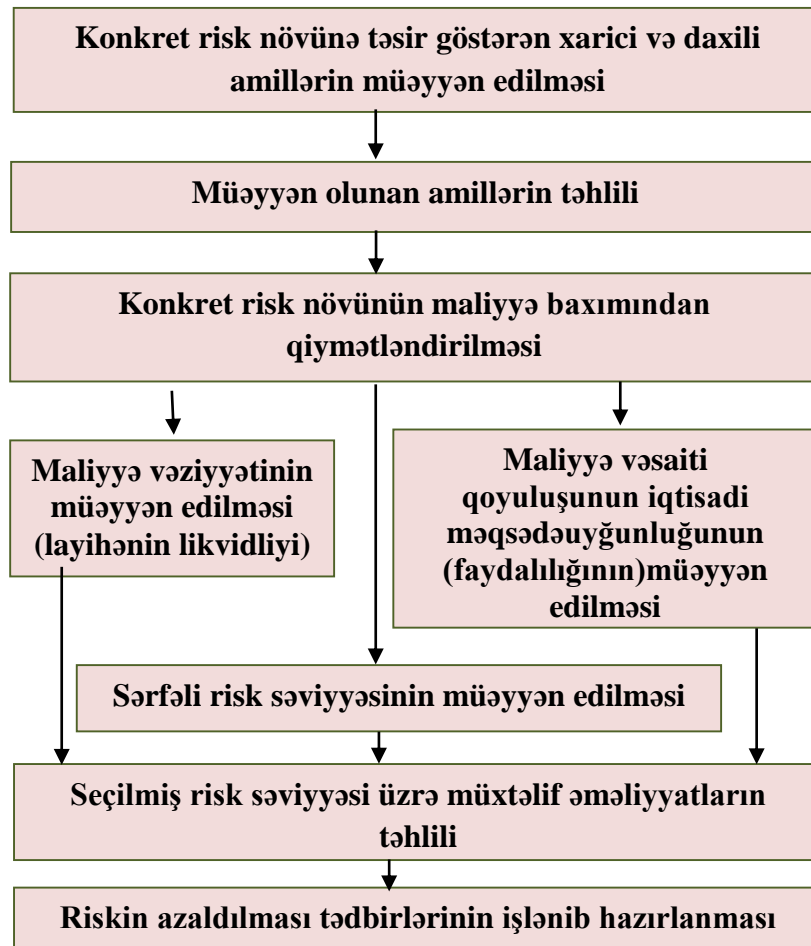
1.3. Risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi metodlarının inkişafında müasir tendensiyalar

İdarəetmə və qiymətləndirmədən əlavə iqtisadi risklərə qiymətləndirmə və idarə etmə qabiliyyəti də daxildir. Beləliklə, risklərin hesablanması və proqnozlaşdırılması, həmçinin iş adamlarını problemli investisiyaların təhlükələrindən qorumaq daha çox risklərin idarə olunması və düzgün qiymətləndirmədən asılıdır. Çünki bütün iqtisadi fəaliyyətlərin nəticələri qərarların icra səviyyəsindən asılıdır. Şübhəsiz ki, bir investor bu və ya digər niyyətini həyata keçirəndə ilk növbədə müzakirə mövzusunun mövcud qanunların müddəaları olması lazım olduğunu düşünür. Bu, təhlükəsizliyin təmin edilməsinin vacib şərtlərindən biridir. Sonra müəyyən olunmayan, gözlənilməz bir sıra amillər araşdırılmalıdır.

Bu göstəricilər, qəbul edilmiş qərarların icrası prosesində qarşılaşa biləcəyi riskləri də əhatə edir. İqtisadi qərarın təsir dairəsi əsasən istehsal prosesinin

həcmində əks olunur. Bu sahədə ciddi risklərin olmaması mümkündür. Bununla birlikdə, geniş miqyaslı çoxalma, investisiya və beynəlxalq təcrübə mübadiləsi kimi amillər riskləri ciddi şəkildə izləməyi və dəqiq qiymətləndirməyi zəruri edir. Bu, daha səmərəli işləmə variantları ilə mümkündür. Ümumilikdə, iqtisadiyyatın inkişafı həqiqi alternativlərin sayının artmasına, qərarların qəbul edilməsində müstəqilliyin artmasına gətirib çıxarır ki, bu da risklərin uçotunun aydınlaşdırılmasını zəruri edir. Bu tapşırıqlar müvafiq analiz qaydasında yerinə yetirilir. Bu analizlər aşağıdakı ardıcılıqla aparılır.

Sxem 2: Risklərin qiymətləndirilmə ardıcılığının analizi

Mənbə: Kazımlı X., Quliyev İ. (2013) İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi, s.155

Risklərin müəyyənləşdirilməsi praktikasında ikidən çox metod geniş istifadə olunur. Biri risk qiymətləndirmə üsulları, digəri isə keyfiyyət qiymətləndirmə üsuludur. Birincisi, kəmiyyət risk qiymətləndirmə metodlarına yönəltmək daha doğru olardı və kəmiyyət, risklərin idarə edilməsində əsas rol oynayır.

İqtisadi risklərin kəmiyyət dərəcəsi üçün metodları iki qrupa bölmək olar. Birinci metod qrupu, müəyyən bir vəziyyəti rəsmiləşdirilmiş prosedurlardan istifadə edərək bütöv və ya qismən ifadə etmək cəhdinə əsaslanır. Bunlar, bu hadisələr arasındakı əlaqəni nəzərə alaraq tədqiq olunan hadisələrin inkişafının məntiqini əks etdirən prosedurlardır. Bu metodların istifadəsi tədqiq olunan proseslərin qarşılıqlı əlaqəsinin mümkün xarakteri, işdə riyazi qanunun və ya nəzərdən keçirilən hadisələrin inkişafını kəmiyyət olaraq əks etdirən bir sıra qaydaların formalaşması barədə iş fərziyyələrinin hazırlanmasını və mövcud məlumatların əks etdirilməsidir. Bu qrupa aid metodların istifadəsi mürəkkəb hesablama avadanlığının, çox sayda hesablama və analitik sistemin olması ilə xarakterizə olunur (Kazımlı X., Quliyev İ. 2013: s.187).

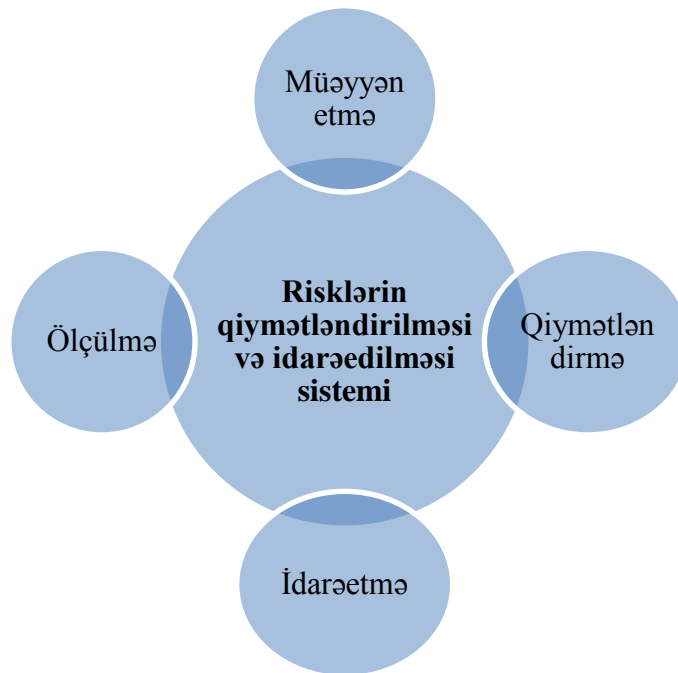
İkinci qrup metodlar əsasən empirik nəticələrə əsaslanır. Bu vəziyyətdə, gözlənilən riski müəyyənləşdirmək üçün keçmiş təcrübə, hadisələr və faktlara əsaslanan ekstrapolyasiyadan istifadə olunur. Bu qrupa ekspert və statistik metodlar daxildir. Ekspert metodları effektiv qərarlar qəbul etmək üçün risklərin kəmiyyət qiymətləndirilməsinə dair mütəxəssislərin ümumiləşdirilmiş rəyinin müəyyənləşdirilməsinə və formalaşdırılmasına yönəlib. Başqa sözlə, ən ehtimal olunan, ciddi, fəlakətli itkilərin göstəriciləri (onların səviyyələri və ehtimalları) müəyyənləşdirilir. Statistik analiz və proqnozlaşdırma metodları, müəyyən bir müddət ərzində tədqiq olunan hadisələrin vəziyyəti barədə konkret məhsulların hazırlanması və təhlili əsasında lazımi məlumatların əldə edildiyi hallarda istifadə olunur. Onların köməyi ilə riskin mövcudluğunu təyin edən ən vacib amillərin müəyyənləşdirilməsi məsələləri həll olunur.

Texniki yeniliyin qiymətləndirilməsi üçün Amerika iqtisadçıları tərəfindən təklif olunan yanaşma, risk dərəcəsini aydınlaşdırmaq üçün müəyyən dərəcədə maraqlıdır (texniki və ticari müvəffəqiyyət ehtimalı kimi). Bu yanaşmanın dəyərli xüsusiyyətləri, qeyri-müəyyənlik qarşısında gözlənilən nəticənin ehtimal xarakteri və bütün xərclərlə birlikdə gözlənilən faydanı hesablamaq niyyətidir.

Texniki və kommersiya uğuru ehtimalı, risk uçuğu və dərəcəsinin qiymətləndirilməsi yeniliyin tətbiqi nəticəsində əldə ediləcək məhsulun

xüsusiyyətindən və digər amillərdən asılı olaraq müəyyən edilir. Qərarlar ağacı metodundan tez-tez risk dərəcəsini müəyyənləşdirmək və optimal həll yolu seçmək üçün istifadə olunur. Bunun üçün qəbul edilə bilən müxtəlif variantların qrafik təsviri tələb olunur. Risk anlayışı bəzən həddindən artıq nəzarəti tətbiq edərkən və idarəetmə obyektindən daha az fərqli bir model yaratdıqda istifadə olunur. Öyrənmə riski metodu bir obyektin qeyri-səlis modelinin son hədəf baxımından dəyərini təyin etmək üçün istifadə olunur.

Sxem 3: Risklərin idarəolunması sistemi

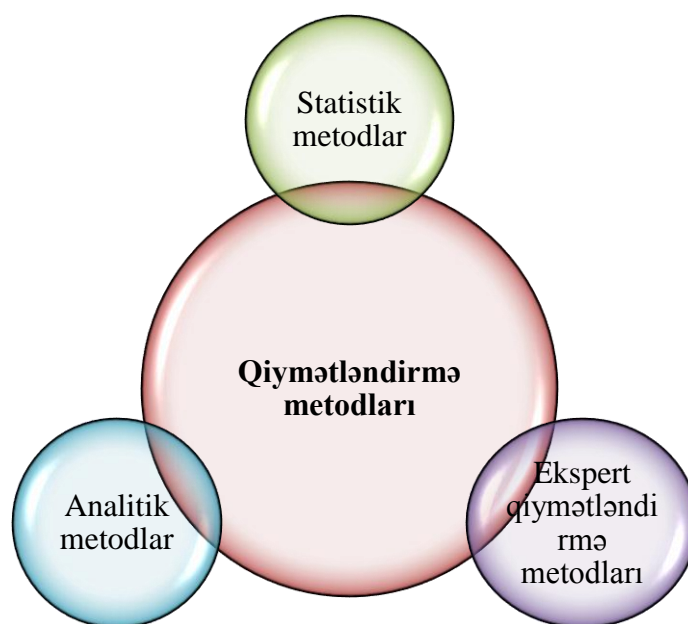
Mənbə: Kazımlı X., Quliyev İ. (2013) İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi, s.158

Riskin qiymətləndirilməsi itkilərə səbəb olan hadisələrin baş vermə ehtimalının qiymətləndirilməsini və yaranan potensial itkilərin miqyasının qiymətləndirilməsini əhatə edir. Müfəttişlər, bankın əməliyyat hadisəsi, potensial, şərti zərərlər və mənfəət itkisi nəticəsində meydana çıxan birbaşa və dolaylı itkiləri, müxtəlif formalarda ola bilən - məsələn, fiziki aktivlərin itkisini qiymətləndirdiyini düşünməlidirlər, balans hesablarından aktivlərin erkən silinməsi, aktiv dəyərində azalma, üçüncü tərəf təşkilatlara ödənişlər, məhkəmə xərcləri və məhkəmədən kənar ödənişlər, üçüncü şəxslərə dəymiş zərərlərin əvəzləşdirilməsi, dövlət orqanlarının qərarları əsasında cərimələrin ödənilməsi kimi formaları müəyyənləşdirmişlər.

Riskin ölçülməsi (qiymətləndirilməsi) kəmiyyət və keyfiyyət qiymətləndirmə amillərindən istifadə etməklə kəmiyyət və keyfiyyət (ekspert) qiymətləndirmə metodlarından istifadə etməklə riskin böyüklüyünün müəyyənləşdirilməsidir.

Müasir praktikada müxtəlif müəlliflər bank risklərini qiymətləndirmə metodlarının təsnifatına bir çox yanaşma müəyyənləşdirirlər. Ancaq ən çox istifadə olunan metodlar aşağıdakılardır:

Sxem 4: Bank risklərini qiymətləndirmə metodları

Mənbə: Волошин И.В., Оценка банковских рисков: новые подходы. 2011: s.134 məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Statistik metod, müəyyən bir bank üçün məqbul və qəbul edilməz risk zonalarını təyin etmək üçün mümkün olan ən uzun müddət üçün statistik nəticələrin təhlilini əhatə edir. Hal-hazırda bəzi banklar müəyyən bir ehtimal dərəcəsi ilə hesablanmış gözləntilərdən maksimum kənarlaşma təhlilinə əsaslanaraq riskləri Value-at-Risk metoduna (riskə görə dəyər) əsas götürərək qiymətləndirirlər. Tətbiqinin yaxşı başlanğıc şərtlərini nəzərə alaraq, bu texnika fərdi risklərin qiymətləndirilməsindən məcmu iş riskinin analizinə keçməyə imkan verir. Bu metodun stünlüyü, fərdi risklərin dəyərlərinin cəmlənməsinə əsaslanan daha sadə metodlarda nəzərə alınmayan risk şaxələndirmə amillərinin nəzərə alınmasından ibarətdir (Волошин И.В. 2013: s.213).

Value-at-Risk, müəyyən bir etibar aralığı ilə hesablanan bazar amillərindəki mənfi dəyişikliklər halında maliyyə aləti və ya alətlər portfelinin müəyyən bir müddət ərzində mümkün potensial itkisinin qiymətləndirilməsidir. Beləliklə, VAR dörd dəyişəndən ibarətdir:

- maliyyə alətinin cari bazar dəyəri;
- standart yayınma ilə ifadə olunan gəlir dəyişkənliyinin qiymətləndirmələri;
- gözlənilən itkilərin baş vermə tezliyindən asılı olaraq ehtimalını xarakterizə edən interval;
- açıq mövqe müddəti: maliyyə alətinin riskə məruz qalacağı dövr.

Statistik metod oxşar qərarlar qəbul edərkən meydana gələn zərər və mənfəət statistikasını öyrənmək, müəyyən bir iqtisadi gəlirin əldə edilməsinin böyüklüyünü və tezliyini təyin etmək, sonra ehtimal təhlili aparmaq və gələcək bazar davranışının proqnozunu verməkdir.

Ekspert qiymətləndirmə metoduna ekspert rəylərinin toplanması və işlənməsi, ümumiləşdirilmiş reyting qiymətləndirmələrinin hazırlanması və müəyyən risk sahələri ilə “əlaqələndirilməsi” daxildir. Bu metod bütövlükdə iqtisadiyyatda və bank sektorunda sistemli risk faktorlarını müəyyənləşdirmək üçün bank üçün xarici mühitin qiymətləndirilməsinin vacib olduğu yerlərdə xüsusilə vacibdir. Mövcud digər metodlar bu risklərin düzgün qiymətləndirilməsi üçün imkanlar yaratmır (Вабищевич М.И. 2015: s.208).

Bu metod bankın müştərilərinin kredit qabiliyyətinin reyting qiymətləndirilməsini, bank sisteminin iqtisadi standartlarına riayət metodunu, kommersiya bankının kredit portfeli üçün risk məbləğinin hesablanmasını və bankın kredit risklərindən mümkün zərərləri ödəmək üçün tələb etdiyi ehtiyatın ölçüsünü və risk dərəcəsiindən asılı olaraq kreditlərin təsnifatını əhatə edir. Analitik metod, hər bir bank əməliyyatı növü və ya onların birləşməsi üçün məqbul risklərin optimal səviyyələrini müəyyənləşdirmək üçün müəyyən edilmiş risk sahələrinin dərindən təhlili deməkdir.

Kompleks risk bankın riskinin bütövlükdə qiymətləndirilməsini əhatə edir. Bunun üçün bankın likvidlik, kapital adekvatlığı və digərlərinin ümumi göstəriciləri

hesablanır və bankın riskini qiymətləndirmək üçün bank üçün göstəricilərin hesablanmış dəyərləri tələb olunan standart dəyərlə müqayisə edilir. Bank risklərini qiymətləndirmək üçün hərtərəfli bir metod, müəyyən bir kommersiya bankının məcmu risk qiymətləndirməsinə əsaslanır. Nəzəri olaraq bir bankın ümumi riski aşağıdakı düsturla müəyyən edilə bilər (Вабищевич М.И. 2015: s.5):

$$H = (P_1 + P_2 + \dots + P_n) / K * E \quad (1.1)$$

burada H-bankın ümumi riskinin məqbul dərəcəsidir;

P - müəyyən əməliyyatlar üçün bankın özəl riskləri;

K- bankın məcmu kapitalıdır;

E- bankın xarici riskləri üçün tənzimləmə əmsalıdır.

Beləliklə, risk qiymətləndirməsi bank risklərinin idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılması üçün əsasdır. Bankın etibarlılığı və maliyyə nəticəsi ondan asılıdır. Risk qiymətləndirməsi bankın aktiv və passiv əməliyyatlarından mümkün itkilər ehtimalını müəyyənləşdirir. Ticarət banklarının risklərinin hərtərəfli qiymətləndirilməsi üçün risk səviyyəsinin hesablanması üçün klassik əmsal metodlarından, risklərin modelləşdirilməsi üçün statistik metodlardan və ehtimal metodlarından istifadə edilməlidir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANIN BANK SİSTEMİNDƏ RİSKLƏRİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Azərbaycanın bank sisteminin inkişaf istiqamətləri və banklarda risklərin kompleks monitoring sistemi

Bank sistemi özünü tənzimləyən bir sistem olaraq ölkədəki qeyri-sabitlik və iqtisadi böhran dövründə istehsala uzunmüddətli investisiyaları məhdudlaşdırır, borc verməyi azaldır və bəzən dayandırır. Ölkədə iqtisadi sabitlik yaranan kimi banklar yenidən azalmış riskləri idarə edir və faizlərdən qazanc götürürlər. Bank sistemi hər zaman dinamik vəziyyətdədir. Bu o deməkdir ki, bütün bank sistemi daim hərəkətdədir, təkmilləşdirilir və inkişaf edir. 2004-cü ilin dekabrında qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun və həmin ilin martında qəbul edilmiş “Banklar haqqında” Qanununun qəbulundan və ciddi bir qanun yaradılmasından sonra bəzi normativ aktlar üçün qanunvericilik və tənzimləmə bazası, bankların sayı azaldıldı.

Azərbaycanın bank sistemi keçid mərhələsindədir. Bu sistemdə həm institusional siyasət, həm də öz transformasiyası eyni vaxtda həyata keçirilir. Hal-hazırda sistemdə bazar əlamətləri görünə də, hələ tam inkişaf etməyib. Gələcəkdə bank sisteminin elementləri və onların qarşılıqlı əlaqəsi bazar iqtisadiyyatının tələblərinə tam uyğunlaşdırılmalıdır. Bank sisteminin keyfiyyətini qiymətləndirərkən təkcə kapital səviyyəsini deyil, həm də istehsala yatırılan investisiyaları, göstərilən xidmətlərin kəmiyyət və keyfiyyət səviyyəsini, həm də iqtisadi proseslərə təsir dərəcəsini nəzərə almaq lazımdır (Abduləzimov A.Ə. 2009: s.19).

Ümumiyyətlə vurğulamaq lazımdır ki, Azərbaycanın iqtisadi inkişafındakı bank sisteminin rolunu aydınlaşdırmaq üçün qısa bir tarixə nəzər salmaq lazımdır.

İqtisadi tənəzzül dediyimiz 1991-1995-ci illərdə Azərbaycanın bank sistemi iflic vəziyyətində olmuşdur. Mərkəzi bank (o dövrdə Milli Bank) bu iqtisadi problemlərin həllində ciddi problemlərlə üzləşdi. Beləliklə, hər hansı bir bank sisteminin idarə olunması, bankların fəaliyyətinə nəzarət, pul siyasətinin

tənzimlənməsi Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilir. Fikrimcə, o dövrdə Milli Bankın yürütdüyü siyasət səhv olsaydı, Azərbaycan iqtisadiyyatı bu gün belə inkişaf edə bilməzdi. Bank işi zəif bir hüquqi bazaya əsaslanır və keçmiş qanunvericiliyin tələb və prinsipləri ilə tənzimlənilir. Qeyd etmək lazımdır ki, dünyada istifadə olunan bir çox bank əməliyyatından yalnız bir neçəsi bu ölkədə həyata keçirilmişdir.

Eyni zamanda, o dövrdə ölkədə bank sistemində ciddi çatışmazlıqlar və pərakəndə idarəetmə ilə bağlı vəziyyət var idi. Beləliklə, əmanət bankları əhalidən alınan əmanətləri təsirsiz və məsuliyyətsiz şəkildə idarə edir və bu əmanətlərin faizlə vaxtında qaytarılması üçün qanuni qaydaları pozulurdu. Bu səbəbdən əhalinin bir neçə ildir əmanət banklarına etibar etdiyi əmanətlər ucuzlaşaraq yararsız nağd ehtiyata çevrilmişdir. Nəticədə, bank öz mahiyyətini itirmişdisə, islahatlar nəticəsində bank sistemindəki mövcud çatışmazlıqlar nisbətən aradan qaldırılmış və işləri xeyli yaxşılaşdırılmışdır. Ticarət banklarının sağlamlaşdırılmasının intensivləşdirilməsi üçün bank islahatlarının növbəti mərhələsində həyata keçirilən tədbirlər bank sisteminin dayanıqlığının qiymətləndirilməsi və maliyyə vasitəçiliyi funksiyasının təkmilləşdirilməsi üçün vacib şərtlər yaratdı.

Mərkəzi Bank tərəfindən kommersiya bankları üçün minimum kapital tələbinin artırılması və konsolidasiya prosesinin asanlaşdırılması özəl bank sisteminin kapital bazasını gücləndirdi və bank sisteminin inkişafını təmin etdi. Bank sisteminin bütün sahələrində aparılan islahatlar və institusional inkişaf nəticəsində bank sektorunda kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri baş verdi. Nəticə etibarilə bank sektorundakı bank sistemi, maliyyə sabitliyi, risklərin idarə olunması təcrübələri və xidmət şəbəkəsi baxımından beynəlxalq standartlara tam uyğundur.

Banklar indi müştərilərə geniş çeşidli xidmətlər göstərir və pərakəndə bankçılıq sürətlə böyüyür. Bank məhsulları, İnternet bankçılığı, SMS bankçılıq, mobil bankçılıq və avtomatlaşdırılmış bank köşkləri kimi ən müasir texnoloji vasitələrdən istifadə edərək xalqa təqdim olunur.

Bu gün Azərbaycanda bazar prinsiplərinə əsaslanan iki mərhələli bir bank sistemi fəaliyyət göstərir: birinci səviyyə Azərbaycan Mərkəzi Bankıdır, ikinci

səviyyə kommersiya bankları və digər bank olmayan kredit təşkilatlarıdır. Azərbaycanın bank sisteminin təkamülü şərti olaraq 3 mərhələyə bölünə bilər:

1-ci mərhələ - 1992-1996-cı illər. Azərbaycanda bank sektorunun formalaşması. Azərbaycan Mərkəzi Bankı (AMB) 12 fevral 1992-ci ildə SSRİ Dövlət Bankının, SSRİ Promstroybankının və SSRİ-nin Aqroprombankının Azərbaycan ofisləri əsasında qurulmuşdur. 1992-ci ildə parlamentin 7 avqust 1992-ci il tarixli qərarı ilə qüvvəyə minməsi ilə Mərkəzi Bank haqqında və Banklar və bank fəaliyyəti haqqında qanunlar qəbul edildi. 1992-1994-cü illərdə ölkədə təxminən 230 bank fəaliyyət göstərirdi. Nizamnamə kapitalı, orta hesablamalara görə, 10-12 min ABŞ dolları təşkil edən bu strukturlar, əslində iqtisadiyyat üçün heç bir rol oynamamış və əksəriyyəti, ümumiyyətlə, iqtisadi vəziyyətə uyğun gələn maliyyə spekulasiyaları ilə məşğul olmuşlar. 1994-cü ildə bir dönüş nöqtəsi meydana gəldi və sistem getdikcə daha çox sırf bank xüsusiyyəti qazanmağa başladı. Hər şeydən əvvəl, bu, manatın Azərbaycan ərazisində yeganə ödəmə vasitəsi elan edilməsi ilə təbliğ edildi (1 yanvar 1994-cü ildən). O dövrdə əsas problemlərdən biri hiperinflasiyanın qarşısının alınması məsələsi idi (Садыгов Э.М. 2013: s.214).

2-ci mərhələ - 2000-2004- ci illər. Yenidənqurma və kardinal islahatların başlanğıcı. 2000-ci ildən başlayaraq bank islahatının növbəti mərhələsi özəl bankların intensiv bərpasına, bank sektorunun qloballaşmasına yönəldilmişdir ki, bu da bank sisteminin sabitliyinin artmasına şərait yaratmışdır. 1996-cı ildən bəri davam edən və 2000-ci ilə qədər bank sayının 136-dan 70-ə enməsi ilə nəticələnən bank sektorunun konsolidasiya prosesi sonrakı illərdə də davam etdi. AMB-nin minimum kapital həcminə olan tələblərinin ardıcıl artması, bazarda bankların sayının ümumilikdə 2000-2004-cü illər arasında 59 bankdan 44 banka qədər azalmasına səbəb oldu. Ölkəyə neft gəlirlərinin daxil olmasının başlanğıcı, ölkənin maliyyə sistemi, xüsusilə bank sektoru səviyyəsində əhəmiyyətli bir artımın zəruriliyini müəyyənləşdirdi. Bu faktı nəzərə alaraq 2002-2005-ci illər üçün Milli Bank sisteminin İnkişafına dair yeni bir Strategiya hazırlanmışdır. Strategiyanın əsas məqsədi neft gəlirlərinin qeyri-neft sektoruna çevrilməsini təmin etmək, əhalinin və

bölgələrin bank xidmətlərindən istifadə imkanlarını artırmaq və bank bazarında həqiqi rəqabət mühitini yaratmaq idi.

3-cü mərhələ - 2005 - bu günə qədər - ilk keyfiyyət nailiyyətləri, milli pul vahidi, pul siyasəti. İnflyasiya proseslərini tənzimləmək üçün AMB, xüsusən də 2005-ci ildə yenidən maliyyələşdirmə nisbətini 7% -dən 9% -ə qaldıraraq (əvvəllər 7% olan yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsi 2002-ci ildən bəri dəyişməz qalırdı), 2006-cı ildə 9% -dən 9,5% -ə yüksəldərək pul tədbirlərini gücləndirdi. 2007-ci ildə üç dəfə artıraraq 5 iyunda 13%-ə çatdırdı. AMB pul siyasətini və milli valyutanın ABŞ dollarına nisbətə məzənnəsini sisteməlik şəkildə gücləndirmişdir. 2 aprel 2007-ci ildən bəri Azərbaycan Mərkəzi Bankı İdarə Heyətinin qərarı ilə faiz dahlizinin maksimum və minimum hədləri və yeni yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsi təsdiq edilmişdir. Maksimum dahliz 19%, minimum - 5%, endirim dərəcəsi - 12% səviyyəsində müəyyənəşdirilmişdir. 2010-cu ilin sonunda maksimum dahliz 7%, minimum - 1%, endirim dərəcəsi - 5% olaraq təyin olundu. Faiz dahlizinin yeni bir yanaşmasının tətbiqi və uçot dərəcəsinin dəyişdirilməsində əsas məqsəd artıq pul kütləsini məhdudlaşdırmaq və bununla da inflyasiyanın azalmasına təsir göstərməkdir. Yeni taktikaya görə, AMB pul bazarında əməliyyatları iki istiqamətdə - çərçivə alətləri və açıq bazarda əməliyyatlar yolu ilə həyata keçirəcəkdir. Faiz dahlizinin parametrləri iki aydan bir qiymətləndiriləcək və zərurət yarandığı təqdirdə AMB idarə heyətinin qərarı ilə müəyyən edilə bilər. Faiz dərəcələrindəki bu cür dəyişiklik yığım səviyyəsinin artmasına səbəb olacaq və əlavə vəsait cəlb etməklə bankların resurs bazası genişləndiriləcəkdir (Садыгов Э.М. 2013: s.216).

Azərbaycanda bank nəzarəti və tənzimləməsinin əsas məqsədləri bank sistemindəki sabitliyi qorumaq və əmanətçilərin və kreditorların maraqlarını qorumaqdır. Azərbaycanda bank tənzimləməsinin qanunvericilik bazası 16.01.2004-cü il tarixli “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Qanun”dur. Bu qanuna görə, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı Azərbaycanda kredit təşkilatları üzərində nəzarəti həyata keçirir. Qanunvericilik bank əməliyyatlarının aparılması, kredit təşkilatlarının dövlət qeydiyyatı, fəaliyyətlərinin lisenziyalaşdırılması və kredit təşkilatlarının (banklar və bank

olmayan təşkilatlar) fəaliyyətinə nəzarət funksiyalarının verilməsi qaydalarının müəyyən edilməsi ilə əlaqədar Mərkəzi Bank tərəfindən hazırlanır. Ölkəmizdə bank sisteminin sabitliyini qorumaq, əmanətçilərin və bank kreditorlarının mənafelərini qorumaq üçün Mərkəzi Bank, mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq, “Banklar və Kredit İttifaqları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, normativ bank nəzarəti, lisenziyalaşdırma, tənzimləmə və bank xidmətlərinə nəzarət funksiyalarını aparır (Məmmədov Z.F. 2013: s.113).

10 yanvar 1992-ci ildə tarixli fərmana əsasən AR-sı Prezidenti keçmiş SSRİ-nin Xarici İqtisadi Fəaliyyət (XİF) Bankı AR-sı Bankının bazasına uyğun olaraq Azərbaycan Beynəlxalq Bankı təsis edilmişdir.

11 fevral 1992-ci il AR-nın imzaladığı fərmanına əsasən SSRİ Sənaye - Tikinti Bankı, SSRİ Aqrar - Sənaye Bankı və Dövlət Banklarının bazasına əsasən AR-nın Milli Bankı və SSRİ-nin Əmanət bankının əsasında isə AR-nın Əmanət Bankı təsis edildi.

AR-nın Milli Məclisi 1 dekabr 1992-ci ildə AR-nın Milli Bankının Nizamnaməsini təsdiq etmə barəsində qərar vermişdir. Bank işində əhəmiyyət kəsb edən həmin qanunvericilik aktları Milli Bankın hüquqi təməlini təşkil etmiş, bank sektorunun fəaliyyətinin iqtisadi və ictimai vəziyyətə uyğunlaşmasını təmin etmişdir.

Bank sisteminin müstəqilliyi ilə yaranan imkana uyğun olaraq 1992-ci il 15 avqust tarixindən AR-nın milli valyutası sayılan “manat” dövriyyəyə buraxıldı. Manatın dövriyyəindən sonra MB-da onun dəyərini qorumaq məqsədli tədbirlər görülməyə başlandı.

1 yanvar 1994-cü ildən manat ölkədə vahid ödəmə vasitəsi elan edildi. 12 noyabr 1995-ci ildə keçirilən referendum əsasən qəbul edilmiş Respublikamızın ilk Konstitusiyasının 19-cu maddə II bəndinə görə pul nişanlarını tədavülə buraxma və tədavüldən çıxarma hüququ ancaq MB-yə mənsub olması təsdiq edilmişdir. Həmçinin həmin bənddə MB-ın dövlətimizin mülkiyyətində olması da öz təsdiqini tapmışdır. AR-da yeni konstitusiyanın qəbul olunması dövlət quruculuğunda yeni mərhələyə qədəm atmaqdan xəbər verirdi. Ölkədə olan bütün sahələrdə olduğu kimi

bank sektoru və onun qanunvericilik sistemində də yeniliklərin olması vacib idi. Onun üçün də 10 iyun 1996-cı il tarixində AR-nın Milli Bankı haqqında verilən qanunlar yeni redaksiyalarda qəbul olundu. Yeniləşdirilmiş bank qanunları həmin dövr üçün ölkənin bank sektorunda ümumdünya praktikasına yaxınlaşmağa və kredit təşkilatlarının təsis edilməsinə zəmin yaratmışdır (Məmmədov Z.F. 2013: s.66).

Ölkəmiz müstəqilliyini qazandıqdan sonra başqa dövlətlərin təcrübəsindən yararlanaraq öz milli bazarını yaratdı. Eyni zamanda həm kredit, həm də bank strukturlarında müəyyən dəyişikliklər olundu. 1992-ci il fevral/avqust ayları ərzində Sənaye-Tikinti Bankının və aqrar-sənaye Bankının şöbə və müəssisələri Azərbaycan Milli Bankının təbəçiliyinə keçirilmişdir.

Hal-hazırda bank riskləri problemi xüsusilə aktualdır, çünki onları idarə etməyə ehtiyac var. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, banklarda zəif korporativ idarəetmə, risklərin idarəedilməsi və daxili nəzarət problemləri çox vaxt ayrı-ayrı banklarda böhranlara səbəb olur və bank sektorunun maliyyə sabitliyini təhdid edir. Bank işinin sürətli inkişafının hazırkı şəraitində risklərin idarəedilməsi problemi də Azərbaycanın bank sisteminin vəziyyətinə mənfi təsir göstərə biləcək ciddi amillərdən birinə çevrilir. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir bank bazarını risk olmadan təsəvvür etmək olmaz. Hər əməliyyatda risk var. Hər hansı bir bank riskini tamamilə aradan qaldırmaq mümkün deyil. Kommersiya bankının aldığı risk səviyyəsi nə qədər yüksək olsa, potensial gəlirliliyi bir o qədər yüksək olar. Bütün hallarda, risk müəyyənləşdirilməli və ölçülməlidir. Risklərin düzgün qiymətləndirilməməsi və ya onlara qarşı təsirli tədbirlərin görülməməsi halında bank üçün mənfi nəticələr yarana bilər.

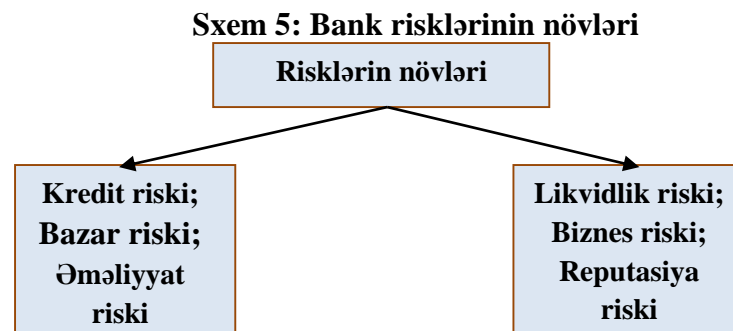
Bankçılıqda risklərin idarə edilməsinə risklərin idarə edilməsi deyilir. Bankların üzləşdiyi müxtəlif risk növləri arasında faiz dərəcəsi riski, birja riski, valyuta riski, kredit, bazar riski, likvidlik riski və əməliyyat xərclərindəki dəyişiklik riski daha böyükdür. Buna görə bankların əsas vəzifələri bunlardır:

- Mümkün risk hallarını müəyyənləşdirmək;
- Potensial zərərin dərəcəsini qiymətləndirin;
- İtkilərin qarşısını almaq və ya kompensasiya etmək yollarını tapmaq.

Risk təhlili mənbələrini və səbəblərini müəyyənləşdirməklə başlayır. Bu vəziyyətdə hansı mənbələrin üstünlük təşkil etdiyini təyin etmək vacibdir. Hesablanmayan risk həmişə itkiyə və ziyanə gətirib çıxarır, baxmayaraq ki analitik bir yanaşma ilə bu itkilərin və itkilərin qarşısını ala bilərsiniz. Eyni zamanda, riski qiymətləndirərkən intuisiyaya etibar etmək lazımdır. Bu, riski hesablamaq üçün məlumat olmadıqda xüsusilə vacibdir. Bu vəziyyətdə intuisiya və hesablama bir-birini tamamlayır. Fəaliyyət göstərdikləri müddətdə banklar bir-birindən bu risklərin meydana gəlmə yeri və vaxtından, səviyyələrini təsir edən xarici və daxili amillərdən asılı olaraq fərqlənən müxtəlif növ risklərlə qarşılaşırlar. , analiz metodu və təsvir üsulları. Qeyd etmək lazımdır ki, bütün növ maliyyə və bank risklərinin təhlili və idarə olunması ilə bağlı bir neçə müddəə mövcuddur (Vahabzadə N. 2013: s.154).

Risk idarəetməsi həmişə risk kompensasiyası demək deyil. Risk nəzəriyyəsinin əsas müddəalarından birinə görə, bir maliyyə təşkilatının rəhbərliyi minimum risk üçün deyil, onun optimal səviyyəsi üçün səy göstərməlidir. Riskin ödənilməsi həmişə müəyyən xərclərlə əlaqələndirilir. Bir maliyyə qurumunun planlı mənfəətinin və ya mövcudluğu üçün tələb olunan mənfəətin ölçüsü birbaşa strategiya və risk siyasətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqəli olmamalıdır. Maliyyə sektoru subyektlərinin fəaliyyətində yaranan risklərin təsnifatı sayəsində analitiklər onları müəyyən xüsusiyyətlərinə görə bölmək və təhlilin məqsədlərindən asılı olaraq oxşar qruplar (qruplar) yaratmaq imkanı əldə edirlər ki, bu da müəyyən metodların effektiv şəkildə tətbiq edilməsinə imkan yaradır. təhlil. analiz və optimallaşdırma.

Bank risklərinin 6 əsas növü vardır: Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar (Sxem 5).

Mənbə: https://ibar.az/storage/uploads/files/1596806226_riskl_rin_idar_olunmas_haqq_nd_a_m_lumat_002.pdf məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Kredit riski müştərilərin banka verdikləri borcları qaytara bilməməsi və ya vermək istəməməsi və bankın kredit aktivlərini azaltması ilə ortaya çıxır. Bu, bankın təklif etdiyi istehlakçı, iş, ipoteka və s. Bütün bu kredit riskləri bank iflasına səbəb ola bilər.

Bazar riskinin özü 4 hissədən ibarətdir.

1. **Faiz dərəcəsi riski.** Bu risk faiz dərəcələrindəki dəyişikliklərdən yaranır. Xüsusilə bankın uzunmüddətli aktivləri faiz dərəcəsi riskinə məruz qalır, çünki faiz dərəcələrindəki dəyişikliklər bu aktivlərə tətbiq oluna bilməz.

2. **Kapital riskləri.** Bu risk, fond bazarında qiymətlərin dəyişməsi ilə əlaqələndirilir. Bank səhmlərinin amortizasiyası onun kapitalını azaldır.

3. **Valyuta məzənnəsi riski.** Məzənnə riski xarici və milli valyutaların dəyərindəki dəyişikliklərdən yaranır. Buna nümunə olaraq ölkəmizdəki devalvasiyayı göstərmək olar.

4. **Əmtəə riski.** İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində mal və xidmətlərin qiymətlərindəki dəyişikliklər bankları da təsir edə bilər, çünki bankın iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə yatırımları və iş kreditlərinin qaytarılması qiymət dəyişikliklərindən güclü təsirlənir.

Əməliyyat riski, bankın gündəlik fəaliyyətində yaranan riskdir. Buraya işçilərin səriştəsizliyi və səhv qərarlar, informasiya texnologiyasındakı problemlər və s. daxildir

(https://ibar.az/storage/uploads/files/1596806226_riskl_rin_idar_olunmas_haqq_nda_m_lumat_002.pdf).

Likvidlik riski, bankın əmanətçilər qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirmək və kredit vermək üçün kifayət qədər vəsaitin olması deməkdir. Likvidlik riski bankın gündəlik əməliyyatları həyata keçirməsi üçün vəsait çatışmazlığıdır.

Reputasiya riski, bir bankın xalqın etibarını itirməsi riskidir. Bu vəziyyətdə bankın imici zədələnir və əhalinin banka olan inamı azalır.

Biznes riski, bir bankın uzunmüddətli iş strategiyası ilə əlaqədar yarana biləcək riskdir. Bu, çox vaxt bankın səhv strategiya seçməsi ilə əlaqədardır. Bu risklərin

qarşısını almaq üçün banklar riskləri vaxtında müəyyənləşdirməyə və qarşısını almağa kömək edən bir Risk İdarəetmə şöbəsi yaratdılar. Qeyd etmək lazımdır ki, risklərin vaxtında qarşısının alınması bank üçün ciddi problemlər yarada bilər və hətta iflasa səbəb ola bilər.

Beləliklə, bu risk növlərinin təhlili mənfəəti artırmaq üçün bankın fəaliyyətinin optimal idarə olunmasını təmin edir. Digər tərəfdən, bütün bu sahələr risk idarəetmə sisteminin qurulması baxımından son dərəcə vacibdir. Yeniliyin mahiyyəti, aktivlərin hesablanması qaydalarının risklər nəzərə alınaraq dəyişdirilməsidir. Əgər Basel Anlaşmasında "risk ölçülmüş aktivlər" anlayışı yalnız kredit və bazar risklərini əhatə edərsə, bu yenilik həm də əməliyyat riskini nəzərdə tutur (Vahabzadə N. 2013: s.160).

Həm kredit, həm də əməliyyat risklərinə həssaslığın artırılmasının üç yolu var və bu üsullar banklara və tənzimləyicilərə bazar infrastrukturunu və bank inkişafının müəyyən bir mərhələsi üçün ən uyğun metodları seçmələrinə kömək edir. Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi ədəbiyyatda risk itkiyə səbəb olan bir hadisənin dəyər təzahürü kimi yozulur. Fikrimcə, risk miqdarı ilə mənfəət arasında birbaşa əlaqə mövcuddur. Beləliklə, mənfəət əldə etmək şansı nə qədər yüksəkdirsə, zərər riski də o qədər yüksəkdir. Risklər, həqiqi məlumatların vəziyyətin real vaxtda qiymətləndirilməsinə uyğun gəlməməsindən yaranır. Bu cür uyğunsuzluqlar müsbətdirsə, bankın mənfəət əldə etmək şansı var. Mənfi uyğunsuzluqlar itkilərə səbəb olur. Beləliklə, bank praktikasında risklər müəyyən hadisələr baş verdikdə bankın zərər verə biləcəyini nəzərdə tutur. Bu baxımdan, bank risklərinin idarə olunması kommersiya banklarının son hədəfinə çatmaq üçün vacibdir. Bank risklərinin idarə edilməsinin müəyyən bir üsul və vasitəsinin seçilməsi bu növ risklərdən asılıdır.

2.1. Müasir dövrdə Azərbaycanın bank sistemində risklərin idarə edilməsinin təhlili və xarakteristikası

Qlobal dünyada bank təcrübəsinə, bank sektorundakı risklərin idarə olunması təcrübəsinə istinad edərək deyə bilərik ki, bütövlükdə hər bir bankın fəaliyyətində kredit siyasətinin inkişafı optimal bank planlaşdırması konsepsiyası baxımından zəruri hesab olunur. Beləliklə, banklar daim bank aktivlərini artırmaq və bu istiqamətdə proqramlar hazırlamaq üçün səy göstərirlər. Yalnız öz fəaliyyətlərini kredit siyasəti ilə tənzimləyirlər, həm də bankın fəaliyyətinin optimal və aktiv böyüməsi üçün strateji istiqamətlərini müəyyənləşdirirlər. Bu vəziyyətdə bank fəaliyyətinin tənzimlənməsindən irəli gələn depozit əməliyyatlarının kredit riskini və risklərini düzgün müəyyənləşdirmək vacibdir. Bankların fəaliyyətindəki aktivlər və öhdəliklər üzrə faiz dərəcələrinin dəyişkənliyini nəzərə alaraq, faiz dərəcəsi riski və risk analizinə diqqət yetirərək müxtəlif əməliyyatlarda səmərəliliyə nail olmaq lazımdır.

Ölkəmizdə və dünyanın bir sıra banklarında risklərin idarə edilməsi siyasəti məsələsinə baxaq. Banklar, digər risk növlərindən daha çox kredit risklərinin meydana gəlməsi və bu tip risk üzərində daha çox nəzarətə sahibdirlər. Eyni zamanda, banklarda kredit risklərinin idarə edilməsində əsas problemlər kredit prosesinin təhlili və natamam məlumatlar kontekstində kredit qərarlarının düzgünlüyü ilə əlaqədardır. Riskləri məhdudlaşdırmaq və kommersiya banklarının kredit əməliyyatlarına mənfi təsirini minimuma endirmək üçün bankların həyata keçirdiyi siyasət gələcək fəaliyyətlərində itkilərin qarşısını alır.

Kredit riski, alıcı və ya başqa bir tərəfin müqavilə öhdəliklərini yerinə yetirməməsi halında qrup üçün maliyyə itkisi riskidir. Kredit riskinin əsas hissəsi müştərilərə və banklara verilən kreditlər və avanslardan, habelə balans və balansdankənar kreditlərdəki digər risklərdən yaranır. Risk hesabatını hazırlayarkən, Qrup müştərilərin və ya başqa bir tərəfin müflisləşmə riski ilə yanaşı sənaye riski kimi bütün kredit riskinin elementlərini tam nəzərdən keçirir. (Riskləri idarəetmə orqanları və tənzimləmə - Beynəlxalq Bank. 2015: s.9).

30 yanvar 2019-cu ildə ölkəmizdə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 4 oktyabr 2018-ci il qərarına əsasən “Banklarda risklərin idarəedilməsi haqqında qaydalar” təsdiq edilmişdir. Bu qaydalar “Banklar haqqında” AR-sı Qanununda 34.5-ci maddəyə uyğunlaşdırılaraq tərtib edilmişdir. Bu Qaydalar AR-da fəaliyyət göstərən banklarda və xarici bankların yerli filiallarında (bundan sonra banklar) risklərin müəyyənləşdirilməsi, qiymətləndirilməsi, idarə olunması, monitorinqi və hesabatı üçün risk idarəetmə sisteminin yaradılması üçün minimum tələbləri müəyyənləşdirir (Banklarda risklərin idarə olunması haqqında Qaydalar, 30 yanvar 2019-cu il).

2020-ci ildə COVID-19 (koronavirus) pandemiyasının bütün dünyada yayıldığı bir vaxtda bank sektorunu gücləndirmək üçün köklü addımlar atıldı, maliyyə sabitliyini itirmiş 4 bank sistemdən çıxarıldı. Əhalinin əmanətləri əsasən dörd bankda təmin edilmiş və 615 milyon manat məbləğində əmanət 24 mindən çox əmanətçiyə qaytarılmışdır. 2020-ci ildə, ölkənin ən böyük bankı olan Azərbaycan Beynəlxalq Bankının aktivləri və bazar payı azalmağa davam etdi. Hesabat dövründə bankda aktivlər 4,3% və ya 374,8 mln. manat azalmışdır, bankın payı 31,1 % -dən 28,5 %-ə düşmüşdür. Ölkədə 2-ci ən böyük bank olan Paşa Bank, aktivləri 22 % artırmağı və bazarda payını 12,7 % -dən 14,8 % -ə qədər artırmağı bacarmışdır. Sonrakı ən böyük banklar olan Kapital Bank (6,5%-dən 6,6% -ə) və Xalq Bank (6,5% -dən 6,6% -ə) bazar paylarını artırmaq üçün müəyyən addımlar atdılar.

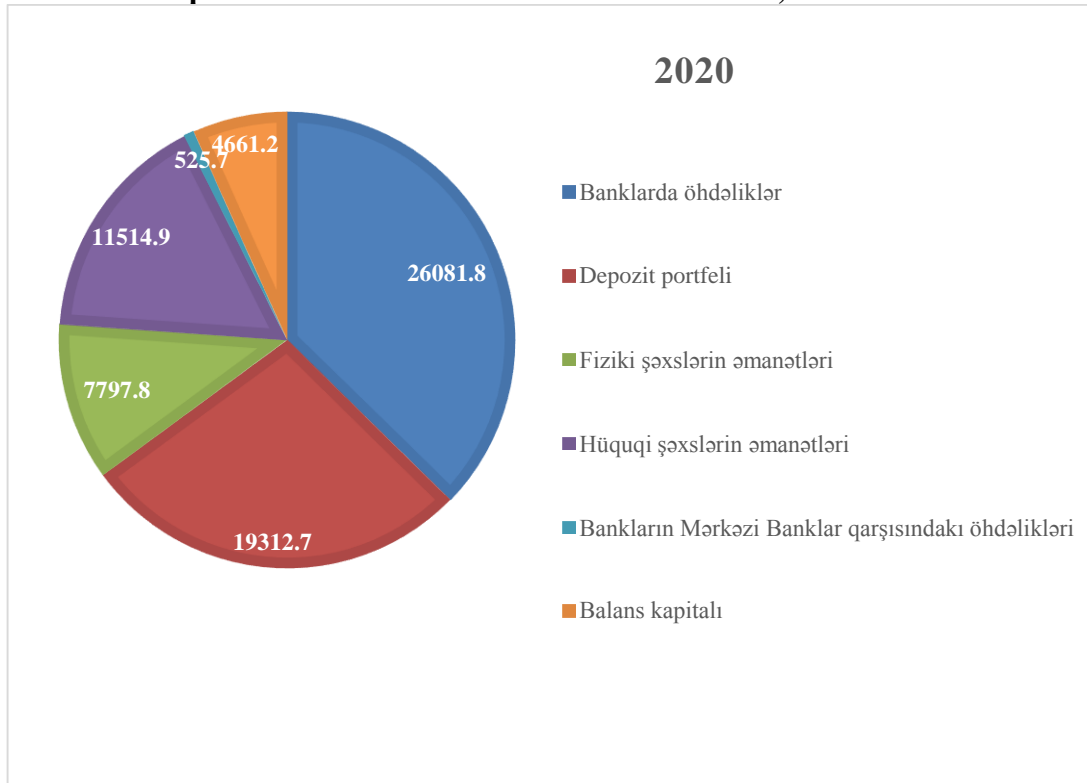
Cədvəl 4: Azərbaycanda 10 ən böyük bankın aktivlərinin dəyişməsi (mln.manat)

№	Banklar	Aktivlər (mln.manat)	
		2019	2020
1	Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ASC	9223,4	8962,7
2	Paşa Bank ASC	4767,5	5513,0
3	Kapital Bank ASC	4143,3	5227,5
4	Xalq Bank ASC	2458,5	2353,1
5	Bank Respublika ASC	1413,0	1035,0
6	Azərbaycan Sənaye Bankı ASC	985,2	911,5
7	AccessBank QSC	897,9	855,9
8	Rabitəbank ASC	740,0	830,9
9	Unibank KB ASC	833,7	815,8
10	Premium Bank ASC	642,5	653,3

Mənbə: <https://aba.az/banklar/renkinql%C9%99r/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

2020-ci ildə Azərbaycanda bank sektorunun aktivləri 30,743 mln. manat təşkil etmişdir. Azərbaycan Mərkəzi Bankının məlumatına görə, bu göstərici 2019-cu ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 2,2 % azdır. Bankların aktivlərinin 13 105,9 mln. manatı müştərilərə verilmiş xalis kreditlərdir. Hesabat dövründə bank sektorunun öhdəlikləri 2,7 % azalaraq 26 081,8 mln. manata, o cümlədən depozit portfeli 4,5 % azalaraq 19 312,7 mln. manata düşmüşdür. Bunlardan 7 797,8 mln. manatı fiziki şəxslərin, 11 514,9 mln. manatı isə hüquqi şəxslərin əmanətləridir.

Diagram 1: Bankların öhdəliklərinin strukturu, mln.manatla

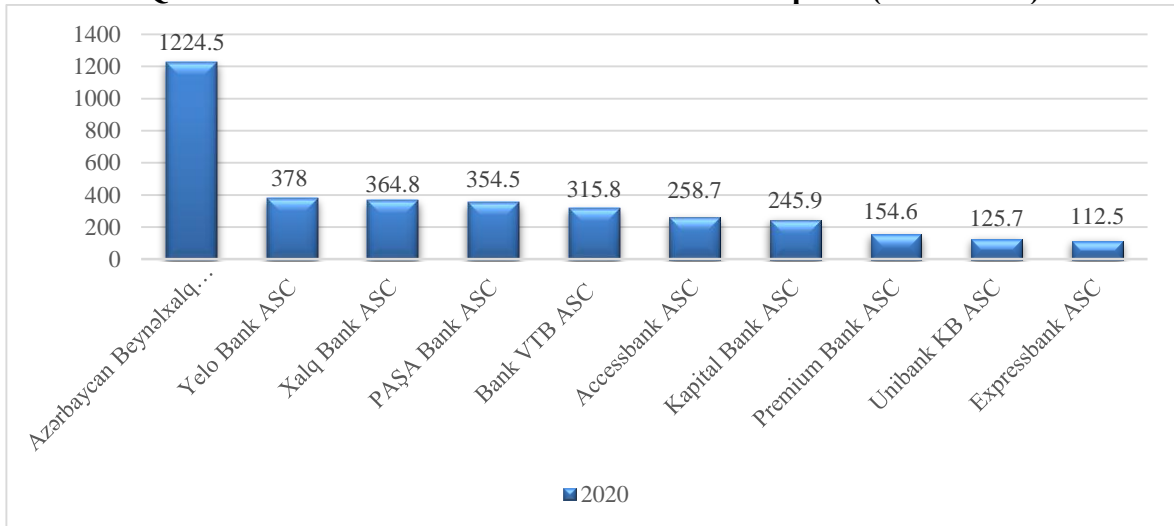

Mənbə: <https://aba.az/banklar/renkinql%c9%99r/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

İl ərzində ev təsərrüfatlarının banklardakı fondları 8.9 %, müəssisələrin banklarda olan fondları isə 1.2 % azalmışdır. 2020-ci ildə bankların AMB qarşısında öhdəlikləri təqribən 84.9 % artaraq 525.7 mln. manata çatmışdır. Sektorun balans kapitalı 1.25 % artaraq 4 661,2 mln. manata çatmışdır.

2020-ci ildə banklar nizamnamə kapitalını 116,7 milyon manat artırmışdır. Bank sektorunda likvid aktivlər 9 mlrd. manat təşkil etmişdir və bank sisteminin ani likvidlik nisbəti 59 %-dir ki, bu da normadan iki dəfə çoxdur.

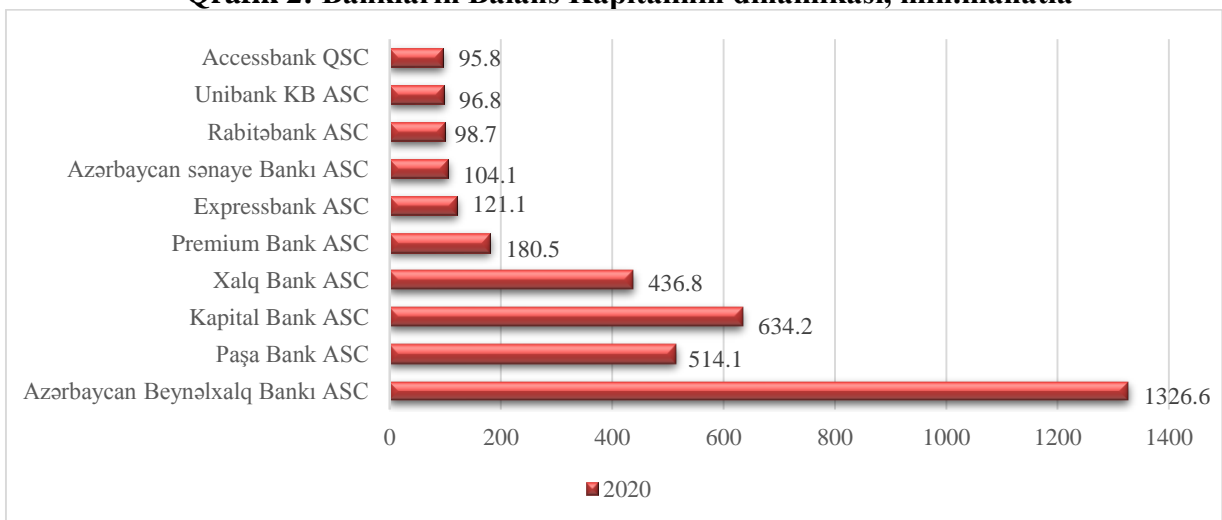
Qrafik 1: 2020-ci ildə bankların Nizamnamə kapitalı (mln.manat)

Mənbə: <https://aba.az/banklar/renkinql%c9%99r/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Qeyri-müəyyən şərtlərə və iqtisadiyyatdakı tənəzzülə baxmayaraq, sığorta sektorunda ilin əvvəlindən başlayan artım davam edir. Ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 11 ay ərzində sığorta haqları 9 % artmışdır. Sığorta haqları könüllü həyat sığortası üzrə 14 %, icbari sığorta üzrə 4 % artmışdır. Sığorta sektorunun aktivlərində ciddi bir azalma olmamışdır. Dövr ərzində mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilmiş nəzarət tədbirləri nəticəsində məcmu kapitalı məqbul səviyyədə olan üç sığorta şirkəti sektordan kənarlaşdırıldı.

Qrafik 2: Bankların Balans Kapitalının dinamikası, mln.manatla

Mənbə: <https://aba.az/banklar/renkinql%c9%99r/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

2020-ci ilin 11 ayı ərzində korporativ qiymətli kağızların təkrar bazarında ticarətin həcmi 1,7 dəfə, repo bazarında isə ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə artmışdır. 2019-cu ilin birinci rübündə Azərbaycan banklarının qiymətli kağızlara investisiyaları 4,32 milyard manata çatıb. Sonradan bu vəsait 2020-ci ilin əvvəlində 3.26 milyard manata, birinci rübün sonunda 2.9 milyard manata düşdü. Kredit bazarındakı son daralma bankları yenidən istiqraz və istiqrazlara investisiya yatırmağa məcbur etdi. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət qiymətli kağızlarının həcmnin artması ilə qiymətli kağızlara qoyulan vəsaitin həcmi arta bilər. Beləliklə, AMB notlarına tələb müntəzəm auksionlardakı tələbi 2-3 dəfə üstələyir.

Cədvəl 5: Azərbaycan banklarının 2020-ci il üzrə qiymətli kağız portfelinə görə rənkinqi (ilk 10-luq)

№	Banklar	Qiymətli kağızlar (min.manatla)
1	Paşa Bank	1452,7
2	Azərbaycan Beynəlxalq Bankı	1214,8
3	Kapital Bank	635,5
4	Xalq Bank	154,7
5	Rabitəbank	95,1
6	Bank Respublika	74,1
7	Unibank	39,8
8	Accessbank	38,3
9	Expressbank	35,7
10	Yapı Kredi Bank Azərbaycan	35,5

Mənbə: <https://aba.az/banklar/renkinql%c9%99r/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

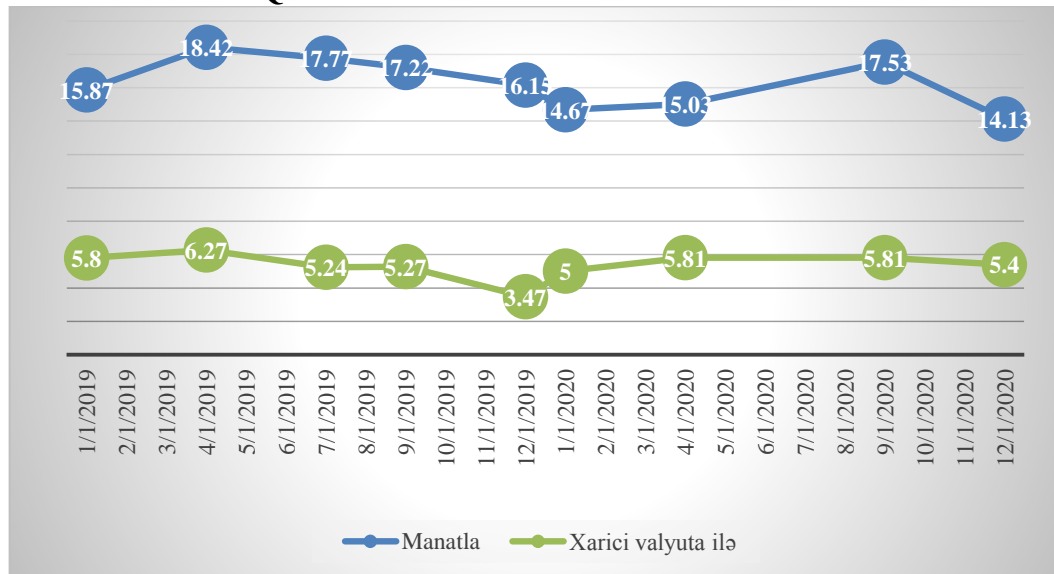
2020-ci ilin əvvəlində koronavirus (COVID-19) infeksiyasının yayılması müxtəlif ölkələrdə sağlamlıq riskləri yaratdı, dünyanın iqtisadi və siyasi həyatında əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb oldu və iqtisadiyyatın bütün sahələrini təsir etdi. Turizm sektorundakı ağır vəziyyət, neftin ucuzlaşması, istehsal və istehlakın azalması dünya iqtisadiyyatını tamamilə fərqli bir vəziyyətə salıb. Təbii ki, bu amillər iqtisadiyyatın qan damarı olan bank sektoru üçün təsirsiz ötürmədir.

İnflyasiya risklərinin tarazlığı hazırda pandemiyanın dünya iqtisadi fəaliyyətinə və Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri ilə bağlıdır. Bu təsirlərin dərinliyi və müddəti ilə bağlı qeyri-müəyyənlik yüksək olaraq qalır. Xarici mühit üçün əsas risk yenə də COVID-19 infeksiyasının ikinci dalğası, ABŞ və Çin arasında iqtisadi

və ticarət əlaqələrinin pisləşməsi və bəzi ölkələrdəki ictimai-siyasi gərginliklə əlaqəli ola biləcək neft qiymətlərindəki kəskin enmədir. Yeni iqtisadi normaların ortaya çıxması kontekstində milli iqtisadiyyatın yenidən tarazlaşdırılması başladı. Yenidən tarazlaşdırma xarici mühitdəki dəyişikliklərin daxili vəziyyətə keçməsinə təmin etməli, iqtisadi fəaliyyətlə məşğulluğu dəstəkləmək və makroiqtisadi və maliyyə sabitliyini qorumaq arasında bir tarazlıq saxlamalıdır.

Faiz dahlizinin parametrlərinə dair növbəti qərarlar, risk balansının dəyişdirilməsinə, iqtisadi fəaliyyətin dəstəklənməsi üçün prioritetlərin makroiqtisadi sabitliyin hədəfləri ilə uyğunlaşdırılmasına əsaslanacaqdır. Mərkəzi bank, ölkədəki makroiqtisadi və maliyyə sabitliyini qorumaq və inflyasiyanı elan edilmiş hədəf daxilində saxlamaq üçün səlahiyyətinə uyğun olaraq bütün mümkün tədbirləri görməyə davam edəcəkdir.

Qrafik 3: Kreditlər üzrə orta faiz dahlizi

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı Statistik Bülleteni, 2020/11, s.76 məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Müasir bank sistemi müxtəlif kredit risklərinin idarə edilməsi üsullarından istifadə edir.

Risk idarəetməsi bankın bütün səviyyələrində hərtərəfli olmalıdır. Bankın fəaliyyətində müəyyən edilmiş risk qiymətləndirmə metodları risklərin idarə edilməsi prosesinin bir hissəsidir. Hər bir riskdən gözlənilən potensial zərərləri

qiymətləndirmək üçün aşağıdakı metodlardan istifadə edilməli və kapitala təsirindən asılı olmayaraq risklər ayrıca nəzərdən keçirilməli və konkret tövsiyələr verilməlidir. Risklər aşağıdakı üsullardan istifadə edərək müəyyənləşdirilir.

1. Risk təhlili cədvəli. Riskləri təhlil edərkən cədvəl bankın strukturundakı hər bölgünün üzləşdiyi risklər barədə məlumatları əks etdirir. Risk təhlili cədvəli Risk İdarəetmə İdarəsi tərəfindən hazırlanmalı və izlənilməlidir. Risk analizi cədvəlində bankların risklərə məruz qalması, risk kateqoriyası, alt kateqoriya, riskə səbəb olan daxili və xarici amillər, digər risklər və risklərdən qaynaqlanan potensial zərərlər, risklərin tezliyi, risklərin idarə edilməsi və qiymətləndirmə vasitələri, struktur və ya ödənişli şəxslər bu kimi amilləri vahid kimi daxil edilir.

2. Anketlər. Anketin tezliyi Risk İdarəetmə Komitəsi tərəfindən müəyyən edilir. Anketlər, müvafiq olaraq bankın digər strukturlarının işçiləri ilə birlikdə Risk İdarəetmə İdarəsi tərəfindən hazırlanmalıdır.

3. Empirik (tətbiq olunan) analiz. Bank risklərini müəyyənləşdirmək üçün empirik məlumatlar, yerli və ya digər bank təcrübəsi və zərər məlumatları əsasında mütəmadi təhlillər aparılmalıdır.

4. Erkən xəbərdarlıq sistemləri. Erkən xəbərdarlıq sistemləri bank risklərinin izlənilməsində mühüm rol oynayır. Bu sistem, bankların fəaliyyətində istifadə olunan müxtəlif amillər və nisbətlər üçün müəyyən edilmiş hədlərə yaxınlaşma nəticəsində yaranan risklər və risklər barədə məlumat verir.

5. Ssenari təhlili. Ssenari təhlili müxtəlif ssenarilərin təhlili nəticəsində risklərin müəyyənləşdirilməsidir (Bank Respublika, Risk İdarəetmə Siyasəti, 25 iyul 2019: s.9).

Risk qiymətləndirməsində istifadə ediləcək müxtəlif metod və modellər hazırlanarkən nəzərə alınacaq amilləri aşağıdakı kimi göstəmək olar:

- Metod və modellərdən istifadə məqsədi və əhəmiyyəti;
- Banklar tərəfindən model və metodlarda istifadə edilən fərziyyələr;
- İstifadə üçün verilənlər bazasının mövcudluğu;
- Verilənlər bazasının yetərliliyi;
- İşçilərin təcrübəsi və bilik səviyyəsi.

Risqləri qiymətləndirmək üçün istifadə olunan metodların izahı bankın daxili qaydalarında müəyyən edilmişdir. Qiymətləndirmə üçün aşağıdakı modellərdən istifadə edilə bilər:

1. Risk dəyəri modelləri. Risk miqdarı əvvəlcədən müəyyən edilmiş bir əminlik dərəcəsi ilə istənilən vaxt mümkün olan zərərin maksimum məbləğidir. Bu məbləğ bankların müxtəlif risk növləri üzrə ehtimal olunan zərərlərinin ölçüsünü əks etdirir. Hər hansı bir riskə məruz qalan bir dəyər modeli tətbiq edərkən, güvən səviyyəsi minimumdur. Bu məbləğ bankın müxtəlif risk növləri üzrə ehtimal olunan zərərlərinin həcmi əks etdirir. Hər hansı bir risk modeli üçün minimum etibar səviyyəsi 95 və 99%;

2. Risk portfeli - bu sahədə borclar ödəmə müddətinə görə qruplaşdırılır və kredit riski hesablanabilir. Vaxtı keçmiş qruplar 1 ilə qədər, aylıq, 2 ilə qədər və 2 ildən çox müddətə əhatə olunmalıdır. Bu qruplar bank tərəfindən qısa müddətə qruplaşdırıla bilər;

3. Ekvivalent iflas riskləri - iflas ehtimalı nəzərə alınmaqla bütün portfelin potensial iflas həcmi proqnozlaşdırılır. İflas ehtimalı bankların empirik məlumatları əsasında müəyyən edilir. Vaxtı keçmiş borc böyüdükcə bu ehtimallar da artır və 1 ildən çox vaxtı keçmiş borcu olan vaxtı keçmiş kredit qrupları üçün 100% olaraq təyin edilir;

4. Vintaj Analiz - NPL-lərin bölmə, tarix, administrator, kredit mütəxəssisi və digər meyarlara görə ətraflı təhlili portfel problemlərinə daha təsirli bir həll təmin edir. Kredit portfelinin quruluşu üçün yuxarıdakı meyarlara əlavə olaraq əlavə təhlillər də müəyyən edilmişdir. Vintaj təhlili kreditlərin keyfiyyətini kifayət qədər ölçmək üçün istifadə olunur (müxtəlif meyarlara görə: məhsul, valyuta, məbləğ, filial, sponsor və s.). Bu analiz, hər sonrakı ayın sonunda hər ay üçün satılan kreditlərin keyfiyyətini əks etdirir. Aşağıda 2015-ci ildə 30 gündən çox gecikmə üçün məhsul analizinə bir nümunə verilmişdir:

Cədvəl 6: 2015-ci ildə 30 gündən çox gecikmə üçün məhsul analizi

	Hesabat Tarixi →									
Verilmə Tarixi	Mar.15	Apr.15	May.15	İyun.15	İyul.15	Avg.15	Sen.15	Okt.15	Noy.15	Dec.15
Yan.15	0.51%	1.11%	1.81%	2.61%	3.46%	4.26%	4.96%	5.56%	5.56%	7.00%
Fev.15		0.52%	1.75%	1.95%	1.90%	2.80%	4.27%	4.80%	4.00%	6.00%
Mar.15			0.51%	1.30%	1.81%	2.61%	2.50%	4.26%	4.96%	5.56%
Apr.15				0.50%	2.00%	2.80%	3.00%	4.50%	5.00%	5.20%
May.15					0.51%	1.80%	1.85%	2.61%	3.80%	4.26%
İyun.15						0.53%	1.13%	1.83%	2.80%	3.48%
İyul.15							0.50%	0.80%	1.80%	1.50%
Avg.15								0.54%	1.50%	1.84%
Sen.15									0.52%	1.12%
Okt.15										0.51%

Mənbə: <http://innab.org/kredit-riskl%C9%99rind%C9%99-vintaj-t%C9%99hlilinin>

Cədvəldəki rəqəmlərin izahı belədir: 15 yanvar tarixində 30 gündən çox müddətə verilən kredit gecikmələri 15 martla eynidir. Bu kreditlərin 15% -i 0,51%, 15-i 1,1% -i, 15-i isə 1,81% -i vaxtı keçmişdir. Bu göstəricilər cədvəldə sarı rənglə qeyd edilmişdir.

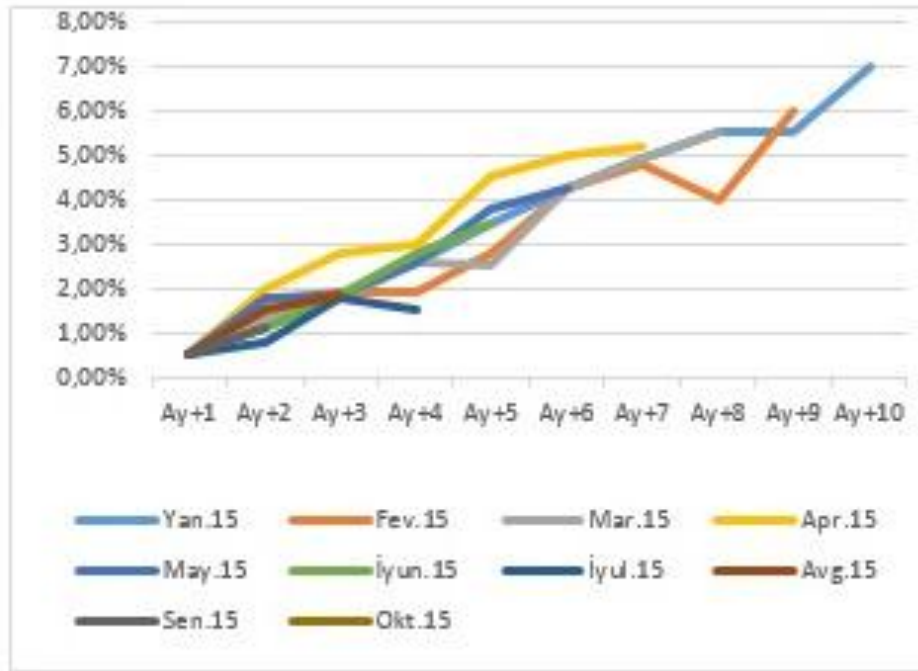
Məhsuldarlıq təhlili hər ayın keyfiyyətini digər aylarla müqayisə etməyə imkan verir. Beləliklə, satış keyfiyyətinin hansı ayda aşağı olduğunu müəyyənləşdirmək mümkündür. Aşağıdakı cədvəl və qrafik buna nümunədir:

Cədvəl 7: Məhsuldarlıq keyfiyyəti

	Hesabat Tarixi →									
Verilmə Tarixi	Ay+1	Ay+2	Ay+3	Ay+4	Ay+5	Ay+6	Ay+7	Ay+8	Ay+9	Ay+10
Yan.15	0.51%	1.11%	1.81%	2.61%	3.46%	4.26%	4.96%	5.56%	5.56%	7.00%
Fev.15	0.52%	1.75%	1.95%	1.90%	2.80%	4.27%	4.80%	4.00%	6.00%	
Mar.15	0.51%	1.30%	1.81%	2.61%	2.50%	4.26%	4.96%	5.56%		
Apr.15	0.50%	2.00%	2.80%	3.00%	4.50%	5.00%	5.20%			
May.15	0.51%	1.80%	1.85%	2.61%	3.80%	4.26%				
İyun.15	0.53%	1.13%	1.83%	2.80%	3.48%					
İyul.15	0.50%	0.80%	1.80%	1.50%						
Avg.15	0.54%	1.50%	1.84%							
Sen.15	0.52%	1.12%								
Okt.15	0.51%									

Mənbə: <http://innab.org/kredit-riskl%C9%99rind%C9%99-vintaj-t%C9%99hlilinin-%C9%99h%C9%99miyy%C9%99ti/>

Qrafik 4: Məhsuldarlıq keyfiyyəti

Mənbə: <http://innab.org/kredit-riskl%C9%99rind%C9%99-vintaj-t%C9%99hlilinin-%C9%99h%C9%99miyy%C9%99ti/>

Vintaj təhlili yolu ilə müfəttişlərə, sənaye sahələrinə və məhsullara vintaj qiymətləndirmələrini tətbiq etmək olar. Bu reytinglər yüksəlişdə olan promouterləri, filialları və məhsulları müəyyənləşdirmək üçün istifadə olunur.

5. Stres testləri. Əməliyyatların mürəkkəbliyindən və əməliyyat həcmindən asılı olaraq, Bankın risklərini mənfi təsir edən hadisələri müəyyənləşdirmək və qiymətləndirmək üçün ildə ən azı bir dəfə stres testi modelləri yaradılır və yenilənir. Stres testi modelində hər şokun ən pis dəyərində çatması gözlənilir. Şoklar kredit, likvidlik, əməliyyat, bazar və digər risk komponentlərini müəyyənləşdirir. Bu testlər bank kapitalının şokuna qarşı müqaviməti, şoklar, itkilər və digər boşluqlar nəticəsində bankların maksimum fəaliyyətini müəyyənləşdirir. Stres testi zamanı mənfi, son dərəcə əlverişsiz, ehtimal olunan ssenarilər hazırlanır və hər ssenari üçün zərbələr və meyarlar müəyyənləşdirilir. Stress testləri ən azı 6 ayda bir təkrarlanır (Bank Respublika, Risk İdarəetmə Siyasəti, 25 iyul 2019: s.10).

Banklar, yalnız etdikləri risklər idarə oluna bildikdə və maliyyə imkanları və kompensasiya etmə qabiliyyəti daxilində müvəffəq olurlar. Banklar daha çox mənfəət əldə etməyə çalışırlar. Ancaq itkilərə də səbəb ola bilər. Bank riskləri,

bankın planlandığından daha az alma ehtimalını da əhatə edir. Tələb olunan məbləğ nə qədər yüksəkdirsə, risk də bir o qədər artır. Effektiv bank riski idarəetməsi bank risklərini izləməkdən qiymətləndirməyə qədər bir çox sahəni əhatə edir. Hər bank minimumlaşdırma barədə düşünməlidir. Bu, bankın işini davam etdirməsi üçün çox vacibdir.

2.3. Azərbaycanda bankların kredit risklərinin tənzimlənməsinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi

Son illərdə Azərbaycan bankları da risklərə məruz qalmalarının azaldılması istiqamətində əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə etdilər. Lakin iqtisadiyyatın cari payının təxminən 22% (kreditlərin ÜDM-ə nisbəti) olduğu nəzərə alınaraq, Azərbaycan iqtisadiyyatı bankların daha fəal iştirakına ehtiyac duyur. Bank sistemi bir çox formalaşma probleminin öhdəsindən gəldi və keyfiyyət islahatı mərhələsinə qədəm qoydu. Əsas meyarlar kapitallaşma, rəqabət və səmərəsiz bankların azalmasıdır. İqtisadi problemlər bank sektoruna inteqrasiya olunur və inflyasiya nəzarəti Mərkəzi Bankın yenidən maliyyələşdirmə faizini dəfələrlə artırmışdır. İqtisadiyyat milli valyutanın nominal dəyərinə uyğunlaşmışdır.

Gündəlik monitorinq, qiymətləndirmə və risk səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsinə görə məsuliyyət bankın xüsusi struktur bölməsinə həvalə olunur. Əsas vəzifə, risk menecmenti, xüsusən kredit riski və likvidlik riski prinsipləri ilə tanış olmaq, habelə riskin qiymətləndirilməsi üçün metodologiya hazırlamaqdır. Bankın analitik şöbəsi, bu risklərin hamısının təsdiq edilmiş limitlər daxilində qalmasını, əməliyyatlardan əvvəl düzgün başa düşülməsini və qiymətləndirilməsini və nəzarət edilərək rəhbərliyə bildirilməsini təmin etməyə borcludur. Bank risklərinin idarə edilməsi və nəzarəti işini təşkil edərkən analitik şöbə, risklərin idarə edilməsi və nəzarətinin universal, effektiv sisteminin yaradılması və saxlanılması üçün vacib olan ümumiyyətlə tanınmış əsas amillərə əsaslanmalıdır.

Bazar, kredit və likvidlik riskləri barədə məlumatlar analitik bölmə tərəfindən hər ayrı təşkilati bölmədən alınır və risk növləri üzrə ümumiləşdirilir. Rəhbərliyə

bankın müəyyən bir zamanda məruz qaldığı risk miqyası və konsentrasiyası haqqında ümumi məlumat verilir. Kredit verildikdən sonra müştəri üzərində iş dayanmır. Məlumat mərkəzi bir tərəfdən əvvəllər qeyd olunan mənbələrdən müştəri haqqında məlumatları təhlil edir, digər tərəfdən krediti ödəməyə cavabdeh olan kredit mütəxəssisi dəstək zamanı ortaya çıxacaq hər hansı bir konkret sualı daim Mərkəzə vermək imkanı qazanır (<https://andreevka-ndv.ru/az/business-tips/kreditnye-riski-v-bankovskom-predprinimatelstve/>).

Banklarda risklərin idarə olunması haqqında Qaydalarına əsasən kredit riski - bu risk borcalanın bank qarşısında öhdəliklərini vaxtında və ya yarımçıq yerinə yetirməsi nəticəsində yaranır. Kredit riski, qarşı tərəfin bank qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirməməsi nəticəsində bankın maliyyə itkiləri riski ilə əlaqələndirilir, o cümlədən borcun əsas hissəsində vəsaitlərin daxil olmaması və bankın istifadəsi üçün ödəniş fondlar. Beynəlxalq maliyyə bazarlarının qorunması üçün əsas standartlar, kredit bazarlarının idarə edilməsinə milli yanaşmanı birləşdirməyə yönəlmiş beynəlxalq müqavilələrdə də öz əksini tapmışdır. Kredit əməliyyatlarına xas olan mövcud və potensial kredit risklərinin müəyyən edilməsi sağlam risklərin idarə olunması üçün əsasdır. Bu cür risklərin qarşısının alınması tədbirlərinə təşkilatın müəyyən edilmiş kredit riski siyasəti və kredit riski idarəetmə parametrlərinin qəbulu daxildir. Bu cür tənzimləmə, kredit portfelinin qənaətbəxş şaxələndirilməsini təmin edən siyasətlər vasitəsilə kredit risklərinin məhdudlaşdırılmasını əhatə edir. Xüsusi kredit riskinin idarə edilməsi tədbirlərinə ümumiyyətlə üç növ direktiv daxil edildiyi nəzərə alınmalıdır. Birinci növ direktiv, kredit risklərinin məhdudlaşdırılmasına və ya azaldılmasına yönəlib. İkinci növ direktivə aktivlərin təsnifatı üzrə direktivlər daxildir. Üçüncü növ direktivə, kredit ehtiyatlarına dair direktivlər, eləcə də itkiyə səbəb ola biləcək bütün digər aktivlər haqqında direktivlər daxildir.

Kredit riski idarəetmə funksiyası təhlil edilərkən, kreditlər və bütün digər kredit alətləri nəzərə alınmaqla bir sıra amillərin müəyyənləşdirilməsi lazımdır. Bu amillərə aşağıdakılar daxildir:

- Təsnif edilmiş aktivlərin səviyyəsi, paylanması və əhəmiyyəti;

– Ödənilməmiş, işlək olmayan, yenidən işlənmiş və təxirə salınmış aktivlərin və uzunmüddətli aktivlərin səviyyəsi və tərkibi;

– Aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi üçün ehtiyatların yetərliyi;

– Rəhbərliyin problemlə aktivləri idarə etmək və onları toplamaq bacarığı;

– Kreditlərin həddindən artıq konsentrasiyası;

– Bank prosedurlarının əsas və dəyişkən riskləri, həmçinin təsdiqlənmiş kreditlərdən yaranan riskləri müəyyənləşdirmək və izləmək üçün adekvatlığı və effektivliyi daxildir (Vahabzadə N., 2013: s.158).

2018-ci ildə “Bir borcalan və ya bir qrup əlaqəli borcalan üçün kredit risklərinin tənzimlənməsi qaydaları” təsdiq edilmişdir. Yeni qaydalar kredit risklərinin maksimum miqdarını dəyişdirib. Bu qaydalara əsasən bir borcalan və ya bir qrup əlaqəli borcalan üçün bankın kredit riskinin miqdarı aşağıdakıları aşma bilməz:

– Tələblə təmin edilmiş kredit - çıxılmalardan sonra 1 dərəcəli bank kapitalının 25% -i;

– Təminatlı bir kredit tələb edildikdə - çıxılmalardan sonra 1 dərəcəli bank kapitalının 10% -i;

– Təmin edilmiş və təminatlı məcmu kredit tələbləri üçün - çıxılmalardan sonra bankın 1 dərəcəli kapitalının 25% -dən;

– Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bir bankın, habelə beynəlxalq reyting agentlikləri tərəfindən verilmiş minimum investisiya reytinginə malik qeyri-rezident bankın kredit müraciəti əsasında - çıxılmalardan sonra 1 dərəcəli bankın kapitalının 20% -i;

– Başqa bir sistem baxımından əhəmiyyətli bir bank üçün sistemli bir bankın kredit riskinin ölçüsünə görə - çıxılmalardan sonra 1 dərəcəli bankın kapitalının 15%;

– Ümumi böyük kredit risklərinin cəmi ilə - çıxılmalardan sonra 1 dərəcəli kapitaldan 8 dəfə çox.

Həmçinin yeni qaydada xarici valyutada istehlak kreditlərinin xarici valyutada gəliri olan borcalanlara verildiyi qeyd olunur. Xarici valyuta ilə borcalanlar üçün xarici valyutada istehlak, xarici valyutada istehlak kreditləri üçün təminat olaraq

eyni banka (borcalana və ya üçüncü bir şəxsə məxsusdur) və ya bank kreditlərinə girov qoyulan bank metallarına xarici valyutada depozitlər verilir.

2020-ci ilin yanvar-mart aylarında Azərbaycanda bank kreditləri və əsas kapitalla qoyulan investisiyalar illik bazda 3,8% azalaraq 130,9 milyon manata düşmüşdür. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2019-cu illə müqayisədə 2020-ci ildə kapital qoyuluşlarının ümumi həcmində bank kreditlərinin payı 5% -dən 4,5% -ə enib (<https://www.stat.gov.az/source/finance>).

Cədvəl 8: 2015-2019-cu illərdə iqtisadiyyata kredit qoyuluşu, mln.manatla

	2015	2016	2017	2018	2019
İqtisadiyyata kredit qoyuluşları	21730,4	16444,6	11757,8	13020,3	15297,2
Qısa müddətli	5297,3	3478,0	2101,3	2695,1	2918,4
Yekuna görə %-lə	24,4	21,1	17,9	20,7	19,1
Uzun müddətli	16433,1	12966,6	9656,5	10325,2	12378,8
Yekuna görə %-lə	75,6	78,9	82,1	79,3	80,3

Mənbə: <https://www.cbar.az/page-42/monetary-indicators> Azərbaycan Respublikası dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Son bir ildə bank sektorunda kredit portfeli 1,1 % azaldı və kreditlərdə aktivlərdə payı 42,15% -dən 42,6% -ə yüksəlmişdir

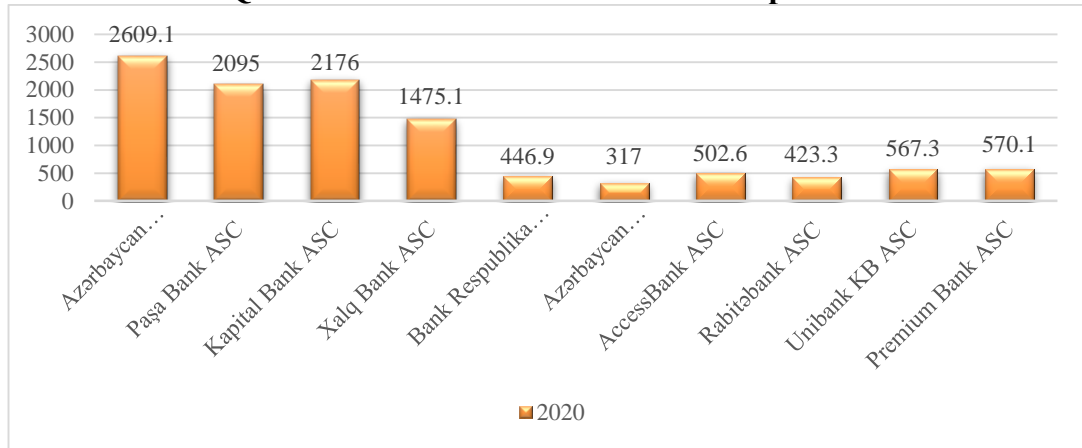
Cədvəl 9: 2020-ci ildə banklarda kredit portfeli

№	Banklar	2020 (IV rüb)	2020 (III rüb)
1	Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ASC	2609,1	2474,3
2	Kapital Bank ASC	2176,0	2210,3
3	PAŞA Bank ASC	2095,0	2045,3
4	Xalq Bank ASC	1475,1	1537,6
5	Premium Bank ASC	570,1	573,4
6	Unibank KB ASC	567,3	556,7
7	AccessBank QSC	502,6	533,7
8	Bank Respublika ASC	446,9	458,0
9	Rabitəbank ASC	423,3	394,8
10	TuranBank ASC	351,2	342,8

Mənbə: <https://aba.az/banklar/renkinql%c9%99r/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Yuxarıdakı cədvəldə qeyd olunanları aşağıdakı qrafiklə kredit portfelinin banklar üzrə dəyişmə dinamikasını vermək olar (Qrafik 5).

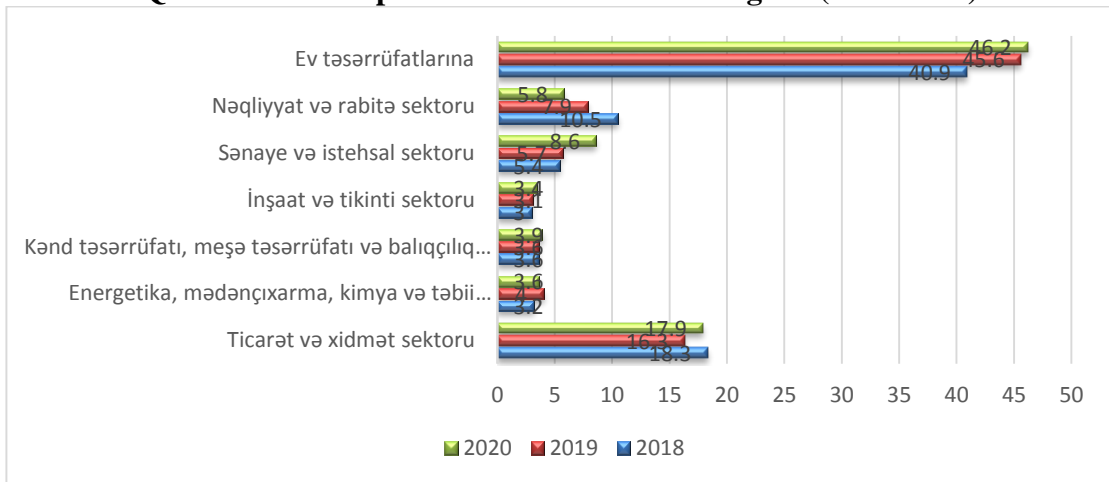
Qrafik 5: 2020-ci ildə banklarda kredit portfeli

Mənbə: <https://aba.az/banklar/renkinql%c9%99r/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

2019-cu il üzrə ticarət və xidmət sahələrində kreditləşmə 2,0 % azalma, 2020-ci ildə isə 1,6 % artım müşahidə olunmuşdur. Ev təsərrüfatlarında kreditləşmədə 2019-cu ildə 4,7 %, 2020-ci ildə isə 0,6 % artım, sənaye və istehsal sektorunda 2019-cu ildə 0,3 %, 2020-ci ildə isə 2,9 % artım müşahidə edilmişdir.

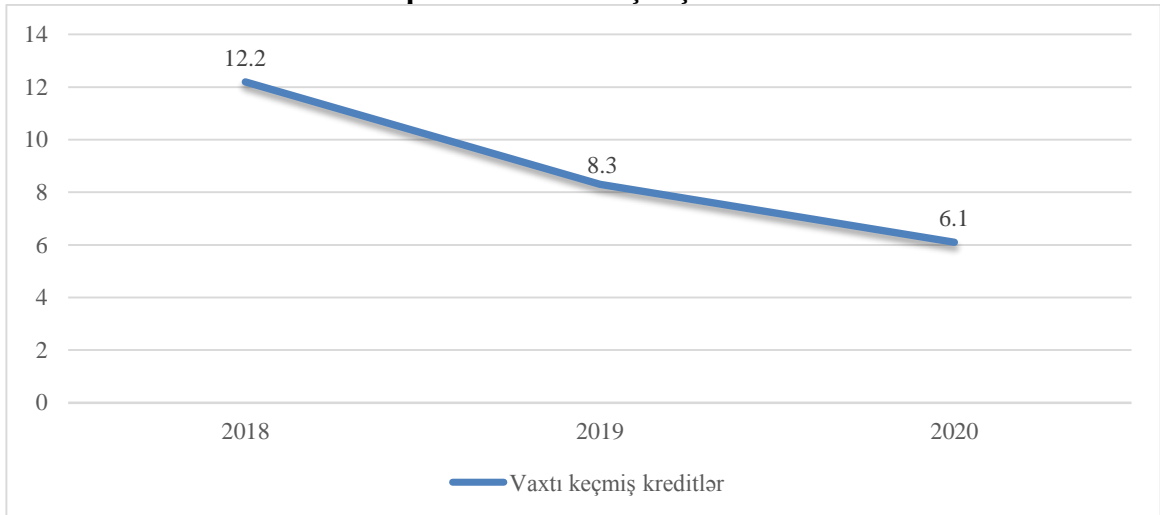
Qrafik 6: Kredit portfelinin sahələr üzrə bölgüsü (2018-2020)

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/finance/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

2020-ci ilin fevral ayı etibarilə ölkəmizdə vaxtı keçən kreditlərin ümumi məbləği 1,247 mlrd. manat olmuşdur. 2020-ci ild dekabrda bu məbləğ 893.1 mln. manat olmuşdur. 2018-ci ildə 1585,0 mln. manat təşkil etmişdirsə, 2019-cu ildə 1273,1 mln. manat olmuşdur.

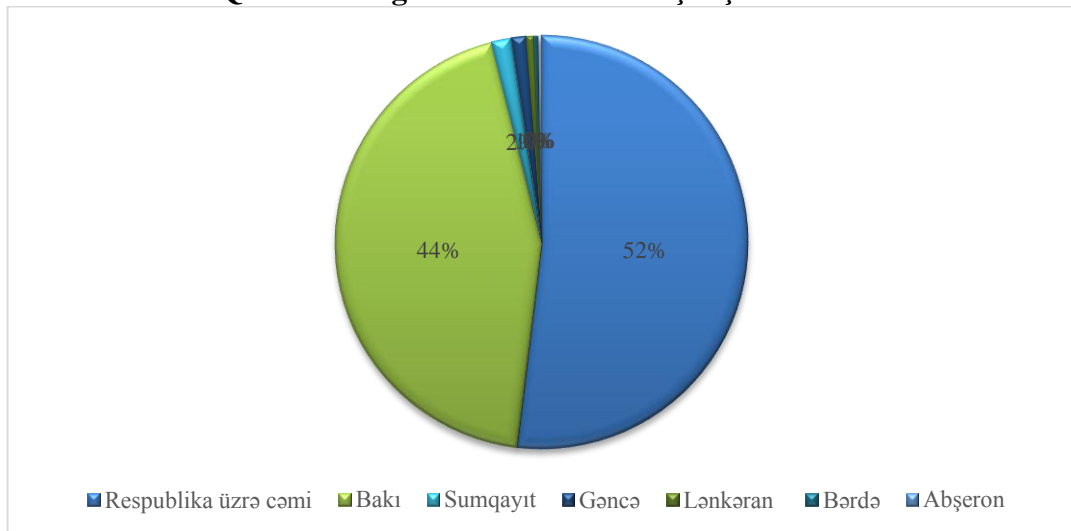
Diagram 2: Vaxtı keçmiş kreditlər

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/finance/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Bakı, Sumqayıt və Gəncə vaxtı keçmiş kreditlər üzrə ilk bölgələrdir. Paytaxtda bu rəqəm 1,061 milyard manat, Sumqayıtda 37,3 milyon manat, Gəncədə 28,8 milyon manat təşkil edib. Lənkəranın qalan hissəsi 14,8 milyon manat, Bərdə 7,1 milyon manat, Abşeron rayonu 5,9 milyon manat tutur. Ölkədə ən az problemlı kreditlər Şərur, Lərik, Yardımlı və Xızıdır.

Qrafik 7: Regionlar üzrə vaxtı keçmiş kreditlər

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/finance/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Nümunə olaraq Kapital Bank ASC-də risklərin idarəedilməsi prosesinə baxaq. Kapital Bank ASC-də risklərin idarəedilməsi, AR-sı MB-nın risklərin idarə edilməsi üzrə standartları və qaydaları, Bazel Komitəsinin kredit təşkilatlarında risklərin idarə

edilməsi ilə bağlı tövsiyələri, habelə daxili nizamnamə, siyasət və siyasət qaydaları Kapital Bank ASC metodologiya və prosedurlara uyğun olaraq həyata keçirilir. Kredit riski, borcalanın başqa bir kredit xəttində borcalanın borcunu ödəməməsi və ya ödəməməsi səbəbindən zərər riskidir. Öhdəliyin yerinə yetirilməməsinə gecikmiş ödəmələr, borclunun ödənişlərinin yenidən qurulması və borc ödəmə daxildir.

Cədvəl 10: Kapital bankda risklərin idarəedilməsi prosesi

I müdafiə	I müdafiə	I müdafiə
İdarə Heyəti		Səhmdarların İclası
CRO		Səhmdarların İclası
Biznes Bölümü	İcarəçi Komitələr	Daxili Audit
	Risqlərin İdarəedilməsi Departamenti	Audit Komitəsi
	Risk Komitəsi	Müşahidə Şurası

Mənbə: <https://kapitalbank.az/risk-management> <https://www.stat.gov.az/source/finance/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Kredit riskinin idarə olunması üçün qanuni və tənzimləyici baza yaradılır, təkmilləşdirilir və izlənilir. Kredit riskləri yeni məhsulların satışa çıxarılmasından əvvəl məqbul kimi qiymətləndirilir. Kredit məhsullarının xüsusiyyətlərindən asılı olaraq yeni nəzarət vasitələri və hesabat sistemi (qırmızı bayraq, bal toplama, dayanma itkisi və s.) yaradılır.

Portfel risklərin idarə olunması vasitələrindən istifadə edərək təhlil olunur:

1. Risk portfel;
2. Gözlənilən zərər (EL) və onun komponentləri: defolt ehtimalı, defolt üzrə zərər;
3. Vintaj təhlili;
4. Stress testi modelləri;
5. Ssenari təhlili;
6. Keçid matrisləri;
7. İzləmə sisteminin təhlili;
8. Retrospektiv modelləşdirmə və proqnozlaşdırma;
9. Aktivlər üzrə potensial zərərləri ödəmək üçün xüsusi ehtiyatlar yaradılır (MHBS + AMB) (<https://kapitalbank.az/risk-management>).

Cədvəl 11: Kreditlərin təminat üzrə bölgüsü

Kredit portfelinin sektorlar üzrə bölgüsü	Cəmi	Təminatızsız	Nağd vəsaitlə təmin olunan	Daşınmaz əmlakla təmin olunan	Daşınar əmlakla təmin olunan
Kredit portfelini, o cümlədən	2 175 950,6	1 565596,8	12 114,00	316 595,11	281 644,72
Biznes	582 076,72	221 692,58	3 871,00	88 566,00	267 947,14
İstehlak	1 365844,83	1 343 904,25	8 243,00	0,00	13 697,58
Daşınmaz əmlak	228 029,11	0,00	0,00	228 029,11	0,00
Digər kreditlər	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Mənbə: <https://kapitalbank.az/reports>, <https://www.stat.gov.az/source/finance/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Kapital bankda vaxtı keçmiş kreditlərin portfeldə payını və sektorlar üzrə bölgüsünü təhlil edək. Ümumi olaraq 2020-ci ildə vaxtı keçmiş kreditlərin portfeldə payı 0,03 % təşkil etmişdir.

Cədvəl 12: Kreditlər və vaxtı keçmiş kreditlərin portfeldə payı və onun iqtisadi sektorlar üzrə göstəriciləri

Kreditlərin iqtisadi sektorlar üzrə bölgüsü	Cəmi (min manatla)	Vaxtı keçmiş kreditlər (min manatla)*	Vaxtı keçmiş kreditlərin portfeldə payı (faizlə)
Cəmi kredit portfelini,	2 175 950,66	54 430,14	0,03
Sənaye	330 110,75	58,96	0,00
Kənd təsərrüfatı	17 376,37	11 027,68	0,01
Tikinti sahəsi	61 456,30	2 369,23	0,00
Nəqliyyat, cəmi	15 498,30	-	0,00
İnformasiya və Rabitə	47 451,75	-	0,00
Ticarət müəssisələrinə kredit	81 903,58	3 079,60	0,00
Digər qeyri-istehsal və xidmət sahələri	279,67	360,78	0,00
Mərkəzi idarəetmə orqanları və bələdiyyələr	-	-	0,00
İctimai Təşkilatlara	-	-	0,00
Şəxsi, ailəvi və sair məqsədlər üçün fiziki şəxslərə kreditlər	1 593 873,94	37 533,89	0,02
Digər Kreditlər	-	-	0,00

Mənbə: <https://kapitalbank.az/reports> <https://www.stat.gov.az/source/finance/>, məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Son vəziyyətə görə ölkədəki banklarda risk problemləri üstünlük təşkil edir. Fikrimcə, bankların risklərin idarəedilməsi, kredit risklərinin tənzimlənməsinin effektivliyi üzərində işləməsi və bir fəaliyyət planı hazırlaması lazımdır. Eyni

zamanda, ölkəmizdəki banklar risk qiymətləndirməsinə əsaslanan yeni yanaşmalara keçidi təmin etməli və tətbiq etməlidirlər.

III FƏSİL. İQTİSADI QEYRİ-SABİTLİK ŞƏRAİTİNDƏ BANK RİSKLƏRİNİN KOMPLEKS MONİTORİNQİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Azərbaycanın bank sistemində rəqəmsal bankçılığa keçdin zəruriliyi və rəqəmsal bankçılıqda risklərin kompleks monitorinqinin rolu

Rəqəmsal transformasiya, XXI əsrdə qlobal biznesin yeni şərtlərə uyğunlaşdırılması üçün qarşısızalmaz və qaçılmaz bir prosesdir. Bu yeni rəqəmsal iqtisadiyyatda müəssisələrin köhnə model, ənənəvi proseslər ilə fəaliyyət göstərəcəyini düşünmək təəccüblü olardı. İşin rəqəmsal çevrilməsi hər bir şirkətin yeni bazar gerçəkliklərində yeni və daha praqmatik rəqəmsal rəqiblərin təzyiqinə müqavimət göstərməsinə imkan verəcəkdir.

Müasir rəqəmsal texnologiyalar banklar üçün böyük imkanlar açır. Süni zəka, böyük məlumatlar, sonsuz ödənişlər, virtual kartlar - yeni nəsil rəqəmsal məhsulların vaxtı artıq gəlmişdir. Rəqəmsal texnologiyalar inanılmaz dərəcədə sürətlə yayılır və ölkənin bütün regionlarında mövcuddur. Müasir dünyanın gerçəkliklərində və sürətli həyat axınında xidmət və texniki xidmətin çox vaxt müştərinin fiziki varlığından asılı olmaması vacib bir amil olmuşdur - bu rəqəmsal bankçılığın əsasıdır.

Texnologiyadakı sürətli inkişaf bir çox sahəyə təsir etdiyi halda, texnologiyanın insan həyatındakı yeri və əhəmiyyəti gündən-günə artır. İqtisadiyyatın əsas elementlərini təşkil edən müəssisələr fəaliyyətlərində texnologiyadan intensiv istifadə edirlər. Keçmişdə müəssisələr ümumiyyətlə istehsal prosesləri ilə əlaqəli texnologiyadan istifadə edirdilərsə, bu gün marketinq, satış, ictimaiyyətlə əlaqələr, mühasibat və maliyyə kimi bütün proseslərdə texnologiyadan müəyyən dərəcədə istifadə edirlər. Müəssisələrin texnoloji inkişafına uyğunlaşması müştərilərə daha yaxşı xidmət göstərmək, fəaliyyətlərin səmərəliliyini artırmaq, maliyyələşdirmə üstünlüyü və rəqabət üstünlüyü baxımından çox vacibdir. Bank sektoru texnoloji yenilikləri öz fəaliyyətinə sürətlə uyğunlaşdıran və bu çərçivədə

bir çox xidmətlər təklif edən sektorlardan biridir. Bu xidmətlərə ümumiyyətlə elektron bank əməliyyatları deyilir.

Elektron bankçılıq mövcud texnoloji imkanların bank fəaliyyətinə uyğunlaşdırılması və məlumatların ehtiyac və tələblərini ödəmək kimi məqsədə çatmaq üçün bu fəaliyyətlərin zamanla inkişafı nəticəsində müştərilərə təklif olunan məhsul və xidmətlər toplusu kimi müəyyən edilə bilər. Cəmiyyət, texnologiyaya əsaslanan rəqabət üstünlüyü əldə etmək və strateji qərarların effektivliyini artırmaq üçün elektron bankçılıqdan istifadə edir. Bu vəziyyət ənənəvi bankçılıq ehtiyacını gündən-günə azaldaraq, onu müştərilərin bank əməliyyatlarını internet və mobil kimi kanallar vasitəsilə həyata keçirmələrini təmin edən vacib bir üsula çevrilir (Mbama, C.I. & Ezepue. P.O. 2018: s.230).

Rəqəmsal bankçılıq, banklar üçün maliyyə üstünlüyü təmin etdiklərinə görə əhəmiyyətli bir xidmət sahəsidir. Bundan əlavə, müştərilərə əməliyyatları daha sürətli başa çatdırmaq imkanı, vaxt və məkanda rahatlıq təklif edir. Müştərilər üçün rəqəmsal bankçılığın ən əsas funksiyası, bank filialına getmədən əməliyyatları daha çevik bir müddətdə həyata keçirmələridir. Rəqəmsal bankçılığın bu əsas üstünlükləri müştəri məmnuniyyətini artırsa da, təhlükəsizlik problemləri istifadə səviyyələrinə mənfi təsir edə bilər. Ümumiyyətlə, vaxt və maliyyədən qənaət, əməliyyatların sürəti, keyfiyyəti və müəyyən bir yerə uyğun gəlməməsi müştərilərin rəqəmsal bankçılığa üstünlük verdiyi əsas amillərdir. Bu əsas amillərdən başqa rəqəmsal bankçılıqdan istifadə edilərkən fors-majör da təsirli ola bilər. Bu çərçivədə Covid-19 pandemiya prosesi və dünya ölkələrindəki müxtəlif tətbiqetmələr rəqəmsal bank xidmətlərinin əhəmiyyətini daha da artırdı (Uzun U. 2021: s.310).

Rəqəmsallaşma innovativ ödəniş texnologiyaları və həllərinə əsaslanan bank xidmətlərinin tətbiqinə, yeni bir müştəri segmentinin formalaşmasına gətirib çıxarır ki, bu da bank sistemi iştirakçıları arasında rəqabəti yeni səviyyəyə qaldırır. Son vaxtlar banklar tərəfindən elektron bank sistemi vasitəsilə göstərilən bank xidmətlərinin çeşidi genişlənməmişdir. Dünya praktikasında istifadə olunan innovativ ödəniş həllərindəki ən son tendensiyaları tanıtmmaq üçün əhəmiyyətli işlər görülmüşdür (2018–2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin

genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı, 26 sentyabr 2018).

1 iyul 2019-cu il tarixinə ölkədə ödəniş kartlarının sayı əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 14,7 % artaraq 7 milyonu keçmişdir. 2019-cu ilin birinci yarısında banklar tərəfindən quraşdırılmış POS-terminalların sayı 63.396 olub, bunun 25.747-si təmassız POS-terminallardır. 2018-ci ilin eyni dövrü ilə müqayisədə təmassız POS terminal sayı 23,5 % (4904 ədəd) artmışdır. Hesabat dövründə ödəniş kartları ilə əməliyyatların həcmi 9 532 mlrd. manat təşkil edib ki, bu da ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 24 % çoxdur. 2019-cu ilin birinci yarısında nağdsız ödənişlərin ödəniş kartları ilə əməliyyatlardakı payı 20% (1,9 milyard manat) təşkil edib. Keçən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə artım yüzdə 59 olmuşdur. Eyni dövrlə müqayisədə mobil bankçılıq vasitəsi ilə ödənişlərin sayı 3 dəfədən çox, təmassız kartla ödənişlərin sayı isə 4,5 dəfədən çox olmuşdur.

2020-ci ildə dövriyyədə olan ödəniş kartlarının sayı 9,6 mln., bankomatların sayı 2,779, POS-terminalların sayı isə 573,044 olmuşdur. AMB 2020-ci ildə ölkədəki ödəniş kartı əməliyyatlarının ümumi həcmnin 2019-cu illə müqayisədə 26 % artaraq 28,1 mlrd. manata çatdığını bildirmişdir. Nağdsız kartla ödənişlərin həcmi 34% artaraq 6,4 mlrd. manata çatmışdır. Ölkədəki elektron ticarət əməliyyatlarının sayı 2019-cu illə müqayisədə 55 % artaraq 68 mln. ədəd olmuşdur, 22 % artaraq 3,9 mlrd. manata çatmışdır. Hesabat dövründə təmassız ödəniş infrastrukturunun göstəricilərində müsbət dinamika müşahidə edilmişdir. Dövriyyədə olan təmassız ödəmə kartlarının sayı 2019-cu illə müqayisədə 2,5 dəfə artaraq 3,7 mln. ədədə çatmış və təmassız ödəniş qəbul edən POS-terminalların sayı 13 % artaraq 34,2 min ədədə çatmışdır. 2019-cu ildə təmassız ödənişlərin sayı və həcmi rəqəmləri müvafiq olaraq 4,3 və 5,4 dəfə üstələmişdir (<https://vergiler.az/news/economy/12276.html>).

Zamanımızda informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafının dərinləşməsi ilə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində olduğu kimi bank sistemində rəqəmsal texnologiyaların və onların üstünlüklərinin tətbiqi qaçılmazdır. Bank sistemində rəqəmsallaşmanın artan istifadəsi bankları ənənəvi bankçılıq yanaşmasını dəyişdirməyə və yeni əməliyyat modelləri yaratmağa təşviq edir.

Rəqəmsallaşma bank sistemi iştirakçıları arasında rəqabəti yeni səviyyəyə qaldırır, innovativ ödəniş texnologiyaları və həllərinə əsaslanan bank xidmətlərinin tətbiqinə və yeni müştəri segmentinin formalaşmasına səbəb olur.

Rəqəmsallaşmanın dünya praktikasına tətbiqi nəticəsində bank sektorunda son 10 ildəkindən daha az filial və bank işçisi var, informasiya texnologiyalarının tətbiqi və inkişafı üçün daha çox vəsait ayrılıb, iş günü artıb (24/7), qısaldılmış iş saatları və bir sıra banklar məsafədə olmağa üstünlük verdiyini görə bilərik. Rəqəmsallaşdırma bank xidmətlərinin müştərilərin tələblərinə uyğun modernləşdirilməsinə və xidmətlərdə dəyişiklik edilməsi üçün daha çevik olmasına imkan verir. Biyometrik, video işləmə, söhbət botları və süni intellekt kimi innovativ texnologiyaların istifadəsi, banklar üçün ödəniş əməliyyatlarının təhlükəsizliyini təmin edərkən və fırıldaqçılıq və çirkli pulların yuyulma riskini azaldaraq, banklara uzaqdan müştəri xidməti göstərmələri üçün inkişaf etmiş əlavə dəyər bacarıqları yaradır.

2018-2020-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında Rəqəmsal Ödənişlərin Genişləndirilməsinə dair Dövlət Proqramı, həyata keçirilməli olan ümumilikdə 60-a yaxın strateji tədbiri özündə cəmləşdirir və ölkənin bütövlükdə nağdsız cəmiyyətə keçməsi üçün yol xəritəsi rolunu oynayır (<https://vergiler.az/news/economy/3394.html>).

Yaxın gələcəkdə mobil telefonlardan ödənişlərin həcmi artmağa davam edəcəkdir. BI Mobile Payments hesabatına görə, dünyadakı müəssisələrdə mobil ödənişlərin 2016-cı ildəki 75 milyard dollardan 2020-ci ilə qədər 503 milyard dollara qədər artması gözlənilmişdir. Əlbətdə ki, 2019-cu il ən sürətli böyüyən mobil ödənişlər ili olmuşdur. Mobil telefonunuzdan istifadə edərək ödəmələrin aparılmasının bir çox yolu var. Texnologiyanın sürətli inkişafı sayəsində yaxın vaxtlarda mobil cihazlardan istifadə edərək yeni ödəmə üsullarının ortaya çıxması gözlənilir.

Müvafiq bank infrastrukturuna əlavə olaraq rəqəmsal bankçılığın genişləndirilməsi və əhali arasında nağdsız ödəmə vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi üçün sahibkarlıq subyektləri arasında (həm hüquqi şəxslər, həm də ictimaiyyət) mütəmadi təbliğat işləri zəruridir. Bəzi hallarda bankın müştəriləri qurulmuş bank

infrastrukturunu bilməməsi və ya xidmətlərdən istifadə bacarıqlarının olmaması səbəbindən banklar tərəfindən göstərilən xidmətlərdən istifadə etmirlər. Mərkəzi Bank bu sahədə məlumat və təbliğata xüsusi diqqət yetirir. Mərkəzi Bank ümumi maliyyə savadlılığının artırılması ilə yanaşı, hər il rəqəmsal bank xidmətlərinin təşviqinə dair müxtəlif nominasiyalar keçirir. Məşhur banklar hər kateqoriyada mükafatlandırılır və bankların bu sahədəki fəaliyyətləri həvəsləndirilir.

Daha əvvəl də qeyd edildiyi kimi, 2018-ci ilin sentyabr ayında Prezident 2018-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında Rəqəmsal Ödənişlərin Genişləndirilməsi Dövlət Proqramı çərçivəsində Mərkəzi Bankın qarşısında konkret tapşırıqlar və yüksək hədəflər qoymuşdu ki, bu da rəqəmsallaşmanı stimullaşdıracaqdır. Proqramda həyata keçirilməli olan ümumilikdə 60-a yaxın strateji tədbir var və ölkənin bütövlükdə nağdsız cəmiyyətə çevrilməsi üçün yol xəritəsi rolunu oynayır (2018–2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı, 26 sentyabr 2018).

Dövlət Proqramı çərçivəsində Mərkəzi Bank Ani Ödəniş Sisteminin yaradılması layihəsini həyata keçirir. Bu sistemin işə düşməsi ilə ölkənin fərdi şəxsləri, müəssisələri və dövlət qurumları arasında qarşılıqlı hesablaşmalar üçün hesablaşmalar 7/24 rejimində 5-10 saniyədə həyata keçiriləcəkdir. Sistem tələblərinə uyğun olaraq hardware və proqram təminatının quraşdırılması və konfigurasiyası artıq başa çatmışdır. Milli Ödəniş Sisteminin infrastrukturunda QR kodu vasitəsilə ödənişlərin həyata keçirilməsi üçün vahid QR kod standartının layihəsi hazırlanıb ictimaiyyətə təqdim edilmişdir. Test mühitində quraşdırılmış ani ödəmə sisteminin əsasını təşkil edən komponentlərin texniki şərtlər daxilində olmasını təmin etmək üçün son daxili təhlillər aparılır (<https://vergiler.az/news/economy/3394.html>).

Hal-hazırda ölkəmizdə elektron bankçılıq sahəsini tənzimləyəcək ayrıca normativ-hüquqi sənədlər mövcud deyil və yalnız onu təqdim edən bankların bəzilərində istifadə qaydaları mövcuddur. Mərkəzi Bank tərəfindən ölkənin iqtisadi sahəsində nağdsız dövriyyə həcmının yüksəldilməsi və ödəniş kartlarının bazarını inkişaf etdirmə yolunda aparılan islahatların mühüm məqsədlərinə ictimaiyyətin

müasir elektron ödənişin vasitələri üzrə keyfiyyətlər və imkanlar haqqında maarifləndirilmə və alqı-satqı prosedurlarının hesablaşmalarında kartdan istifadə miqyasını artırmaq üçün geniş təbliğatlar kampaniyasını aparmaq da daxildir.

Cəmiyyət daxilində yüksək ödənişin mədəniyyətini formalaşdırmaq, əhali üçün elektron ödənişin nağdsız ödəniş alətləri və xidmətlərindən istifadəyə dair vərdişlərin aşılması, ödəniş kartları üzrə imkanlar və üstünlükləri, həmçinin pərakəndə ticarətin, kredit təşkilatlarının, iaşə və başqa xidməti kart sahibləri və müəssisələrin hüquq və öhdəliklərinin barəsində ictimaiyyətə daha ətraflı məlumatların təqdim olunması silsilə tədbirlərin mühüm məqsədlərindən biridir. Elektron bankçılığın yeni imkanlarının nəticəsində onu dünya üzrə daha dinamik inkişaf etdirən bank xidmətlərindən birinə çevrilmişdir. Bü cür demək üçün tam əsas var ki, tez bir vaxtda ümumi banklar İnternet xidmətlərini göstərməyə məcbur olacaqlar. Onlar öz müştərilərini əks hallarda itirməklə üz-üzə qalacaqlar. Bank xidmətlərinin irəlin sürülməsi indiki vaxtda əhəmiyyəti böyükdür. Real vaxt rejimində istənilən məkandan bu hesabların idarə olunması mümkündür. İstifadəçilərin vacib istəkləri rahatlıq, mobillik və operativlikdən ibarət olduğundan beləliklə, elektron bankçılıq xidmətləri demək olar ki, banklar üçün standarta çevrilmişdir. Qeyd edək ki, maliyyə xidmətlərinin və məhsulların vahid virtual fəzasının əmələ gəlməsində elektron bankçılığın inkişafının böyük rolu vardır. O, virtual maliyyə məhsulları və xidmətlərinin supermarket kimi fəaliyyət göstərməklə İnternetdə bütün maliyyə əməliyyatlarının icra edildiyi elektron məkankimi inkişaf etməkdədir.

Rəqəmsal bankçılığın inkişafı iqtisadi şəffaflığa, kölgə iqtisadiyyatını azaltmağa, vergi daxilolmalarının, iş yerlərinin artırılmasına və ÜDM artımına aparan yoldur. Azərbaycan Mərkəzi Bankı (AMB) bank xidməti və ödəniş sisteminin rəqəmsal çevrilməsini genişləndirməyə yönəlmiş bir sıra sistemli tədbirlər həyata keçirir. İnnovativ bank məhsullarının tətbiqi və inkişafı bütün bankların strategiyalarında öz əksini tapmalıdır. Rəqəmsallaşma bank sisteminin inkişafına təkan verənlərdən biri ola bilər, habelə əmanətçilərlə banklar arasında etimad səviyyəsini artırma və sektorda şəffaflığı təmin edə bilər. Bununla birlikdə

rəqəmsal transformasiyanın əsas maneəsi səlahiyyətli mütəxəssislərin çatışmazlığı, eləcə də rəqəmsal texnologiyalara əsaslanan təcili biznes çevrilməsinin zəruriliyi barədə anlayışın olmamasıdır (<https://emjume.elpub.ru/jour/article/view/659>).

Elektron bankçılığın əsas üstünlükləri arasında banka şəxsən baş çəkmək ehtiyacının aradan qaldırılması və 24 saat ərzində öz hesablarınızı izləmək, habelə maliyyə bazarlarında vəziyyətin dəyişməsinə tez reaksiya vermək bacarığı səbəbindən əhəmiyyətli vaxt qənaətləri də yer alır.

AR-sı bank qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinin tələb olunduğu bir şəraitdə, informasiya texnologiyaları və rabitə vasitələrinin imkanlarından istifadəyə əsaslanan yeniliklər, “qanuni sahə” adlanan hədudlardan kənara çıxa bilər və müxtəlif risk mənbələri olduqda əhəmiyyətli maliyyə itkiləri ilə nəticələndir bilər. Elektron bank sistemlərindən istifadə edən müştərilərin sayının artması ilə elektron bank sistemlərinin fəaliyyət xüsusiyyətlərinə əsaslanan bank risklərinin idarə edilməsi metodologiyasının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı məsələlərin aktuallaşması məntiqlidir. AR-sı kredit təşkilatları tərəfindən elektron bank sistemlərinin tətbiqinin bütün mümkün nəticələrinin ətraflı öyrənilməsinə ehtiyac vardır. Bunlar bank fəaliyyətinin informasiya dövriyyəsidəki köklü dəyişikliklərin və yeniliklərin meydana çıxması ilə əlaqədardır.

Elektron bankçılıq fəaliyyətinin informasiya konturu ilə klassik (bütün ilkin sənədlərin bank işçisi tərəfindən doldurulduğu və ya onun birbaşa nəzarəti altında olduğu) arasındakı əlavə fərq, əslində özləri əməliyyat operatoru olan müştərilərin tamamilə fərqli mövqeyidir (Владимирович Р.П. 2013: с.1).

Qlobal İnternet şəbəkəsinin və telekommunikasiya vasitələrinin bank işində aktiv istifadəsi nəticəsində bank əməliyyatlarının aparılması prosesinin davamlılığı müxtəlif təminatçıların etibarlılığından və elektron bank sistemlərinin aparat və proqram təminatından çox asılı olmuşdur. Nəticədə aşağıda sadalananlara ehtiyac yaranmışdır:

- kredit təşkilatlarının daxili nəzarət sistemlərinin AR-sı banklarının müasir şəraitinə uyğunlaşdırılması;

- kiber cinayətkarlar tərəfindən artan təhdidlərlə əlaqədar olaraq, informasiya təhlükəsizliyinin keyfiyyətə fərqli səviyyədə olması;
- cinayət yolu ilə əldə olunan gəlirlərin leqallaşdırılmasına və terrorizmin maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə tədbirlərinin modernləşdirilməsi;
- elektron bank sistemlərindən istifadə edərək mühasibat uçotu və emal əməliyyatları prosesində iştirak edən bank işçilərinin təliminin təkmilləşdirilməsi;
- kredit təşkilatlarında elektron bank sistemlərindən istifadə edərək yaranan risklərin idarə olunmasına münasibətlərin kökündən araşdırılması.

Elektron bankçılıq kontekstində risklərin idarə olunması yanaşmalarının inkişafı bu gün AR-nın bank işində ən vacib vəzifələrdən biridir. Onun həllini yalnız kredit təşkilatlarına elektron bankçılıqla əlaqəli risk idarəçiliyini təmin edə bilməz, həm də bu tip bank sistemində və bütövlükdə Azərbaycan bank sistemində müştəri inamının səviyyəsini artırma bilər.

3.2. Bank sistemində risklərin kompleks qiymətləndirilməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Bank riskləri kompleksinin idarə olunması müasir bank sistemi üçün əsas fəaliyyət sahəsinə çevrilir. Xüsusi idarəetmə vəziyyətində, ehtimal olunan gəlir və zərərlər, eləcə də uğurlu risk idarəetmə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün lazım olan mənbələr arasında optimal nisbəti seçmək lazımdır.

Bank risklərinin idarə edilməsi probleminin kritik statusu beynəlxalq peşəkar bank cəmiyyəti tərəfindən kifayət qədər ətraflı şəkildə tanınmışdır. Bu reallaşdırma nəticəsində habelə bank sektorunun əsas milli tənzimləyicilərinin mövcud tələbləri normativ sənədlər halına gəldi. Bununla yanaşı, bir sıra hallarda tənzimləyicilərin tövsiyələrinə “mexaniki” riayət etmək, biznesin gəlirliliyinin yüksək göstəricilərinə nail olmağa zəmanət vermir, çünki fərdi şəxsin fəaliyyətinin bir sıra xüsusiyyətləri (kontekstual amillər) nəzərə alınmır.

Bu, yeni iqtisadi reallığın spesifik şəraitində tələb olunan nəticələr verə bilən maliyyə biznesinin idarə edilməsi üçün metod və vasitələrin işlənilməsinə hazırlanmasına ehtiyac yaradır. Bu cür texnika və tətbiq olunan alətlər (bank risklərinin effektiv

idarə edilməsi problemlərinin həlli üçün prosedurlar sistemi) aşağıdakı əsas tələblərə cavab verməlidir: risk növündən müstəqillik, müxtəlif növ məlumatlarla iş, vahid analiz alətlərindən və təcrübədən istifadə edərək müxtəlif növ məlumatları işləmək bacarığı və s. Müəyyən bank risklərindən müstəqillik, əvvəlcədən bilinən hər hansı bank riskini idarə etmək, fərqli risk kompleksləri ilə işləmək və əvvəllər bilinməyən risk növlərini nəzərə alaraq effektiv formalaşdırmağı təklif edən metodologiyanın universallığını nəzərdə tutur.

Risk idarəetmə tapşırıqlarını xarakterizə edən müxtəlif növ məlumatlarla işləmək, xüsusiyyətlər dəstləri kimi göstərilən məlumatlar, onlarla əlaqəli xüsusiyyətlər dəstləri, ədədi məlumatlar kimi işləmək imkanını nəzərdə tutur. Müxtəlif növ məlumatların vahid təhlil yolu ilə işlənməsi, istifadə olunan sxemlərin vahid prosedur rəsmiləşdirilməsinin həm fərqli məlumat növləri ilə əməliyyatlar və həm də mürəkkəb məlumatların təhlilində tətbiqi imkanı deməkdir (Михайлович З.И. 2014: s.109).

Banklarda risk menecmenti üçün tənzimləyici tələblərin vaxtaşırı sərtləşdirilməsi sektorda risk menecmenti əhəmiyyətini inkişaf etdirmişdir. Lakin mövcud iqtisadi şəraitdə bankların risklərə artan həssaslığı və yeni risk sahələrinin meydana çıxması risklərin idarə olunması təcrübələrinin təkmilləşdirilməsini tələb edir. Banklarda risk menecmentini yaxşılaşdırmaq üçün mövcud prudensial tələblərin Basel Komitəsi tərəfindən müəyyən edilmiş tənzimləmə prinsipləri ilə tədricən uyğunlaşdırılması və korporativ idarəetmə əhəmiyyətlərinin təkmilləşdirilməsi məsələsi getdikcə daha çox aktuallaşır. Kredit riski bankların risk profilində əsas yeri tutur. 2011-2015-ci illərdə NPV nisbəti ən yüksək səviyyəyə çatmışdır. Beləliklə, 2015-ci ildə ümumi portfelin NPV nisbəti 13,9 %, Türkiyədə isə bu göstərici 2,8 % olmuşdur. 2016-cı ilin birinci rübündə Azərbaycanda ümumi portfelin NPV nisbəti 16,8 % -ə çatmışdır.

Ümumiyyətlə satışlar, risklərin idarə edilməsi və anderrayting prosedurları arasında zəif koordinasiya kredit riskinin artmasına səbəb olan amillərdən biridir. Ən yaxşı praktikada satış, anderrayting və qərar qəbuletmə arasında səlahiyyətlərin balanslı bölgüsü mövcuddur. Ən yaxşı praktikada riskin azaldılması üçün istifadə

olunan əsas yanaşma, böyük korporativ şirkətlər üçün müştəri mərkəzli bir strategiyanın və kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün standartlaşdırılmış bir strategiyanın həyata keçirilməsidir. Azərbaycanda bütün istehlakçı seqmentləri üçün tədbirlər istehlakçılara əsaslanır və KOM və mikro seqmentlər üçün standartlaşdırma ümumiyyətlə həyata keçirilmir. Kredit riskinin izlənməsi prosedurlarının təkmilləşdirilməsinə ehtiyac var. Beləliklə, banklar riskləri bir qayda olaraq mexaniki və periyodik olaraq təsnif edirlər. Avtomatlaşdırılmış risk aşkarlama sistemləri geniş tətbiq olunmur. Ən yaxşı təcrübədə, risk aşkarlanması “erkən xəbərdarlıq sistemləri” əsasında avtomatlaşdırılmışdır. Bazar risklərini, xüsusilə valyuta risklərini idarə etmək üçün məhdud hedcinq alətləri bankların risk həssaslığını artırdı. Nəticədə, öhdəliklərin aktivlərdən daha sürətli dollarlaşması, 2015-ci il devalvasiyası zamanı sektor üçün əhəmiyyətli itkilərlə nəticələndi. Bu, bazar riskləri səbəbindən əlavə kapital tamponunu tələb edir.

MB mövcud vəziyyətə diaqnoz qoyacaq və banklarda risk menecmentini yaxşılaşdırmaq üçün Basel II / III prinsipləri ilə müqayisə edəcəkdir. Diaqnostikaya əsasən, MB yaxşılaşdırma sahələrini müəyyənləşdirəcək, prioritet verəcək və istinad ediləcək müvafiq təcrübələri göstərəcəkdir. Eyni zamanda, korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi üçün tədbirlər görülməkdir.

Növbəti mərhələdə MB bank sektoru üçün Basel II standartının 2-ci sütununun tam tətbiqi üçün dəqiq vaxt və vaxt təyin edəcək, bununla bağlı lazımı qaydaları və metodologiyaları hazırlayacaq. Eyni zamanda, bazar və əməliyyat risklərinin tənzimlənməsi üçün prudensial bir mexanizm formalaşdırılacaq və bazar risklərinin kapitallaşdırılması proseduru müəyyənləşdiriləcəkdir. Bank nümayəndələri üçün təqdimatlar keçiriləcəkdir. Basel standartlarına keçid çərçivəsində sistem əhəmiyyətli banklar üçün diferensial tənzimləmə mexanizminin tətbiqi üçün prudensial tələblərdəki dəyişikliklərə baxılacaqdır (Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi, 2016).

Hazırda ölkədə bank sisteminin sabitliyinə və bank menecmentinin keyfiyyətinə təsir göstərən əsas problemlər sırasında Azərbaycanın bank sektorunda bank menecmentinin keyfiyyəti problemi çox aktualdır. Bank idarəçiliyinin

səmərəliliyinin artırılmasına, bankın maliyyə vəziyyəti barədə məlumatların şəffaflığının artırılmasına, habelə bank fəaliyyətinə nəzarət edən dövlət orqanları tərəfindən bank idarəetmə keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi metodologiyasının təkmilləşdirilməsinə davam etmək lazımdır. Bank işinin inkişafındakı daxili əngəllər arasında bir çox banklarda zəif idarəetmə, zəif iş planlaması, təsirsiz risk idarəetməsi və daxili nəzarət sistemləri, ayrı-ayrı bankların xüsusi kapitalının əhəmiyyətli hissəsinin saxtakarlığı və s. göstərilə bilər. Bu çatışmazlıqlar hazırda bütövlükdə Azərbaycanın bank sistemində hökm sürən bank menecmenti modelinin qaçılmaz nəticəsidir. Bu model aşağıdakı xüsusiyyətlərə əsaslanır (Kərimov A. 2017: s.86):

- hər bir bankın öz inkişaf və idarəetmə konsepsiyasına sahib olma ehtiyacının rədd edilməsi və ya bu tələbi yerinə yetirə bilməməsi;
- bankın bölmələri arasında şaquli struktur əlaqələrinin kifayət qədər inkişaf etməməsi. Bu da öz növbəsində fikir ayrılıqlarına, qarşılıqlı peşəkar cəhalətə və buna əsaslanan əsassız qərarlara səbəb olur;
- Mərkəzi Bankın qaydaları ilə tənzimlənən daxili nəzarət sisteminin təsirsizliyi. Qeyd etmək lazımdır ki, normativ normativ sənədlər daha çox parçalıdır və həm elmi, həm də praktik tətbiq baxımından hələ kifayət qədər öyrənilməyib;
- ümumilikdə bank işi üçün beynəlxalq keyfiyyət standartlarına keçid kontekstində bankların menecerləri və işçilərinin aşağı səviyyədə ixtisaslaşması, bu daim araşdırma, araşdırma, yeniliklərin öyrənilməsini tələb edir;
- zəif nəzarət sistemləri və risklərin idarə edilməsi. Bu sistemlərin işi çox vaxt bankların məruz qaldığı risklər və real bazar şərtləri ilə uyğun gəlmir. Dünyadakı bankların Basel II prinsiplərinə uyğun fəaliyyət göstərdiklərini nəzərə alsaq, bu, bu bankların dayanıqlığının azalmasına səbəb ola bilər. Beləliklə, Basel II prinsipləri risk qiymətləndirmə və daxili nəzarətin effektivliyinə yönəlmişdir;
- kapitallaşma idarəetmə strategiyası, metodları və texnologiyaları inkişaf etməmişdir;

– informasiya idarəetmə sistemlərinin səmərəliliyinin aşağı olması, yəni. Əksər kredit təşkilatlarında bank məlumat mühiti;

– müvafiq şöbələrin analitik fəaliyyətinin nəticələrini, bank fəaliyyətinin bütün sahələrini xarakterizə edən, daxili və xarici vəziyyəti kifayət qədər qiymətləndirməyə və mövcud və potensial problemləri həll etməyə qadir olan göstəricilərin hərtərəfli təhlilini təmin edən bank monitoring sistemlərinin natamam inkişafı. Buna görə bank kredit idarəetməsinin mahiyyətinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

Bank sektorundakı yuxarıda göstərilən problemlərin əksəriyyəti banklarda təsirsiz risk idarəçiliyi ilə əlaqələndirilir. Bu, ölkə banklarının maliyyə sabitliyinin azalmasına və kredit və bank qurumlarının idarəedilməsindəki ciddi çatışmazlıqlara səbəb oldu. Banklarda risk menecmenti sisteminin keyfiyyətinin yüksəldilməsi zərurəti ilk növbədə ölkə banklarının beynəlxalq bank standartlarına keçməsi və dövlət tənzimlənməsində daha səmərəli və əhatəli, yəni yüksək keyfiyyətli diaqnostik nəzarət metodlarından keçməsi ilə əlaqədardır. bank fəaliyyəti. Bank nəzarətinin bu cür nəzarət prinsiplərinə keçməsi bankın inkişafını əks etdirən dörd əsas parametrlər qrupunu təmin etməlidir (Kərimov A. 2017: s.87):

- bankın fəaliyyət perspektivlərinin qiymətləndirilməsi;
- bankın maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi;
- risklərin idarə edilməsi, daxili nəzarət və idarəetmə prosedurlarının qiymətləndirilməsi;
- bankda korporativ idarəetmə və risk menecmentinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi.

Nəzarətin prioritet sahələri bankın maliyyə sabitliyi və riskləridir. Fikrimcə, elmi ədəbiyyatda təhlil olunan və hazırda Azərbaycan banklarında istifadə olunan maliyyə menecmenti və risk menecmenti metodları və vasitələri hərtərəfli nəzərdən keçirilmir və bütün prinsip və funksiyalarını effektiv şəkildə həyata keçirəcək elmi əsaslandırılmış metodoloji bazaya malik deyildir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bank sektorunda kredit riski idarəetmə siyasətinin effektivliyi risklərin qarşısını almaq və təsirləri minimuma endirmək üçün

tədbirlərin düzgün seçilməsindən asılıdır. Hazırda kredit riskinin idarə edilməsi metodlarının tətbiqi və inkişafı Azərbaycan banklarının praktik fəaliyyətinin əsas istiqamətinə çevrilməlidir. Bu həqiqətin təsdiqi bank sektorunda kreditləşmə ilə əlaqəli kredit siyasətinin və digər daxili tənzimləyici sənədlərin tərffüatlı işlənməsində və xarici təcrübənin aktiv istifadəsində müşahidə edilə bilər. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının kredit riskini qiymətləndirmə standartlarını və metodologiyalarını qiymətləndirə bilən müxtəlif sistemlər mövcuddur. Nəticə etibarilə, müxtəlif risk növləri üçün hazırlanmış metodologiyalar vahid bir standartta gətirilmir və bütün növ qeyri-müəyyənlikləri sistematik və bərabər şəkildə nəzərə alan bir texnologiya təşkil edə və yarada bilməz. Bu, bütövlükdə bankın idarə olunması üçün təsirli bir mexanizmin, yəni risk qiymətləndirməsindən istifadə edərək bankın qarşısında duran ümumi problemlərin həlli metodlarının inkişafına mane olur.

3.3. Müasir bank sistemində yeni risk əsaslı yanaşma modellərinin Azərbaycanda tətbiqi və bank sektorunun bu modellərə inteqrasiyası

Qloballaşma artıq ölkələr arasında ticarət üçün ən çox maneələri aradan qaldırmışdır. Bu səbəbdən iqtisadiyyatlar arasındakı əlaqələr artmağa başladı və nəticədə bank sektorunun əhəmiyyəti və populyarlığı yüksəldi. Bu vəziyyətin arxasında duran əsas səbəb bankların əmanətçilərlə investorlar arasındakı münasibətlərdə əsas rol oynamasıdır. Başqa sözlə, bank sektorunun səmərəliliyi bu iqtisadiyyata investisiya həcminin artırılması üçün əhəmiyyətli bir amildir (Yüksel S., Mukhtarov S. & Mammadov E. 2016: s.1061).

Bu səbəbdən bir çox ölkənin, xüsusən inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi irəliləməsi bank sektorlarının müvəffəqiyyətindən asılıdır. Populyarlıq və əhəmiyyətə paralel olaraq bank sektorunun artan risklərini də müşahidə edə bilərik. İqtisadiyyatın yaxşılaşdırılmasında bankların həlledici rolu olduğundan, risklər ən uyğun şəkildə idarə olunmalıdır. Lakin son 20 ildə baş verən bank böhranlarının əksəriyyəti bu cür risklərin təsirsiz idarə edilməsindən qaynaqlanır. Bu böhranlar nəticəsində bir çox insan işini itirdi və bir çox şirkət iflas etdi. Kredit riski banklar

üçün ən çox görülən risklərdən biridir. Müştərilərin borclarını banklara qaytara bilməməsi ehtimalından qaynaqlanır. Bu riskin banklar üçün ən əhəmiyyətli və geniş yayılmış risk olduğu, ümumiyyətlə qəbul edilir, çünki onlar üçün əhəmiyyətli itkilərə səbəb olur və nağd pul qalığına mənfi təsir göstərir. Buna görə kredit risklərini səmərəli idarə etmək üçün bir çox metod hazırlanmışdır.

Kreditlər bankların gəlirlərinin ən əhəmiyyətli mənbəyidir. Bu məsələyə əlavə olaraq, kreditlər bankların aktivlərinin ən böyük hissəsini təşkil edirlər. Kredit vermək bankların əsas funksiyasıdır və bu vəziyyətin banklar üçün bir az risk ehtiva etdiyini söyləmək olar. Bu vəziyyətdə əsas risk, müştərilərin kredit məbləğini banklara qaytara bilməməsi ehtimalıdır. Bu risk bankın kredit riski kimi də adlandırılır. Yuxarıdakı təriflərdən də anlaşıldığı kimi, kredit riski əsasən bankların problemlili kreditləri ilə əlaqədardır. Əvvəla, müştərilər banklara borclarını ödəyə bilmədikdə, bu banklarda pul vəsaitləri vaxtında olmadığı üçün likvidlik problemi başlayır. Bu problemə əlavə olaraq, yüksək kredit riski bankların xalis mənfəətini azaldır, çünki problemlili kreditlər xərclərə aiddir. Həmçinin bankların bazardakı imicinin azalmasına gətirib çıxarır, çünki investorlar az mənfəətli bankları sevmirlər. Bu cəhətlər nəzərə alınarkən, yüksək kredit riskinin banklar üçün vacib olduğu və hətta bu bankların iflasına səbəb ola biləcəyi başa düşülə bilər.

Kredit banklar üçün vacib olduğu üçün bu riskin ölçülməsi də əhəmiyyətlidir. Bu səbəbdən bankların bu riskini ölçmək üçün bir neçə fərqli metod mövcuddur. Əlavə olaraq, illər keçdikcə metodların keyfiyyətinin artırıldığı da görüldü. Standart metod, kredit riskini ölçmənin ən qədim və ən sadə modelidir. Bu, müstəqil kredit reytingindən asılıdır. Bu üsula görə, kreditlərin risk ağırlıqları müştəri qruplarına görə bütün banklar üçün oxşar şəkildə müəyyən edilir. Məsələn, dövlət qurumlarına verilən kreditlərin çəkisi 0% -dir. Digər tərəfdən, müştəri müstəqil bir kredit reytingi təşkilatı tərəfindən qiymətləndirilmirsə, bu çəki 100% olacaqdır. Həmçinin kreditin girovu kimi bir ipoteka olduqda, kreditin çəkisi 35% olacaqdır.

2008-ci il qlobal maliyyə böhranından sonra bank sektorunda risklərin idarəedilməsi və audit subyektləri daha vacib oldu. Bu çərçivədə, Azərbaycanda bank sektoru, Azərbaycan Mərkəzi Bankı tərəfindən hazırlanmış meyarların köməyi

ilə risklərin idarə edilməsi üçün yenidən qurulma prosesinə qədəm qoymuşdur. Bu mövzu ilə əlaqəli araşdırmalara əsasən bank sektorundakı son tənzimləmələrin bu sektorun performansını, risk idarəetməsi, səmərəli nəzarəti və auditinə yönəldildiyi başa düşüldü (Çağıl G., Muxtarov S., 2014). Təəssüf ki, son illərə qədər risk idarəetmə sisteminin qiymətləndirilməsi, CAMELS yanaşmasına görə bank menecerlərinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi kimi meydana gəldi. Bu vəziyyətə əlavə olaraq, korporativ idarəetmə müdirlərinin uyğunluğu da qiymətləndirilmişdir.

Bazel II meyarları Azərbaycan bank sektorunda əhəmiyyətli dərəcədə tətbiq edilmişdir. İkinci və üçüncü sütunla əlaqəli işlərin tamamlandığını və birinci sütunun qismən həyata keçirildiyini söyləmək olar. Kredit riski üçün yeganə kapital tələbi hesablanır, baxmayaraq ki bazar və əməliyyat riski üçün kapital tələbi də ilk sütunda tələb olunur. Əməliyyat riski üçün bu tələbi hesablamaq üçün işlər davam etdirilir.

Azərbaycanda qiymətli kağızların inkişaf etməməsi bankların ticarət portfelinin miqdarının azalmasına səbəb oldu. Bu vəziyyət bankları bazar riskindən xeyli dərəcədə xilas etmişdir. Dövrü məzənnə rejiminin tətbiqi və yüksək valyuta ehtiyatları bankların valyuta riskini minimuma endirdi. Azərbaycan banklarının kredit riskini artıran amilləri müəyyənləşdirmək üçün panel logit təhlili aparıldıq. Analizin ilk mərhələsində dəyişənlərin stasionar olub olmadığını anlamaq üçün bir nəzarət edildi. Bu çərçivədə bu məqsədə çatmaq üçün Levin, Lin və Chu (2002) vahid kök testləri edilmişdir. Bu testlərin detalları Cədvəl 13-də verilmişdir. Bu testlərin ehtimal dəyərləri dəyişənlərin stasionar xüsusiyyətləri barədə məlumat verir. Dəyişənin qeyri-sabitliyini bildirən sıfır fərziyyəni nəzərə alaraq ehtimal dəyərləri 0,05-dən az olduqda dəyişənin stasionar olduğu qənaətinə gəlmək olar. Cədvəldən də göründüyü kimi, yalnız 6 dəyişənin ehtimal dəyərləri (NPL, ROE, İnflyasiya, İşsizlik nisbəti, ÜDM artımı və Depozit faiz dərəcəsi) 0,05-dən azdır. Bu səbəbdən, bu 6 dəyişənin səviyyədəki stasionar olduğu, sıfır sıra ilə inteqrasiya olunduğu, I (0) olduğu halda, digər 5 dəyişənin (cəmi aktivlər, cəmi borclar, cəmi xərclər, kapitalın adekvatlıq nisbəti və məzənnə) olmadığı müəyyən edilmişdir. Bu 5 dəyişən ilk növbədə hərəkətsizdir, I sətərə inteqrasiya olunur. Bu şərt sayəsində

bu 5 dəyişənin ilk fərqi və sabit 6 dəyişənin səviyyə formaları analizdə istifadə olunur.

Cədvəl 13: Vahid Kök Test Nəticələri

Dəyişənlər	Ehtimal (səviyyə faktı)	Levin, Lin and Chu	Nəticə
		Ehtimal (birinci fərq faktı)	
NPL	0,0	-	I(0)
Cəmi aktivlər	0,96	0,0	I(1)
Sərmayə adekvatlığı nisbəti	0,09	0,0	I(1)
ROE	0,0	-	I(0)
Cəmi kreditlər	0,99	0,0004	I(1)
Ümumi xərc	0,98	0,0	I(1)
İnflyasiya	0,01	-	I(0)
ÜDM artımı	0,0	-	I(0)
İşsizlik nisbəti	0,0	-	I(0)
Valyuta məzənnəsi	0,99	0,0	I(1)
Depozit faiz dərəcəsi	0,0	-	I(0)

Mənbə: Mukhtarov S., Yüksel S., & Mammadov E. 2018: s.71 məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Optimal gecikmə quruluşu Schwarz'ın Məlumat Kriteriyaları tərəfindən müəyyən edilir. Vahid kök testləri həyata keçirildikdən sonra, asılı və müstəqil dəyişənlər arasındakı əlaqəni anlamaq üçün 10 izahlı dəyişəndən istifadə edərək analiz aparılmışdır. Bu analizin nəticələri Cədvəl 14-də verilmişdir.

Cədvəl 14: Logit nəticələri

Dəyişənlər	Əmsal	Əhəmiyyət dəyəri
Sərmayə adekvatlığı nisbəti	-0,069	0,097
İşsizlik nisbəti	4,869	0,037
faiz dərəcəsi	-1,355	0,070
ÜDM artım tempi	0,250	0,174
Valyuta məzənnəsi	0,561	0,883
Cəmi aktivlər	-2,096	0,020
Müşahidə sayı: 60		
Asılı Dəyişən: Kredit Riski		

Mənbə: Mukhtarov, S., Yüksel, S. & Mammadov E. 2018: s.72 məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəl 14-dən göründüyü kimi, 4 müstəqil dəyişənin əhəmiyyətli dəyərləri “0.1” -dən azdır. Bu vəziyyət bu dəyişənlərin statistik baxımdan əhəmiyyətli

olduğunu göstərir. Kapital adekvatlığı əmsalı mənfi olduğu üçün (-0.069), bu dəyişənlə kredit riski arasında mənfi bir əlaqə mövcuddur. Kapital adekvatlığı nisbəti, kredit riski kimi problemləri idarə etmək üçün bankın tutumunu göstərir. Bu səbəbdən bu nisbət artdıqda banklar müştərilərə daha az kredit verir. Bu baxımdan banklar kredit vermək üçün daha seçici olurlar. Əlavə olaraq, işsizlik səviyyəsinin Azərbaycanda kredit riskini təsir edən əhəmiyyətli bir dəyişkən olduğu da müəyyən edilmişdir. Bu dəyişənin əmsalı müsbət olduğundan (4.869), yüksək işsizlik nisbətinin kredit riskini artırdığı müəyyən edilmişdir. Bu vəziyyətin arxasında duran əsas səbəb işsizlik səviyyəsi yüksək olduqda insanların banklara olan kredit borclarını ödəyə bilməməsidir. Bu məsələ üzündən bankların kredit riski yüksəlir. Həmçinin faiz dərəcəsinin mənfi əmsalı (-1.355) bu dəyişənlə kredit riski arasında tərs bir əlaqənin olduğu barədə məlumat verir. Başqa sözlə, aşağı faiz dərəcəsinin bankların xalis faiz marjını azaltdığı üçün bu bankların kredit riskini də artıracağını söyləmək olar. Nəhayət, cəmi aktivlərin məbləğinin kredit riskini təsir etdiyi də müəyyən edilmişdir. Mənfi əmsalı (- 2.096), cəmi aktivlərin yüksək miqdarının kredit riskini azaltması deməkdir. Bu vəziyyət bir çox araşdırmanın nəticəsinə ziddir. Yüksək ölçülü bankların kredit verməklə əlaqədar daha ixtisaslı müştəri tapmaqda daha müvəffəq olduqları barədə məlumat verir.

Nəticədə, bu təhlili aparmaqla Azərbaycan banklarının kredit riskini artıran əhəmiyyətli amilləri müəyyən etmək olar. Bu nəticələrə görə, Azərbaycan banklarının kredit riskini azaltmaq üçün ixtisaslı müştərilərə kreditlər verərək kapital adekvatlığı nisbətini və cəmi aktivləri artırması lazım olduğunu söyləmək olar. Bu vəziyyətə əlavə olaraq, kredit riski probleminin qarşısını almaq üçün işsizlik nisbətində azalma və faiz dərəcələrində artım olmalıdır.

Ölkəmizdə də yeni risk əsaslı yanaşma modelləri də tətbiq olunur. 2019-cu ildə likvidlik risklərinin idarə edilməsi çərçivəsində Bazel III modelinin tətbiq olunması nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd edilmişdir ki, hazırda bu istiqamətdə müəyyən işlər görülməkdədir. Bazel III standartlarında nəzərdə tutulmuş sistemlər bank sistemlərinə diferensial olaraq yanaşma tətbiq edir. Hazırda bu cür banklarda

maliyyə levereci və kapital adekvatlığının əmsalı üzrə minimal tələblər digər banklara görə fərqlidir.

Baş verən qlobal böhrandan sonra daha əvvəl inkişaf etdirilmiş və tətbiq edilmiş “Bazel-III” standartının çatışmayan cəhətlərini aradan qaldırmaq, yeni yanaşmalar və tədbirlər yaratmaq, beləliklə əmələ gələ biləcək böhranların qarşısını almaq və ya riski minimuma endirmək məqsədi ilə Bazel Komitəsi “Bazel-III” standartını hazırlamışdır. “Bazel-III” standartı əvvəlki standartlarda nöqsanlar və çatışmazlıqlar səbəbindən vacib olmuşdur. Buna görə də “Bazel-II”-nin əksiklikləri “Bazel-III” standartını ortaya çıxaran səbəblər kimi xarakterizə olunur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Effektiv bank risklərinin idarəetməsi bank risklərinin kompleks monitorinqini qiymətləndirmə bir çox sahəni əhatə edir. Hər bank minimallaşdırma haqqında düşünməlidir və bu, bankın fəaliyyətini davam etdirə bilməsi üçün çox vacibdir. Riskin minimuma endirilməsi riskləri azaltmaq və ya daha doğrusu onları idarə etmək üçün bir növ mübarizədir.

Dissertasiya işində aparılmış tədqiqatda bankın riskə davamlılığı, və eyni zamanda, bank xidmətləri bazarında reputasiyasını daha da artırmaq təklif olunur.

Ölkəmizdə CAMEL yanaşma modeli istifadə olunur. CAMEL reytinglərinin banklar üzərində güclü təsiri var və hər bir bank meneceri bir şey etməkdən çəkinməlidir. Banklar CAMEL dərəcələrini izləyir və tərkibinə təsir edə biləcək amilləri anlayır və araşdırır. 4 və ya 5-ə qiymətləndirilən banklar problemlilik hesab olunur. 1 tənzimləyici narahatlığın ən az dərəcəsini təmsil edən ən yüksək reytingə aiddir.

Son illərdə MB sisteminin xarici və daxili şoka davamlılığını ölçmək üçün top-down model istifadə edilmişdir. Bu yanaşmaya əsasən stres testi modelləri qurulur və stres testləri aparılır. Yeni stres testi modelləri qlobal böhran təcrübəsi üzərində qurulub və stres testi praktikasını yaxşılaşdırmaqdadır. Dünya Bankının İLK proqramı və ABŞ-ın Booz Allen Hamilton (BAH) tərəfindən yeni stress test modelləri hazırlanmışdır. Bu modelin Mərkəzi Bankda nəzarət məqsədləri üçün istifadəsi nəzərdə tutulmuşdur.

Eyni zamanda, banklarda aşağıdan yuxarı stress test modelinin yaradılması, bankın daxili və xarici təsirlərə davamlılığını qiymətləndirə bilər. Lakin ölkəmizdəki banklarda stres testləri istənilən səviyyədə deyil.

Əsas təkliflərdən biri də İT sahəsindəki yenilikləri bank sektorunda uğurlu bir şəkildə tətbiq etməkdir. Digər bir təklif də bankın düzgün personal seçimi etməsidir.

Dissertasiya işində aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

– valyuta risklərinin kompleks monitorinq sisteminin formalaşdırılması, ehtiyatlar üzərində nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, xarici valyutada kapital xarakterli əməliyyatların həyata keçirilməsi ilə bağlı valyuta risklərinin

qarşısının alınması və başqa disbalansların formalaşmasına yol verilməməsi üçün prudensial prosedurların tətbiq edilməsi;

– MB-ın və bankların böhran əleyhinə qarşılıqlı təsir mexanizmlərinin, xüsusən də MB-nın bankların fəaliyyətinə operativ antiböhran müdaxiləsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi;

– bank sisteminin resurslarının uzunmüddətli investisiya kreditləşdirilməsinə səfərbər olunması dövlət dəstəyi mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi, investisiya hədəfləri üçün bankdankənar dövriyyədən (o cümlədən vətəndaşların vəsaitlərindən) maliyyə resurslarının cəlb edilməsi mexanizmlərinin formalaşdırılması.

Yerli bank sisteminin rəqabətə dözümlülüyünün artırılması istiqamətlərinin işlənməsi ayrı-ayrı bankların və bütövlükdə bank sisteminin rəqabətqabiliyyətliliyini formalaşdıran və formalaşdıran amillərin öyrənilməsini tələb edir. Bizim fikrimizcə, bank sistemində risklərin qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı təklifləri vermək olar:

– yüksək kapitallaşdırma və kapitalın yüksək yetərlik səviyyəsini artırmaq;

– bank sisteminin risklərə davamlılığını artırmaq;

– bu günlərdə ölkəmiz rəqəmsal bankçılığa keçid ərəfəsindədir. Bir sıra banklar elektron bank sistemindən istifadə edirlər. Lakin rəqəmsal bankçılığı tənzimləyən heç bir hüquqi baza yoxdur. Fikrimcə, bu sahədə tənzimləmə bazası yaradılmalıdır;

– bank sektorunda risklərin minimuma endirilməsi üçün yeni risk əsaslı yanaşma modelləri dünya təcrübəsi əsas götürülərək ölkəmizdə də tətbiq edilməlidir. Çünki bu modellər bank sektorunda risklərin idarəedilməsində mühüm rola malikdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. 2018-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı, 26 sentyabr 2018.
2. Abduləzimov A.Ə. Müasir bank sisteminin formalaşması prinsipləri və institusional məsələləri // “Maliyyə və uçot”. 2009, №3. səh.15-23.
3. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı Statistik Bülleteni, 2020.
4. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi, 2016.
5. Banklarda risklərin idarə olunması haqqında Qaydalar, 30 yanvar 2019-cu il.
6. Cəfərli H. (2019) “İqtisadi təhlil” Bakı, “Elm və təhsil”- 290 səh.
7. Əliyev M.F. (2012) Bankların inkişaf istiqamətləri. Monoqrafiya. Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat evi, 120 səh.
8. Əsgərova R. (2017) “Pul, Kredit, Banklar” Bakı, “Elm”- 270 səh.
9. Kazımlı X., Quliyev İ. (2013) İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi. Dərs vəsaiti. Bakı: “İqtisad Universiteti” 187 səh.
10. Kərimov A. Azərbaycanın bank sisteminin dayanıqlılığının artırılmasında səmərəli maliyyə və risk menecmentinin rolu İPƏK YOLU, 2017, No.2, səh.80-88.
11. Məmmədov Z.F. (2013) Bank fəaliyyətinin əsasları. (Elmi-nəzəri və praktiki məlumat kitabı). Bakı, “Azərnəşr” 480 səh.
12. Riskləri idarəetmə orqanları və tənzimləmə - Beynəlxalq Bank, 2015.
13. Vahabzadə N.M. Bank risklərinin idarə olunması, Azərbaycanın Vergi Jurnalı, (2013) №4. səh.153-162.
14. Zeynalov V.Z. (2012) “Maliyyə böhranı və antiböhran idarəetmə siyasəti”. Bakı, “Azərnəşr” 224 səh.

İngilis dilində

1. Jimmy Skoglund, Wei Chen. (2015). Financial risk management. SAS institute Inc., Cary, North Carolina, USA, 412 s.

2. Mukhtarov S., Yüksel S., & Mammadov E. Factors that increase credit risk of Azerbaijani banks // Journal of International Studies. 2018, 11(2), 63-75.

3. Mbama, C.I. & Ezepue. P.O. Digital Banking, Customer Experience and Bank Financial Performance : UK Customers' Perceptions // International Journal of Bank Marketing. 2018, 36(2), 230-255.

4. Yüksel S., Mukhtarov S., & Mammadov E. Comparing the Efficiency of Turkish and Azerbaijani Banks: An Application with Data Envelopment Analysis // International Journal of Economics and Financial Issues. 2016, 6(3), 1059-1067.

Türk dilində

1. Çağıl G., & Mukhtarov S. Azərbaycan Ticari Bankacılık Sektörünün CAMELS Yöntemi ile Performans Analizi // Journal of Marmara University Social Sciences Institute/Öneri. 2014, 11(41), 77-94.

2. Fırat C. GÜÇLÜ 10 Soruda risk yönetimi, Vergi Port 13.07.2020 s.8.

3. Uzun, U. (2021). “Türkiye’de Dijital Bankacılık Kullanımı Üzerinde Covid-19 Pandemisinin Etkileri”, Fiscoeconomia, 5(1), 309-323.310

Rus dilində

2. Вабищевич М.И. (2015) “Современные методы оценки банковских рисков Полесский государственный университет” Пинск, Республика Беларусь, 208 стр.

3. Волошин И.В. (2013) “Оценка банковских рисков: новые подходы” [Текст]: учебное пособие / И.В. Волошин. - К.: Эльга, Ника-Центр, 213 стр.

4. Гильдеева Я.Р. (2016) “Характеристика сущности метода стресс-тестирования с учетом специфики страховой деятельности // В сборнике: Современное состояние и перспективы развития рынка страхования. Материалы международной научно-практической конференции,

приуроченной ко Дню страховщика. Воронежский экономико-правовой институт”. Воронеж. 196 стр.

5. Исламович Х.Р. (2014) “Банковские риски и их классификация Финансы, денежное обращение и кредит” 407 стр.

6. Лаврушина О.И. (2012) “Управление деятельностью коммерческого банка (Банковский менеджмент)”: Москва: Юристъ. 427 стр.

7. Малыхина С. (2019) “Новые стандарты Базель III - перспективы внедрения”, 478 стр.

8. Морозова Т.Ю. (2017) Подходы к оценке системы управления рисками в банках (международный опыт) к.э.н., доцент кафедры «Экономика и антикризисное управление». Вестник финансовой академии при Правительстве Российской Федерации №5, 20 стр.

9. Садыгов Э.М. “Основные направления развития банковской системы Азербайджана”, №1, 2013, с.213-220.

10. Янов В.В., Сорокина И.О. Применение показателей оценки финансовой устойчивости в классификации коммерческих банков по зонам риска // Финансы и кредит. 2014, № 26, стр. 602-624

İnternet resuslari

1. <https://aba.az/banklar/renkinql%c9%99r/>

2. https://ibar.az/storage/uploads/files/1596806226_riskl_rin_idar_olunmas_h_aqq_nda_m_lumat_002.pdf

3. <https://andreevka-ndv.ru/az/business-tips/kreditnye-riski-v-bankovskom-predprinimatelstve/>

4. <https://www.stat.gov.az/source/finance/>

5. <https://kapitalbank.az/risk-management?>

6. <https://kapitalbank.az/reports>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Bank risklərinin təsnifatı.....	16
Cədvəl 2: Bank zərərlərini ödəmək üçün yanaşmalar və yollar.....	21
Cədvəl 3: Risk idarəetmə standartının təsnifatı.....	23
Cədvəl 4: Azərbaycanda 10 ən böyük bankın aktivlərinin dəyişməsi (mln.manat)..	42
Cədvəl 5: Azərbaycan banklarının 2020-ci il üzrə qiymətli kağız portfelinə görə renkinqi (ilk 10-luq).....	45
Cədvəl 6: 2015-ci ildə 30 gündən çox gecikmə üçün məhsul analizi.....	49
Cədvəl 7: Məhsuldarlıq keyfiyyəti.....	49
Cədvəl 8: 2015-2019-cu illərdə iqtisadiyyata kredit qoyuluşu, mln.manatla.....	54
Cədvəl 9: 2020-ci ildə banklarda kredit portfelini.....	54
Cədvəl 10: Kapital bankda risklərin idarəedilməsi prosesi.....	57
Cədvəl 11: Kreditlərin təminat üzrə bölgüsü.....	58
Cədvəl 12: Kreditlər və vaxtı keçmiş kreditlərin portfeldə payı və onun iqtisadi sektorlar üzrə göstəriciləri.....	58
Cədvəl 13: Vahid Kök Test Nəticələri.....	75
Cədvəl 14: Logit nəticələri.....	75

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: 2020-ci ildə bankların Nizamnamə kapitalı (mln.manat).....	44
Qrafik 2: Bankların Balans Kapitalının dinamikası, mln.manatla.....	44
Qrafik 3: Kreditlər üzrə orta faiz dahlizi.....	46
Qrafik 4: Məhsuldarlıq keyfiyyəti.....	50
Qrafik 5: 2020-ci ildə banklarda kredit portfelini.....	55
Qrafik 6: Kredit portfelinin sahələr üzrə bölgüsü (2018-2020).....	55
Qrafik 7: Regionlar üzrə vaxtı keçmiş kreditlər.....	56

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Bank risklərinin növləri.....	18
Sxem 2: Risklərin qiymətləndirilmə ardıcılığının analizi.....	26
Sxem 3: Risklərin idarə olunması sistemi.....	28
Sxem 4: Bank risklərini qiymətləndirmə metodları.....	29
Sxem 5: Bank risklərinin növləri.....	38

Diagramların siyahısı

Diagram 1: Bankların öhdəliklərinin strukturu, mln.manatla.....	43
Diagram 2: Vaxtı keçmiş kreditlər.....	56